

2 | 2020

Slpř

Slovanský přehled

Slavonic Review

Ročník 106 / Založen 1898

2 | 2020

Slovanský přehled

*Časopis pro dějiny střední, východní
a jihovýchodní Evropy*

Slavonic Review

*Journal for the History of Central, Eastern
and Southeastern Europe*

Ročník 106 / Založen 1898

Upozornění redakce / Notice of the Editorial Board:

Redakční rada neodpovídá za obsahovou náplň jednotlivých příspěvků a také za jazykovou a stylistickou úroveň článků otištěných v cizích jazycích.

The views expressed herein are those of the authors and are not necessarily shared by the Editorial Board. The authors are responsible for language in case of articles printed in foreign languages.

Od roku 2009 jsou abstrakty článků *Slovanského přehledu* uveřejňovány v databázi The Central European Journal of Social Science and Humanities (CEJSH) – <http://cejsh.icm.edu.pl> společně se jménem autora, adresou zaměstnavatele a e-mailovou adresou. Časopis je také registrován v databázi SCOPUS a European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS).

Since 2009, all abstracts of *Slovanský přehled* are published in The Central European Journal of Social Science and Humanities (CEJSH) – <http://cejsh.icm.edu.pl/>, along with the author's name, institutional affiliation, address and e-mail. *Slovanský přehled* is also registered in SCOPUS and in European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS).

OBSAH | CONTENTS | СОДЕРЖАНИЕ

Studie | Studies | Статьи

MAJEWSKI Piotr Maciej

„Taky odplata na takýho lumpa musí přijít...“ Udání a oznámení úřadům
v okupovaném Brně v letech 1940–1941 227

*“Payback is also due to a rogue like that ...” Denunciations
and Reports to Authorities in Occupied Brno 1940–1941*

МАЕВСКИЙ Петр М.

«Такого негодяя должна постигнуть кара...» Доносительство
и оповещение органов власти в оккупированном Брно в 1940–1941 гг.

SOVILJ Milan

Závěr druhé světové války v Jugoslávii, otázka válečných zajatců
a nábor nových vojáků očima československých exilových představitelů 247

*The End of the Second World War in Yugoslavia and the Questions
of Prisoners of War and Recruitment of New Soldiers in the Eyes
of Representatives of the Czechoslovak Exile Government*

СОВИЛЬ Милан

Окончание второй мировой войны в Югославии, вопрос военнопленных
и вербовки новых военных глазами ссыльных чехословаков

CEROPITA Mihail

Bitva na Kosově poli 28. června 1389 v reflexi kosovsko-albánského
tisku koncem 80. let 20. století 271

*The Battle of Kosovo Field of 28 June 1389 in the Reflections
of the Kosovar-Albanian Press at the end of the 1980s*

ЦЕРОПИТА Михаил

Битва на Косовом поле 28-го июня 1389 в рефлексии косовско-албанской
печати в конце 80-х лет XX века

PREISSOVÁ KREJČÍ Andrea – KOČÍ Jana
Příběh 1340 dětí evakuovaných do České republiky za války
v Chorvatsku (1991–1995) 281

*The Story of the 1340 Children Evacuated to the Czech Republic during
the War in Croatia (1991–1995)*

ПРАЙССОВА КРЕЙЧИ Андреа – КОЧИ Яна
История 1340 детей, эвакуированных в Чешскую республику
во время войны в Хорватии (1991–1995)

**Materiály a dokumenty | Contributions and documents | Материалы
и документы**

JAKOUBEK Marek
„Přínos Čechů Bulharsku“ – ztracený (a nalezený) příspěvek
k české přítomnosti v bulharských dějinách 309

*“The Contribution of Czechs to Bulgaria” – Lost (and Found)
Contribution to the Czech Presence in Bulgarian History*

ЯКОУБЕК Марек
„Вклад чехов в Болгарию“ – утерянное (и найденное) упоминание
чешского присутствия в истории Болгарии

Recenze | Reviews | Рецензии

Reakce Alexandra Goguna na recenzi Vlasty Kordové
(Alexandr Gogun) 351

William W. HAGEN, Anti-Jewish Violence in Poland, 1914–1920
(Jan Kutilek) 353

Jochen BÖHLER, Civil War in Central Europe, 1918–1921:
The Reconstruction of Poland
(Jan Kutilek) 359

Анатолий П. Сальков, Национально-территориальные
конфликты в Центрально-Восточной Европе во внешней
политике СССР (1938–1949 гг.)
(Kirill Ševčenko) 365

Michał OSTAPIUK, Komendant „Bury“.
Biografia kpt. Romualda Adama Rajsa „Burego“ 1913–1949
(Adam Zítek) 368

Paweł MACHCEWICZ, Muzeum
(Jiří Friedl) 377

Zprávy | Notices | Сообщения

383

Zprávy z vědeckého života | Reports from the scholarly life | Сообщения
из научной жизни

Za profesorem Markem Kazimierzem Kamińským
(18. 3. 1948 – 20. 6. 2020) 391

Marek Kazimierz Kamiński Passed Away
(Jiří Friedl)

В память профессора Марка Казимежа Каминьского
(18. 3. 1948 – 20. 6. 2020)
(Иржи Фридл)

Devadesátiny historika Michala Reimana 394

The historian Michal Reiman's ninetieth birthday
(Lenka Vlčková Kryčerová)

Девяностолетие историка Михала Раймана
(Ленка Влчкова Кричерова)

Osmdesátiny Rudolfa Fišera, odborníka na dějiny střední Evropy
a Třebíčska 396

*The eightieth birthday of Rudolf Fišer, expert on the history
of central Europe and Třebíčsko*
(Vladimír Goněc)

*Восьмидесятилетие Рудольфа Фишера, эксперта в истории
Центральной Европы и области Тршебича*
(Владимир Гонец)

STUDIE

„Taky odplata na takýho lumpa musí přijít...“
Udání a oznámení úřadům v okupovaném Brně
v letech 1940–1941

PIOTR MACIEJ MAJEWSKI

Instytut Historyczny, Uniwersytet Warszawski, Polsko

**“Payback is also due to a rogue like that ...” Denunciations and Reports
to Authorities in Occupied Brno 1940–1941**

The article describes the phenomenon of denunciations [*udavačství*] in occupied Brno in the years 1940–1941 on the basis of source documents from the local police department, which are stored in the Moravian Land Archive. Statistical analysis of these materials demonstrates that this phenomenon was relatively more frequent among Germans than Czechs, which was undoubtedly related to the different attitudes of the two ethnic groups to the authority and regulations of the Nazi Reich. The social origin of those who wrote denunciations demonstrates that such acts were more frequently committed by those among the common people than by representatives of (broadly-conceived) social elites, and this tendency was especially marked among Czechs.

Key words: denunciations, Protectorate of Bohemia and Moravia, collaboration, occupation anti-Semitism

„V noci z 30 (září) na 1. října 1941 jsem si kolem 3:00 hodiny všimnul, že před dům v Hans-Gruber-Gasse 5 přijel osobní automobil. Z bytu úředníka Rusziczky, který bydlel ve zmíněném domě, byly do automobilu naloženy, nakolik jsem mohl zpozorovat, dvě bedýnky. Číslo vozidla uvést nemohu, protože byla tma. Nabyl jsem podezření, že v bedýnkách se nacházejí věci, které nejsou běžné, když je vynášejí v noci. Rád bych podotknul, že auto se vrátilo ještě jednou a ještě jednou něco naložilo. Prosím, abyste v této věci neuváděli mé příjmení.“¹

Oznámení tohoto obsahu podal 4. října 1941 jistý Alois Böhm, úředník žijící v Brně v Anzengrubergergasse 5, který se schválně za tímto účelem vypravil na stanici německé kriminální policie (Kripo). Byl to Němec a bydlel v téže domě jako Rusziczka. Jiná adresa nacházející se v poznámce je zjevnou chybou policisty přijímajícího oznámení. Národnost udaného a jeho podrobné osobní údaje jsou neznámé. Stejně tak dobře se mohlo jednat o Čecha, tak i o krajana Böhma. Jak dokládá 7 kartonů udání a oznámení, které se šťastnou náhodou dochovaly do dnešní doby ve spisech Policejního ředitelství v Brně, v době okupace udavačství v tomto městě v hojně míře nespoutané kvetlo mezi příslušníky obou národů.²

Jev spontánního oznamování úřadům ze strany obyvatel protektorátu Čechy a Morava o postojích a přestupcích spoluobčanů nebyl ještě historiky důkladně zkoumán. Tato problematika se doposud objevila pouze okrajově v jiných bádáních, především v kontextu poválečných retribučních procesů. V některých monografiích o mimořádných lidových soudech (MLS) nacházíme dokonce zvláštní podkapitoly věnované udavačům, nicméně jsou uvedeny formou přehledu různých druhů případů a okolností.³ O denunciacích se příležitostně zmiňují rovněž bada-

1 Moravský zemský archiv v Brně (dále jen: MZA), Policejní ředitelství Brno (dále jen: PŘ Brno), B26, kart. 3501, č. Bl./4025, opis poznámky 4. 10. 1941. U tohoto a u všech dalších dokumentů tohoto fondu chybí stránkování, proto odkazuji na konkrétní případy a uvádím jednací čísla.

2 Ibidem, kart. 3495–3501. Ve spisech Policejního ředitelství v Brně se s největší pravděpodobností nachází více podobných materiálů, jejich nalezení a analýza však vyžaduje další bádání.

3 Mečislav BORÁK, *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*, Ostrava 1998, s. 223–234; Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata, či spravedlnost? Mimořádné lidové soudy na Královéhradecku 1945–1948*, Praha 2008, s. 223–236. Srov. Jan CIGLBAUER, *Hrdelní případy Mimořádného lidového soudu České Budějovice 1945–1948. Potrestání kolaborantů, udavačů a válečných zločinců z Československa, Jindřichohradecka a Českokrumlovské*, Praha 2018, s. 70–71, 94–112; Jarka VITÁMVÁSOVÁ, *Kolaboraci k přežití? (Třebíčští Češi a Židé za Protektorátu ve spisech Mimořádného lidového soudu Jihlava)*, Západní Morava. Vlastivědný sborník 10, 2006, s. 130–137; Daniela NĚMEČKOVÁ, *Retribuční soudnictví mimořádných lidových soudů ve středních Čechách*. Disertační práce, Univerzita Karlova, Právnická fakulta, Praha 2017, s. 102–105.

telé odbojového hnutí,⁴ německého represivního aparátu a jeho konfidentů,⁵ pronásledování českých Židů,⁶ nebo dějin českého venkova v období protektorátu.⁷ Ze všech těchto prací se dozvídáme hlavně o individuálních případech udavačství, ale ne o jeho společenském rozměru. (Výjimku představuje kniha Mečislava Boráka o MLS v Ostravě, ale i v ní se analýza jevu omezuje pouze na několik všeobecných reflexí). K tomu lze zmínit známou metaforu: díváme se zblízka na jednotlivé stromy, ale nevidíme les. O to cennější se jako pramen jeví materiály, které se dochovaly ve spisech brněnského Policejního ředitelství. Tvoří, pokud je mi známo, jedinou zachovalou sbírku udání z období protektorátu, a jejich množství umožňuje se pokusit o kvantitativní analýzu jevu.

Z dokumentů, o nichž je řeč, se mi podařilo vyjmout 444 případů oznámení úřadům o skutečných nebo údajných přestupcích, kterých se dopustili jiní občané. Vyloučil jsem případy, které policie šetřila z jiných důvodů, např. v důsledku razíí u obchodníků na černém trhu, a takové, u nichž jsou okolnosti zahájení vyšetřování nejasné. Neanalyzuji ani oznámení o možném spáchání přestupku, které policii předaly jiné státní orgány, není-li známo, že byly dříve informovány o této skutečnosti soukromými osobami. Naopak zohledňuji hlášení policistů a jejich konfidentů (vědomých spolupracovníků bezpečnostního aparátu), pokud vykazovaly znaky denunziace namířené na náhodné lidi, tj. takové, které nebyli objektem pozorování nebo již vedeného vyšetřování.

Nejstarší z udání, které analyzuji, bylo podáno 5. prosince 1939, poslední 25. března 1942. Víceméně dvě třetiny z nich byly doručeny v rozmezí začátku července a konce října 1941. Kulminace jevu v této době nejpravděpodobněji pramenila z brutality okupační politiky, z prohlubujících se aprovizačních obtíží a výzev hromadných sdělovacích prostředků kontrolovaných Němci, aby se udávaly podezřelé osoby nedodržující úřední nařízení.⁸ Zjištění, jestli se v pozdější době míra udavačství udržela na podobné úrovni, rostla nebo klesala, vyžaduje další bádání.

4 Václav KURAL, *Vlastenci proti okupaci. Ústřední vedení odboje domácího 1940–1943*, Praha 1997, s. 186.

5 Vladimír ČERNÝ, *Brněnské gestapo 1939–1945 a poválečné soudní procesy s jeho příslušníky*, Brno 2018, s. 97–98.

6 Wolf GRUNER, *Pronásledování Židů v Protektorátu Čechy a Morava. Místní iniciativy, centrální rozhodnutí, reakce Židů 1939–1945*, Praha 2019, s. 221.

7 Jakub DOLEŽAL, *Strípky z mozaiky protektorátní společnosti. Německá okupace a její konec v politickém okrese Sedlčany (1939–1945)*, Příbram 2010, s. 60–61, 75, 92, 110–111, 123–124.

8 O aprovizačních obtížích v této době srov. např. Bedřich GOLOMBEK, *Co nebude v dějepise*, Brno 1945, s. 206–210, 220, 222. Výzvy k udávání spoluobčanů zaznamenává Jan SLAVÍK, *Válečný deník historika*, Jaroslav Bouček (ed.), Praha 2008, s. 162–163.

Ne vždy se dochovaly originály denunciací a část z nich známe jen z opisů nebo záznamů policistů. Ve všech případech, které dále zkoumám, byla interakce se státními orgány iniciována zezdola občany a byla namířena na konkrétní osoby s uvedením jména a příjmení nebo přinejmenším adresy (řidčeji na obchody nebo firmy). Analyzované případy tudíž splňují definici denunce, podle níž historikové vnímají tento jev jako spontánní sdělení pocházející od jednotlivce ke státu (nebo k jiné moci), jenž obsahuje obvinění, že jiný občan jedná v rozporu s právem a přímo nebo nepřímo vyzývá k potrestání viníků.⁹

Dochovaná udání a oznámení a následně vedená vyšetřování se v převážné většině týkají černého trhu, nelegální porážky domácího dobytka, skladování těžko dostupných potravin do zásoby, machinace s potravinovými lístky a také porušování zákazů namířených proti Židům. Byly adresovány několika různým institucím, což bude ještě podrobněji uvedeno. Všechny se však konec konců dostávaly na Policejní ředitelství v Brně, které podléhalo protektorátní vládě. Vyplynulo to z rozdělení povinností, podle něhož Němci svěřili právě českým policejním orgánům vyšetřování hospodářských deliktů a různých menších přestupků, zatímco Kripo a gestapo se zabývaly politickými trestnými činy. (První z těchto jmenovaných služeb odpovídala také za stíhání kriminálních trestných činů spáchaných Němci na území protektorátu.)¹⁰

Neznamená to samozřejmě, že jakákoliv udání byla bagatelizována. Naopak, každé z nich protektorátní policie velmi pečlivě ověřovala, následně podávala hlášení o výsledcích vyšetřování německým úřadům. Spekulant, obchodník na černém trhu nebo venkované, kteří byli přistiženi při nelegální porážce zvířat, nemohli počítat se shovívavostí okupanta jen proto, že jejich činnost neměla nic společného s politikou. Ve spisech Policejního ředitelství se nacházejí informace o pekařích poslaných do koncentračních táborů za nákup mouky mimo stanovené přiděly, nebo dokonce o osobách odsouzených za podobná provinění k trestu smrti.¹¹

9 Sheila FITZPATRICK – Robert GELLATELY, *Introduction to the Practices of Denunciation in Modern European History*, *Journal of Modern History* 68, 1996, č. 4: *Practices of Denunciation in Modern European History*, 1789–1989, s. 747; Barbara ENGELKING, „*Szanowny panie gista-po*”: *Donosy do władz niemieckich w Warszawie i okolicach w latach 1940–1941*, Warszawa 2003, s. 13.

10 O strukturách německého represivního aparátu v Brně a v celém protektorátu Čechy a Morava, rovněž o rozdělení úkolu mezi jeho odděleními srov. V. ČERNÝ, *Brněnské gestapo*, s. 47–77.

11 MZA, PŘ Brno, B26, kart. 3501, č. 1573/Wi/41, hlášení z 18. 11. 1941. Podobné případy zaznamenává rovněž J. SLAVÍK, *Válečný deník historika*, s. 162–163.

Vzhledem k tomu, že se v analyzovaných materiálech téměř vůbec neobjevují obvinění z účasti v odbojovém hnutí, kolportování nelegálního tisku, přechovávání zbraní, prokomunistických sympatií atd., lze předpokládat, že denunce v těchto otázkách přebírali z moci úřední Němci. (Potvrzují to zmínky ve spisech některých případů).¹² Už jen z toho důvodu je zřejmé, že ve zkoumaném období občané Brna podali více než 444 udání a oznámení, která se dochovala ve spisech tamního Policejního ředitelství. Přesto to samozřejmě nesnižuje badatelské hodnoty souboru denunciací, který máme k dispozici. Musíme však mít na paměti, že nepředstavuje celé spektrum daného jevu.

Jako první se nabízí otázka týkající se národnosti osob, které informovaly úřady o skutečných nebo smyšlených proviněních spoluobčanů. Zdá se natolik klíčová, když ve více než čtvrtmilionovém Brně žila dynamická německá skupina, která podle sčítání lidu z roku 1930 činila 52 165 osob (20 % všech obyvatel města).¹³ V březnu 1939, po definitivním Hitlerově zničení Česko-Slovenska a vytvoření Protektorátu Čechy a Morava, tamní Němci povýšili do role privilegovaného vládnoucího národa, což ještě více umocňovalo napětí ve vztazích s Čechy.

Tyto události se samozřejmě odrážely v poměrech panujících v okupovaném městě.¹⁴

Národnost autorů udání a oznámení lze obvykle stanovit s větší pravděpodobností na základě jazyka, v němž se obraceli k úřadům, z osobních údajů (určitá část z nich se totiž podepisovala jménem i příjmením) a policejních údajů. Nepodařilo se mi to určit ve 118 případech (27 %). Ze zbývajících 326 udání, která jsem zkoumal, bylo 161 podáno Němci (36 %), 142 Čechy (33 %), jedno bylo podáno společně Němcem i Čechem (pro zjednodušení jsem ho připsal v další analýze k německým denunciacím), a jedno osobou klasifikovanou v policejních spisech v souladu s norimberskými zákony platnými v protektorátu jako Žid. Více než

12 MZA, PŘ Brno, B26, kart. 3501, č. 1400/Wi/41, zpráva z 16. 10. 1941; č. 1474/Wi/41, hlášení agenta policie z 28. 10. 1941.

13 Obyvatelstvo Brna majícího status města s právy okresu čítalo celkově 257 256 osob. V sousedním okrese (Brno-venkov) žilo 101 226, z toho 4 326 Němců (4,3 %). Srov. *Volkszählung in der Czechoslovakischen Republik vom 1. Dezember 1930*, D. I: *Zunahme, Konzentration und Dichte der Bevölkerung, Geschlecht, Altersgliederung, Familienstand, Staatsangehörigkeit, Nationalität und Religionsbekenntnis*, Prag 1934, s. 32.

14 O protihitlerovských sympatiích brněnských Němců: B. GOLOMBEK, *Co nebude v dějepise*, s. 90–92. Srov. Vladimír FILIP et al. (eds.), *Brno 1939–1945. Roky nesvobody = Brünn 1939–1945. Jahre in Unfreiheit*, Brno 2011, s. 26–27. V druhé zmiňované práci lze rovněž najít velmi bohatý výběr ikonografického materiálu, mj. zobrazujícího entuziastické přivítání Hitlera ve městě 17. března 1939.

15 udání (3,5 %) bylo úřední povahy a pocházelo od českých i německých státních institucí, včetně jiných policejních orgánů.¹⁵

Udání a oznámení podle národnosti oznamovatelů

Oznamovatel	Počet	Procento
Němci	161	36,3 %
Češi	142	33,3 %
Němci a Češi	1	0,2 %
Židé	1	0,2 %
Úřady a instituce	22	3,4 %
Nezjištěna	117	26,6 %
Celkem	444	100 %

Zdánlivě by se mohlo zdát, že Němci udávali jen o něco více než Češi. Tato interpretace se však zásadně změní, když zohledníme národnostní poměry ve městě a v jeho okolí (určitá část udání a oznámení totiž přicházela brněnskému policejnímu ředitelství ze sousedních obcí). Vezme-li v úvahu, že v Brně a v politickém okrese Brno–venkov žilo 296 889 Čechů, pak na každých 1 000 českých obyvatel připadalo ve zkoumaném období průměrně 0,55 udání. Pro 56 491 Němců tento součinitel dosahoval 2,85. Dokonce, i kdyby se nějakým zázrakem ukázalo, že autoři všech 118 nezjištěných oznámení byli Češi, analogický součinitel by vzrostl na úroveň 0,98 udání na tisíc obyvatel, stále by činil téměř třikrát méně než u Němců.¹⁶

Německá horlivost v podávání informací úřadům o tom, co dělají sousedé, měla mnoho důvodů. Oproti Čechům se převážná většina brněnských Němců otevřeně identifikovala s nacistickou Říší. Oznamování podezřelého chování a porušování práv nebylo z jejich pohledu projevem spolupráce s nepřitelem, ale splněním občanské nebo také národní povinnosti. Část inkriminovaných případů ostatně představovaly obecné trestné činy, o nichž by jistě byly informovány úřady také v demokratickém právním státě. Nelze se divit např. členům Moravského svazu na

15 Tyto a další výpočty uvádím na základě databáze zahrnující případy nacházející se v kartonech 3495–3501, kterou jsem sám sestavil.

16 *Völkzählung in der Czechoslovakischen Republik vom 1. Dezember 1930*, D. I, s. 32–33. K závěru, že Němci informovali úředy poměrně častěji než Češi, došli taktéž Měčislav Borák a Lucie Jarkovská, kteří analyzovali příslušná akta MLS z Ostravy a severovýchodních Čech; M. BORÁK, *Spravedlnost podle dekretu*, s. 224; L. JARKOVSKÁ, *Odplata, či spravedlnost?*, s. 223.

ochranu zvířat, že uvědomili policii o skutečnosti prodeje psího masa, kterému se věnovali dva průvodčí brněnských tramvají, Čech a Němec (vychvalovali ho klientům jako „chutné a lehce stravitelné“)¹⁷ nebo německému majiteli kolotočů, který při oznámení krádeže peněz z pokladny uvedl, koho z ní podezírá. (U udaného českého akrobata byly při této příležitosti nalezeny podezřelé zásoby potravin).¹⁸ Dokonce, i když se takové případy stávaly poměrně zřídka, úspěšně stíraly hranici mezi oznámeními z objektivní nutnosti a těmi, které byly činěny z přílišné horlivosti nebo nízkých pohnutek.

Denunciacím navíc přály i hluboce zakořeněné kulturní normy Němců, které vyzdvihovaly poslušnost vůči státu. Ani na jazykové úrovni nemělo informování úřadu o přestupcích spoluobčanů v sobě nic špatného. Ve všech analyzovaných dokumentech je označováno neutrálními termíny „oznámení“ („Anzeige“), „oznámit“ („anzeigen“), které se významově liší od pejorativně zabarveného českého ekvivalentu *udání*, *udávat*, podobně jako od polských slov *donos* a *donosić*. Dokonce, i když byl obrat „oznamuji“ („ich zeige an...“), kterým začíná mnoho německých dopisů, převzat autory z úředního žargonu a fungoval v korespondenci jako eufemismus nebo *terminus technicus*, nemění to podstatu věci: když Němci uvědomovali úřady o různých podezřelých jednáních, ve vlastním přesvědčení postupovali podle práva a prostátně. (Vzhledem k tomu, že nelze zcela utéct od vlastních kulturních kódů, rozhodl jsem se v textu na určitý sémantický kompromis: pojem „oznámení“ využívám, je-li řeč o informacích předávaných včetně osobních údajů pisatele, o „udáních“ píši, pokud se jednalo o anonymy, oba jevy souhrnně nazývám „denunciace“.)

Výše uvedená interpretace není ani zdaleka šířením národního stereotypu. O tom, že brněnští Němci neměli zábrany, aby informovali úřady o tom, co se jim zdálo podezřelé nebo trestuhodné, svědčí fakt, že až 132 osob německé národnosti (81,5 %), jejichž oznámení se dochovala v policejních materiálech, v nich uvedly své osobní údaje. Někteří se dokonce osobně vypravili na policii nebo jiný úřad – tak jako Alois Böhm, který dokonce neváhal vstát ve tři hodiny v noci z postele, aby si ověřil, či automobil přijel právě k domu. Pouze 15,5 % z německých denunciací tvoří anonymy a v pěti případech (3 %) se nepodařilo zjistit autora. Rozhodná převaha oznámení nad udáními potvrzuje přesnost pozorování amerického badatele Roberta Gellatelyho, který na základě analýzy analogických pramenů v Říši dospěl

17 MZA, PŘ Brno, B26, kart. 3498, č. 772/Wi/41, dopis Moravského svazu na ochranu zvířat z 21. 7. 1941.

18 Ibidem, kart. 3501, č. 1409/Wi/41, protokol o zadržení z 9. 10. 1941.

k závěru, že německá společnost zachovávala poslušnosti vůči nacistickému režimu ve značné míře spontánně a horlivě hlásila úřadům všechny projevy porušení daných pravidel.¹⁹

Němečtí občané obzvláště rádi informovali úřady o nevhodných (podle svého přesvědčení) postojích osob z jiného, než vlastního národa. Nakolik se ve „staré Říši“ jejich pozornost soustředila především na Židy a nucené pracovníky cizího původu,²⁰ tak natolik se v Brně dostali do jejich hledáčku v první řadě Češi. Osob české národnosti se týkala až polovina všech německých oznámení a udání, které se dochovaly ve spisech Policejního ředitelství. (Ve dvou případech byl navíc obviněn Čech a Němec společně). Dvakrát méně bylo německých denunciací namířených proti Židům (25 %), nejméně se objevovaly takové, které Němci psali na své vlastní krajany (10 %).

Německá udání a oznámení podle národností udávaných osob

Udávané osoby	Počet	Procento
Němci	16	10 %
Češi	80	50 %
Židé	41	25 %
Češi a Němci	2	1 %
Nezjištěno	22	14 %
Celkem	161	100 %

Vzhledem k tomu, že 75 % německých oznámení a udání se týkalo Čechů a Židů, je nutno soudit, že brněnští Němci se cítili povinni, aby pozorně sledovali především spoluobčany, jež sami považovali za národnostně a rasově cizí. Kromě afirmace nacistického pořádku není těžké v tomto postoji spatřit projevy letitého nepřátelství, nacionalistických předsudků a podléhání nacistické propagandě.

„Tváří v tvář velkému rozsahu české hospodářské sabotáže považuji za svou povinnost usnadnit Vám vyšetřování,“ informoval(a) kupříkladu A. Krüger 11. října 1941 německou kriminální policii o svém podezření, že žena tiskaře Františka Šrůtka se v poslední době obohacuje nelegálním obchodem textiliemi. Autor ozná-

19 Robert GELLATELY, *Denunciations in Twentieth-Century Germany: Aspects of Self-Policing in the Third Reich and the German Democratic Republic*, Journal of Modern History 68, 1996, č. 4, s. 965.

20 Ibidem, s. 936–937.

mení se dušoval, že z jeho strany nejde o pomstu, zdůrazňoval přímo, že by si nepřál, aby Česka byla zatčena. „[...] Z mého pohledu stačí, když ji budete varovat před dalším provozováním špinavého obchodu,“ navrhoval policii. Závěrem Krüger prosil(a) o zachování jeho (jejích) osobních údajů v tajnosti, protože Šrůtková je „nebezpečná drbna“ („ein gefährliches Tratschweib“). Dopis, jak mnoho podobných, končil obratem „Heil Hitler!“, čím očividně manifestoval autorovu loajalitu vůči národně-socialistickému státu.²¹

Nejcharakterističtější projevem německého nepřátelství vůči Čechům byly však denunce českých kupců a prodáváčů, kteří odmítali prodej zboží, a (velmi ojediněle) majitelů obchodů, kteří nezavedli dvoujazyčné nápisy. Tvoří celkově 15 % všech německých oznámení nacházejících se v materiálech brněnského Policejního ředitelství. Stačilo, že český trafikant nechtěl prodat vojákovu wehrmachtu na vycházce celý balíček cigaret nebo že jakýsi drobný obchodník požádal, aby německá hospodyně spolu s kvěťákem, který chtěla, koupila ještě kilogram „hůře prodejného“ špenátu, a už rozzlobení zákazníci žádali rozhodnou intervenci pořádkových orgánů.²² Tyto situace Němci interpretovali jako cílenou diskriminaci ze strany Čechů, dokonce i když odmítnutí prodeje v převážné většině případů vyplývalo z přísného přidělového systému zboží nebo z absurdity řízeného válečného hospodářství.²³

Nakolik v oznámeních podávaných na Čechy zazníval komplex obklíčené pevnosti, jíž brněnští Němci nedobyli ani pod ochranou „tisícileté Říše“, tak natolik byly jejich denunce namířené proti Židům velkým koncertem nekompromisního antisemitismu. O jeho síle svědčí i skutečnost, že až 25 % německých oznámení a udání se týkalo nepříliš početné komunity, která v září 1941 čítala něco přes 11 000 obyvatel města.²⁴ (Pro srovnání procento českých udání, která se týkala Židů, činilo 13,5 %, čili téměř dvakrát méně).

O antisemitských sklonech brněnských Němců hovoří rovněž i jejich horlivost v kontrolování, jestli židovští obyvatelé města dodržují uložená omezení a zákazy. Hugo Eminger, voják wehrmachtu, udal Rudolfa Rosenberga, protože byl v čokoládovně v hodinách určených pro tzv. árijce. Voják současně informoval o trestuhodném chování prodavačky, která necítila vinu kvůli tomu, že obsluhovala

21 MZA, PŘ Brno, B26, kart. 3501, č. 1458/Wi/41, opis oznámení z 11. 10. 1941.

22 Ibidem, kart. 3499, č. 962/Wi/41, oznámení o spáchání trestného činu z 27. 7. 1941; kart. 3501, č. 1555/Wi/41, výpis z oznámení z 9. 10. 1941.

23 Ibidem, s. 3501, č. 1316/Wi/41, oznámení z 5. 8. 1941.

24 Židovská obec Brno, Historie Židů v Brně, dostupné na: <https://www.zob.cz/obec/historie-a-soucasnost/historie-zidu-brne/> (30. 8. 2019).

osobu židovského původu a ospravedlňovala se tím, že neznala totožnost klienta. „Každý člověk v okruhu několika ulic zná Žida Rosenberga“, pranyřoval ji výrazně pobouřen.²⁵ Členka NSDAP Helene Eckel zase sledovala českou obchodnici nosící těžké tašky se zeleninou, až odhalila, že tajně zásobuje Židovku Marthu Maibaum; okamžitě o tom informovala vedoucí místní ženské sekce, ta to předala vyšším instancím nacistické strany, které požadovaly, aby policie příkladně potrestala obě ženy.²⁶ Tricetiletý krejčí Rudolf Haas jednoho červencového večera 1941 udal pět židovských starců najednou, když je zahlédl sedící na lavičkách v městském parku, kam Židé v době okupace měli zákaz vstupu. Podobnými příklady by se dalo pokračovat.²⁷ Tyto praktiky vykazují překvapivou podobnost k postojům Němců ve „staré“ Říši, kde (jak vypočítal americký historik) 70 % případů vedených gestapem, které souvisely s porušením předpisů nařizující společenskou izolaci Židů, bylo iniciováno denunciacemi.²⁸

Celkově ve zkoumaném období bylo Policejnímu ředitelství v Brně doručeno od tamních Němců až 32 oznámení o porušení uložených zákazů Židy, 9 dalších se týkalo jejich porušování Čechy, v jednom případě se mi nepodařilo zjistit, jestli se jednalo o český nebo německý obchod. Mezi těmito 42 denunciacemi se nacházel pouze jeden anonym, jeden dopis s nečitelným podpisem a jeden případ s nejasným původem. Všech 39 ostatních udání Němci podali pod vlastním jménem a příjmením. Ti nejhrošivější z nich sami chytali a zadržovali Židy při nějakých přestupcích a triumfálně je přiváděli na nejbližší oddělení policie, jako například úředník Victor Scheller, který 21. září 1941 zpozoroval na ulici, že Chaja Susskind nenosí našitou Davidovu hvězdu na oděvu.²⁹ Je těžké nedospět k názoru, že tyto osoby napadaly židovské spoluobčany nejen z bezpříkladné bezohlednosti, ale také se zjevnou radostí.

Nutno podotknout, že v materiálech brněnské policie není ani jedna denunce, která by se týkala skrývání Židů pod falešnou identitou mezi „árijskými“ občany města, nebo o jejich skrývání u Čechů nebo Němců. Tyto případy jistě přejí-

25 MZA, PŘ Brno, B26, kart. 3496, č. 586/Wi/40, oznámení z 12. 12. 1940.

26 Ibidem, kart. 3499, č. 961/Wi/41, opis oznámení z 18. 7. 1941.

27 Ibidem, kart. 3499, č. 973/Wi/41, oznámení o spáchání trestného činu R. Sussmannovou z 26. 7. 1941; č. 974/Wi/41, oznámení o spáchání trestného činu B. Samekovou z 26. 7. 1941; č. 975/Wi/41, oznámení o spáchání trestného činu J. Friedelovou z 26. 7. 1941; č. 976/Wi/41, oznámení o spáchání trestného činu O. Munkovou z 26. 7. 1941; č. 977/Wi/41, oznámení o spáchání trestného činu I. Sameka z 26. 7. 1941.

28 R. GELLATELY, *Denunciations in Twentieth-Century Germany*, s. 935-936.

29 MZA, PŘ Brno, B26, kart. 3500, č. 1245/Wi/41, služební záznam z 21. 9. 1941.

malo gestapo. S největší pravděpodobností však patřily (ve zkoumaném období) k naprostým výjimkám, protože až do podzimu 1941 čeští Židé ještě nemuseli žít v ghettech. V Praze a na několika dalších místech byla sice židovská komunita přesídlena do určených čtvrtí, mohla se však relativně svobodně pohybovat v jiných částech města. První deportace brněnských Židů nastala teprve 16. listopadu 1941, čili v době, z níž pochází velmi málo dochovaných denunciací.³⁰

V čem se lišila oznámení a udání, jejichž autory byli Češi, od německých, kromě toho, že jich bylo relativně méně? Ukazuje se, že dokonce velmi zásadně. Především, jestliže Němci udávali hlavně Čechy a Židy, tak, Češi nejčastěji vlastní krajany. Tyto případy představují až 75 % všech podaných denunciací. Dalších 13,5 % případů se týkalo Židů, 4 % Romů a 3,5 % Němců. Každý uvedený součinitel odhaluje realie panujících v protektorátu Čechy a Morava.

Podívejme se nejprve na ten poslední z nich. Je téměř patnáctkrát nižší než procento německých denunciací namířených proti Čechům, ale také čtyřikrát nižší než procentuální zastoupení Němců v populaci Brna a jeho okolí (16 %). Na základě těchto disparit nelze pochybovat o tom, který z národů se v době okupace choval více agresivně. O příčinách německé horlivosti v podávání informací úřadům o všem, co se jevilo podezřele, byla již řeč. Nelze však jednoduše odpovědět na otázku, proč Češi se tak zřetelně vyhýbali denunciování Němců. Pravděpodobně to vyplývalo z přesvědčení, že na představitele „národa pánů“ nemá smysl donášet, protože se nacházejí pod ochranou nacistického státu. Nelze ani vyloučit, že mnoho Čechů mohlo považovat takové jednání za příliš nebezpečné.

Téměř dvakrát nižší, než v případě Němců, procento českých udání namířených proti Židům hovoří naopak o zjevně menším podléhání brněnských Čechů antisemitské propagandě okupanta a s ním kolaborujících domácích fašistů.³¹ Tím spíše, že až 12 z 20 českých denunciací tvoří hlášení pocházející pouze od několika policistů, kteří přistihovali židovské občany na procházkách v parcích nebo na ulici bez Davidovy hvězdy.³² Nelze dnes již určit, jestli tito příslušníci byli horlivými pracovníky, sympatizanti fašismu, zapřisáhlými antisemity, nebo snad od každého tro-

30 W. GRUNER, *Pronásledování Židů*, s. 186–187, 236–240.

31 Jak uvádí jeden z pamětníků, projev soucitu vůči Židům brněnští Češi považovali za formu odporu proti okupantovi. B. GOLOMBEK, *Co nebude v dějepise*, s. 186.

32 Jeden z nich udal dokonce čtyři Židy. Srov. MZA, PŘ Brno, B26, kart. 3501, č. 1317/Wi/41, záznam F. Kučery o zadržení M. Schauera z 2. 10. 1941; č. 1336/Wi/41, záznam F. Kučery o zadržení A. Šrefanského z 30. 9. 1941; č. 1337/Wi/41, záznam F. Kučery o zadržení F. Holza z 30. 9. 1941; č. 1410/Wi/41 r., záznam F. Kučery o zadržení F. Stuckharta z 10. 10. 1941.

chu. Rozhodně je nelze vnímat jako reprezentativní vzorek české brněnské společnosti.

Podobná situace byla v případě oznámení týkající se Romů. Jejich oznamovateli byli výhradně čeští policisté, omezující se, co je překvapivé, na zadržování žen z jedné rodiny, které se věnovaly roznáškovému prodeji oděvů. Zdůvodnění této horlivosti lze jistě hledat částečně v rasistických předsudcích strážců zákona, ale také v neobvyklé formě prodeje, který Romky provozovaly. Ve spisech brněnského Policejního ředitelství v každém případě chybějí stopy o tom, že by čeští policisté ve městě se stejným zápallem hlásili podobné přestupky Čechů nebo Němců.

Česká udání a oznámení podle národnosti udáváných osob

Udáváné osoby	Počet	Procento
Němci	5	3,4 %
Češi	111	75 %
Židé	20	13,5 %
Češi a Němci	1	0,7 %
Romové	6	4,1 %
Nezjištěno	5	3,4 %
Celkem	142	100 %

Rozhodně nejzajímavěji se jeví fenomén českých oznámení a udání namířených proti vlastním krajanům. Oproti Němcům, kteří se identifikovali s Říší, byla situace Čechů mnohem složitější: nacházeli se sice pod německou okupací, ale v protektorátu Čechy a Morava působily quasi-autonomní české úřady, kterým podléhala vlastní policie a četnictvo. Z toho důvodu někteří Češi mohli vnímat informování o přestupcích spáchaných spoluobčany ne jako projev spolupráce s nepřitelem, ale jako interakci s vlastním státem. Není vyloučeno, že právě z toho důvodu je až 77 % všech českých oznámení adresováno domácí policii a takovým institucím jako cenový úřad, finanční úřad, tabákový monopol a další. Méně než čtvrtina udání byla adresována německým orgánům (především gestapu a Kripu).

Lze současně připustit, že společenské vnímání donášení bylo mezi brněnskými Čechy odlišné než u Němců – v každém případě, když do hry vstupovalo vydávání vlastních krajanů. Není to však zřejmé na první pohled. V českých dopisech adresovaných úřadům se nejčastěji objevují obraty jako „oznamuji“ nebo „sděluji“, což je sémanticky blízké německému „ich zeige an...“. Jsou to jistě vyhybavé

útěky od pejorativního vyjádření „udávám“ nebo „udání na...“, které používali jen nemnozí pisatelé, jimž bylo vyznění těchto slov lhostejné.³³ Mohlo to být také tak, že určitá část Čechů vůbec nevnímala oznamování úřadům negativně, proto významově neutrální pojmy, jež používali, odrážely (o čemž bude ještě řeč) jejich způsob myšlení.

Na morální dilemata českých udavačů by ukazoval hlavně fakt, že až 37 % z nich nechťelo představit své osobní údaje a skrývalo se pod různými pseudonymy („pocitiví dělníci ze Žďaru“, „Brněnská a česká dělnická společnost“, „řemeslník“ atd.)³⁴ nebo vůbec neudávalo žádné osobní údaje. Procento českých anonymů bylo totiž dvakrát vyšší než německých (15,5 %). Zdá se, že se Češi, oproti Němcům, mnohem častěji obávali toho, že se vydání spoluobčanů okupantovi setká s odsouzením ze strany vlastních krajanů. Jak ostatně dobře poukazuje polská badatelka Barbara Engelking, „denunciace úřadům, které jsou cizí, nepřátelské, dosazené silou, jedním slovem okupačním úřadům, je projevem kolaborace.“³⁵

Jak lze v takovém případě interpretovat skutečnost, že zhruba 2/3 českých denunciací bylo jejich autory podepsáno jménem a příjmením? Jistý vliv na tento stav měla jistě zřejmě přílišné zastoupení policistů v této skupině (25 %), kteří přirozeně podávali hlášení s uvedením jména. Nabízí se rovněž hypotéza, která by samozřejmě vyžadovala verifikaci na základě jiných pramenů, že určitá část Čechů nevnímala oznamování úřadům jako národní zradu nebo kolaboraci, ale považovala ji (podobně jako Němci) za oprávněný, respektive morálně přípustný občanský postoj. Mohlo to rovněž vyplývat jak z přejímání německých kulturních vzorů (oba národy žily po staletí vedle sebe), tak i ze specifík okupace v protektorátu.

V každém případě, jestliže se ve spisech Policejního ředitelství v Brně nachází až 111 českých denunciací namířených na jiné Čechy (z toho 63 % je podepsáno jménem a příjmením), jejich autory s největší pravděpodobností neznechucovalo jednání proti vlastní společnosti, nebo usoudili, že zisky z udavačství převyšují případné negativní následky. Tyto otázky nelze proto zkoumat odděleně od motivací, jimiž se řídili osoby české národnosti informující úřady o údajných nebo skutečných přestupcích svých krajanů.

33 Ibidem, kart. 3501, č. 1554/Wi/41, udání z 10. 10. 1941.

34 Ibidem, kart. 3495, č. 38/Wi/40, donos z 12. 3. 1940; kart. 3496, č. 523/Wi/40, udání z 19. 10. 1941; kart. 3501, č. 1465/Wi/41, opis udání z 6. 10. 1941.

35 B. ENGELKING, „*Szanowny panie gistapo*“, s. 13. Po válce byli udavači v Československu soudně stíháni a byli jim uloženy relativně vysoké tresty včetně trestu smrti. Srov. M. BORÁK, *Spravedlnost podle dekretu*, s. 225; J. CIGLBAUER, *Hrdelní případy Mimořádného lidového soudu České Budějovice*, s. 70–71, 94–112; J. VITÁM VÁSOVÁ, *Kolaboraci k přežití?*, s. 130–137.

Četba dochovaných oznámení a udání vede k závěrům, že jestliže brněnští Němci informovali úřady, aby posílili nacistický pořádek, pak Češi využívali denunciací hlavně k vyrovnávání účtů s vlastními krajany. Někteří pisatelé zcela otevřeně dávali průchod takovýmto záměrům a požadovali zatčení uvedených osob³⁶ nebo ukončení jejich činnosti: „Taky odplata na takýho lumpa musí přijít, poněvadž by se to dělo čím dál tím více,“ psal udavač o jednom zemědělci, který se představoval jako jím týraný otec.³⁷

Někteří se mstili za skutečnou nebo smyšlenou nespravedlnost, jiní usilovali někoho nezištně poškodit, protože mu záviděli majetek, nebo ho jednoduše neměli rádi. „Jest na nás zákaznice velmi sprostý dokonce nám říká, když se dožadujeme svého, co nám patří, tak nám říká, abychom mu políbily zadek,“ sdělovala jedna žena na jistého řezníka a následně doplňovala, že udávaný si nelegálním obchodováním vydělal na auto za 27 000 korun, ložnici za 20 000 a ještě k tomu splatil hypoteční úvěr 40 000 korun.³⁸

Jak se zdá, hlavními afektivními motivacemi českých udavačů v Brně, stejně jako udavačů v Generálním gouvernementu, byly závist a frustrace.³⁹ Jistý hlídač cihelny obvinil prodavače Aloise Mayera z nelegálního chovu čtyř slepic. Obvinění se ukázalo jako neopodstatněné, policie zjistila, že udavač se takto snažil pomstít za odebrání přístupu do zahrádky u domu.⁴⁰ Žena, která (jak se později ukázalo) se představila pod falešným jménem, informovala telefonicky policii, že v hospodě U Žáčků ve vsi Prace bude na svatební hostině podáváno maso z nelegální porážky. Na místo vyslaní četníci zjistili, že šlo o pomstu bývalé snoubenky muži, který ji opustil kvůli jiné.⁴¹ Již výše zmíněný „pocitiví dělníci ze Žďáru“ udali invalidu, který pobíral důchod a současně si přivydělával obchodem s cibulí. „Jelikož žijeme jako správní češi [sic!] a chceme aby byl pořádek a ne aby existovalo kdo má peníze, že si koupí a dělník, že nemá tu možnost, aby se díval jak se kurupčí [sic!],“ vysvětlovali velmi špatnou češtinou.⁴² Někdy, jako v případě mladé dělnice, která udala vlastní matku kvůli nákupu kilogramu sádla na černém trhu, se můžeme domýšlet, že

36 MZA, PŘ Brno, B26, kart. 3501, č. 1605/Wi/41, udání z 8. 10. 1941.

37 Ibidem, kart. 3501, č. 1539/Wi/41, udání z 27. 10. 1941. Srov. kart. 3501, č. 1402/Wi/41, opis udání z 22. 11. 1941.

38 Ibidem, kart. 3501, č. 1554/Wi/41, udání z 10. 10. 1941.

39 B. ENGELKING, „*Szanowny panie gistapo*“, s. 84–90.

40 MZA, PŘ Brno, B26, kart. 3498, č. 870/Wi/41, zpráva z 1. 8. 1941.

41 Ibidem, kart. 3499, č. 1004/Wi/41, zpráva z 4. 8. 1941.

42 Ibidem, kart. 3501, č. 1465/Wi/41, opis udání z 6. 10. 1941.

za fakty uvedenými v policejních dokumentech se skrývaly pohnuté rodinné konflikty.⁴³

Někteří čeští udavači k tradičnímu repertoáru obvinění (ilegální obchod, šmelinářství, hromadění zásob potravin) přidávali různá politická obvinění. Uda-vač, který informoval Kripo, že švec Jan Palcer prodává obuv bez lístků, dodával: „Poslouchá cizí rozhlas, Rusko, Anglii. V obchodě mluví o politice. Nadává na vůdce Adolfa Hitlera.“⁴⁴ Jiní se zase snažili prezentovat jako loajální poddaní Německa: „Jedná se mne na spravedlivém výnosu říšského protektora p. Heydricha, aby si mohl koupiti český úředník a dělník atd.“ vysvětloval nesouvisle autor udání na místostarostu obce Jedovnice, které zakončil osvědčeným „Heil Hitler!“⁴⁵ Další zase „vylepšovali“ své denunce tím, že připisovali obviněným udržování kontaktů s Židy.⁴⁶

Účelem tohoto jednání bylo, jak se lze snadno domyslet, zesílit razanci udání. Obvinění spoluobčanů z nepřátelství vůči Říši, udržování kontaktů s Židy a také loajální stylizace dopisů, patrně hrály jistou taktickou roli, sloužící k upoutání pozornosti německých represivních orgánů a zvýšení hodnověrnosti oznamovatelů v očích okupantů. Obvinění politické povahy zároveň představovaly zbraň značně těžšího kalibru než udání o přechovávání zásob cukru doma nebo o nelegální porážce prasete. Osobám, které Němcům podstrkovaly tato podezření, šlo nepochybně o to, aby jejich udání nebylo možné snadno zbagatelizovat a jejich obsah zajistil denunciaci co největší účinnost. Pravděpodobně z podobného důvodu každé čtvrté české udání bylo zasláno na Kripo nebo gestapu, ne protektorátní policii, která se v očích některých osob mohla jevit jako shovívavá nebo málo účinná. Dohromady to všechno potvrzuje hypotézu, že Češi využívali denunce hlavně pro to, aby škodili vlastním krajanům.

Asi nejtvrďší oříšek představují bádání o společenském původu udavačů. Překážkou je nejen pochopitelný nedostatek odpovídajících údajů v dopisech zasílaných anonymně, ale také útržkovitost informací v policejních spisech o osobách, jež podávaly udání pod vlastním jménem a příjmením. (Podle tehdejšího úzu se nepracující ženy označovaly v dokumentech jako „v domácnosti“, což příliš nevypo-

43 Ibidem, kart. 3497, č. 498/Wi/41, oznámení o spáchání terstného činu z 4. 5. 1941. Na časté využívání udání proti členům vlastní rodiny a sousedům poukázal M. BORÁK, *Spravedlnost podle dekretu*, s. 225–230.

44 MZA, PŘ Brno, B26, kart. 3501, č. 1505/Wi/41, udání z 8. 10. 1941.

45 Ibidem, kart. 3501, č. 1476/Wi/41, udání z 28. 10. 1941.

46 Ibidem, kart. 3496, č. 523/Wi/40, udání z 19. 10. 1941; kart. 3501, č. 1554/Wi/41, udání z 10. 10. 1941.

vídá o jejich společenském postavení). Z výše uvedených důvodů se nepodařilo zjistit původ u 60 % autorů denunciací nacházejících se v materiálech brněnského Policejního ředitelství. Dalších 5 % tvoří z pohledu mé analýzy stejně neužitečná oznámení o možném spáchání trestného činu, jež podávaly instituce a úřady. Bližší informace o povolání nebo společenském postavení známe pouze v případě 154 udavačů.

Vnímáme-li danou sbírku jako náhodný výběr ze souboru všech analyzovaných udání a oznámení a rozdělíme pro zjednodušení na představitele nižších a vyšších společenských vrstev, bez obtíží si všimneme zajímavé zákonitosti. Mezi 154 osobami, o nichž víme dostatečně mnoho, abychom je zohlednili v tomto výčtu, tvoří až 66 % dělníci, řemeslníci, řezníci, dozorcí, číšníci, krejčí, prodavači, služební, nižší úředníci, řadoví příslušníci a poddůstojníci policie, hospodští atd. Zbývajících 34 % reprezentují široce vnímané elity: úředníci, právníci, učitelé, žena školního inspektora, inženýři, jednotliví důstojníci wehrmachtu a Waffen-SS, dcera jistého velkostatkáře, redaktor novin atd. Umožňuje to sestavit hypotézu, že denunce byla především zbraní nižších společenských vrstev, stejně jako v okupovaném Polsku.⁴⁷

Je to obzvláště patrné v případě českých udavačů, z nichž až 82 % pocházelo z lidových vrstev, zatímco u Němců procento těchto osob činilo 55 %. Rozdíl 27 % mezi oběma národy není jistě dílem náhody a má zřejmou spojitost s odlišným přístupem k udavačství. Představitelé německé střední a vyšší třídy bez ostychu informovali úřady o svých podezřeních, protože se takovýto postoj považoval v jejich prostředí za správný a odpovědný. Pro české elity byla denunce rodáka ve většině případů morálně trestuhodná a rovnající se národní zradě, kolaboraci.

Podívejme se poněkud blíže na lépe situované a vzdělané Čechy, kteří se přesto rozhodli někoho udat. Ze 154 osob známe pouze u sotva deseti jejich povolání. Nalezneme mezi nimi ředitele firmy pohonných hmot, který oznámil, že jeden z jeho nájemců nevyúčtoval větší počet lístků na benzín,⁴⁸ soudního radu a úředníka, kteří oznámili bezprávní převzetí od nich příliš velkého počtu potravinových lístků,⁴⁹ policejního úředníka vinícího, že v obchodě mu odmítl prodat pomeranče pro dítě, jestliže si nekoupí špenát,⁵⁰ advokáta, obávajícího se evidentně provokace, který informoval, že se u něj objevily dvě neznámé ženy, vyslané prý jednou z jeho

47 B. ENGELKING, *„Szczegółowy spis gisto”*, s. 63–66.

48 MZA, PŘ Brno, B26, kart. 3450, č. 1300/Wi/41, opis dopisu Vacuum Oil Company z 4. 9. 1941.

49 Ibidem, kart. 3498, č. 606/Wi/41, policejní záznam z 26. 5. 1941; kart. 3501, č. 1537/Wi/41, oznámení z 14. 10. 1941.

50 Ibidem, kart. 3498, č. 704/Wi/41, oznámení o spáchání trestného činu z 5. 6. 1941.

klientech s nabídkou prodeje potravin,⁵¹ nebo nakonec blíže neznámého „vyššího státního úředníka“ (jediný anonym v této skupině), který se snažil neutralizovat vyděrače hrozícího denunciací ze smyšleného důvodu.⁵² Jak si lze snadno všimnout, všech šest výše jmenovaných Čechů se snažilo touto cestou dožadovat se svých práv nebo se bránit před ohrožením, jejich postup by bylo možné jen obtížně klasifikovat jako projev národní zrady. Se zřejmým úmyslem poškodit spoluobčany jednali jen čtyři zbývající udavači z této skupiny. (Jeden z nich, pensionovaný učitel, který si za svou obět zvolil židovského majitele svého domu, byl členem kolaborantské Vlajky).⁵³ Co je rovněž podstatné, žádná z 11 českých denunciací (jeden z autorů podal totiž dvě udání), o nichž byla výše řeč, nebyla adresována německým institucím.

Motivace Čechů pocházejících z lidových vrstev, jak lze usuzovat, se formovaly odlišně. Z těchto 55 osob jen šest se představilo jako osobně poškozených obviněnou osobou, dalších 12 bylo policisty ve službě, kteří podali 22 hlášení na občany nedodržující předpisy (6 se týkalo Romů, 12 Židů a jen 3 Čechů ignorujících protizidovská nařízení). Až 30 udavačů vinilo zase jiné osoby, v převážné většině své krajany, z takových přestupků jako obchodování na černém trhu, spekulace nebo ilegální porážka zvířat. Každý třetí se přitom obracel přímo na gestapo, Kripo nebo NSDAP. Právě v těchto udáních a oznámeních této skupiny se objevují formulace, které jsem již citoval, mající formu lidových žádostí úřadům o potrestání bohatých a pomoci chudým. Z toho samého důvodu zástupci nižších vrstev, když se anonymně obraceli na úřady, rádi prostřednictvím pseudonymů zdůrazňovali, že jsou dělníky, řemeslníky atd. Lze usuzovat, že to bylo odpovědí na politiku okupantů, která výrazně upřednostňovala Čechy pracující fyzicky a vybízela je tak k loajalitě vůči Říši.⁵⁴

* * *

Výše představená fakta ukazují méně známou tvář německé okupace. Lze se samozřejmě zamýšlet, nakolik byla situace panující v Brně reprezentativní pro celý Pro-

51 Ibidem, kart. 3501, č. 1447/Wi/41, oznámení z 13. 10. 1941.

52 Ibidem, kart. 3496, č. 529/Wi/40, udání z 15. 10. 1941.

53 Ibidem, kart. 3496, č. 567/Wi/40, oznámení z 10. 10. 1941.

54 Svědectví českých pamětníků obecně bagatelizují úspěšnost německé politiky, ale mezi řádky některých z nich lze vyčíst, že měla znepokojující úspěchy, zvláště u lidí národnostně indiferentních nebo vnímajících otázku státní loajality konjunkturálně. Srov. B. GOLOMBEK, *Co nebude v dějepisě*, s. 135–138, 222–223, 242.

tektorát Čechy a Morava, podle mě však nejsou racionální důvody pro předpoklad, že se v jiných regionech udavačství nevyskytovalo nebo bylo jen marginální.⁵⁵ Tento jev bezesporu kvetl v každém případě všude tam, kde v sousedství české společnosti žili Němci, horlivě spolupracující s bezpečnostními orgány, aby udrželi politický a rasový pořádek nastolený 15. března 1939. Tato pozorování lze, jak se domnívám, aplikovat rovněž i na jiná nacisty okupovaná území, na nichž se nacházely poměrně velké enklávy německého obyvatelstva, jako např. polské Pomoří a Horní Slezsko. Není těžké si představit, že v takovýchto podmínkách se veškeré formy odboje vůči okupantovi stávaly mnohem obtížnější a riskantnější. Udavačství, které vedli Češi, ačkoliv je nepochybně málo chvályhodné a stejně nebezpečné jako německé, dosahovalo naopak poměrně menší míry a rozvíjelo se především u nižších společenských vrstev.

55 Případy udavačství představovaly např. cca polovinu všech poválečných případů šetřených mimořádnými lidovými soudy v Mladé Boleslavi a Kutné Hoře. Srov. D. NĚMEČKOVÁ, *Retribuční soudnictví*, s. 153–154, 170–171. Značnou míru jevu dokumentují rovněž další práce, jež uvádím v poznámce č. 3, a některé vzpomínky: Zob. B. GOLOMBEK, *Co nebude v dějepise*, s. 172, 166; Boris VALNÍČEK, *Špatné časy pro život (Jak jsme přežívali válku)*, Třebíč 2012, s. 42, 52, 75, 129, 144, 183.

SUMMARY

Materials drawn from the fund of reports of the police department in Brno, which are stored in the local Moravian Land Archive, represent the sole currently-known collection of denunciations from the Protectorate era and their relatively large number enables quantitative analysis of this phenomenon. On the basis of 444 cases of denunciations submitted during the years 1940–1941 that were possible to retrieve from this fund it is possible to determine that denunciations were more common among the Germans than the Czechs living in Brno (specifically: 2.85 vs 0.55 denunciations per thousand residents), which mainly precipitated from the differing relationship of the two ethnic groups to the order established by the Nazi Reich. Moreover, there were also structural differences evident between the German and Czech denunciations. A significant majority in the former category were lodged against Czechs (50 %) or Jews (25 %) and only one tenth of them concerned other Germans. In more than 80 % of cases, they were signed with the name of the person who filed them. Around 55 % of the German informers whose social positions were possible to determine came from the common people, and the remaining ones can be classified as from the middle or upper classes. Czechs primarily denounced their fellow Czechs (75 %), and then Jews and Germans to a much lesser extent: 13.5 % and 3.5 % respectively. They were much more likely to conceal their own identity – their denunciations were usually submitted anonymously. Up to 82 % of Czech informers came from the common people, which indirectly indicates that for Czech elites the denunciation of a fellow Czech was in most cases morally culpable and tantamount to collaboration.

STUDIE

Závěr druhé světové války v Jugoslávii, otázka válečných zajatců a nábor nových vojáků očima československých exilových představitelů¹

MILAN SOVILJ

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Praha

The End of the Second World War in Yugoslavia and the Questions of Prisoners of War and Recruitment of New Soldiers in the Eyes of Representatives of the Czechoslovak Exile Government

This text analyzes some aspects of the end of the Second World War in Yugoslavia from the perspective of the change in the anti-Hitler coalition towards the sides fighting on Yugoslav territory and towards the potential recruitment of prisoners of war in order to deploy them in battles against the German army. Particular attention is dedicated to the opinions of several representatives of the Czechoslovak exile government on these issues, including the question of possible recruitment of new soldiers into the Czechoslovak Army fighting abroad. This can contribute to a better understanding of the Czechoslovak military mission delegated in July 1944 to the headquarters of Josip Broz Tito, the commander of the Yugoslav partisans and communists. However, the complex political circumstances and immediacy of the wartime situation did not provide much space for realizing these go-

1 Tato studie vznikla v rámci projektu GA ČR, registrační číslo 18-11418S, *Příslušníci německé branné moci v řadách čs. armády za druhé světové války jako příklad marginalizace v procesu tvorby historické paměti.*

als of the Czechoslovak mission. The article is mainly based in sources of Czechoslovak, Yugoslav, and partially also British provenience, countless written memoirs, and relevant scholarly literature.

Key words: Second World War, Yugoslavia, partisan movement, Czechoslovak exile representatives, prisoners of war, recruitment, soldiers

Závěr druhé světové války na jugoslávském území přinesl mnohé změny související se zvyšováním významu partyzánského odbojového hnutí. Rovněž se změnilo stanovisko představitelů antihitlerovské koalice k jednotlivým hnutím odboje, jež mohlo ovlivnit další vývoj války v Jugoslávii. Současně se stále více začalo řešit, co s válečnými zajatci z německé armády a z vojsk dalších spojenců Německa. Nabízel se možnost jejich náboru do protihitlerovských aliančních sil a využití v závěrečných bojích války.² Mezi zajatci se také nacházeli, i když zřejmě ne ve velkém počtu, Češi a Slováci pocházející z Protektorátu Čechy a Morava i Slovenského státu sloužící ve wehrmachtu či armádách států spolupracujících na jugoslávském území

-
- 2 Vzhledem k tomu, že se jednalo o válečné zajatce, mohl být jejich nábor do spojeneckých armád a různých hnutí odboje prakticky realizován nucenou mobilizací. V posledních deseti až patnácti letech se tato otázka stala předmětem zájmu historiků a dalších odborníků z příbuzných oborů v několika evropských státech (např. ve Francii, Belgii, Německu, Slovinsku, Polsku a v České republice). Dosavadní výzkum se podle zveřejněných výsledků zaměřil hlavně na nucenou mobilizaci do německé armády, která probíhala především na anektovaných územích či územích okupovaných nacistickým Německem těsně před druhou světovou válkou nebo v jejím průběhu (např. v Alsasku a Lotrinsku, Eupen-Malmédách, Lucembursku, Jižním Tyrolsku, Jižních Korutanech, Dolním Štýrsku, Kraňsku, Hlučínsku, Těšínsku, Pomoří, Velkopolsku a ve východní části Horního Slezska). Nucená mobilizace zajatých vojáků německé armády a jejich spojenců do spojeneckých aliančních armád se však dosud podrobněji nezkoumala. Srov. např. Peter M. QUADFLIEG, „Zwangssoldaten“ und „Ons Jongen“. *Eupen-Malmedy und Luxemburg als Rekrutierungsgebiet der deutschen Wehrmacht im Zweiten Weltkrieg*, Aachen 2008; Ryszard KACZMAREK, *Polacy w Wehrmachcie*, Kraków 2010 (německé vydání: Idem, *Polen in der Wehrmacht*, München 2017); *L'incorporation de force dans les territoires annexés par le IIIe Reich 1939–1945. Die Zwangsrekrutierung in den vom Dritten Reich annektierten Gebieten*, Frédéric Stroh – Peter M. Quadflieg (eds.), Strasbourg 2016; Monika KOKALJ KOČEVAR, *Mobiliziranci v nemško vojsko z Gorenjske v letih 1943–1945*, Ljubljana 2017; Zdenko MARŠÁLEK, „Česká“, nebo „československá“ armáda? *Národnostní složení československých vojenských jednotek v zahraničí v letech 1939–1945*, Praha 2017; Idem, *Z nepřátelské do „naší“ uniformy. Vojáci wehrmachtu ze Slánska jako dobrovolníci československé zahraniční armády*, in: Pavel Bartoniček (ed.), *Všude žijí lidé. Slaný a Slánsko ve XX. století* (sborník z historické konference), Slaný 2018, s. 167–193; Jiří NEMINÁŘ, *Češi ve Wehrmachtu?* in: Jaromír Karpíšek – Zbyněk Sturz – Marie Bláhová (eds.), *České, slovenské a československé dějiny 20. století, XI, Hradec Králové 2017*, s. 259–270; Idem, *Feldgrau i battledress: Hlučňané v československé zahraniční armádě*, Slezský sborník 116, 2018, č. 2, s. 75–96.

s Německem. O ně měly československé exilové orgány zájem, protože tito zajatci byli možným zdrojem nových vojáků.³

Situace na jugoslávském území se koncem roku 1943 ve srovnání se začátkem druhé světové války, kdy byla pomoc Velké Británie a dalších antihitlerovských spojenců určena Jugoslávskému vojsku ve vlasti (Jugoslovenska vojska u otadžbini)

- 3 Kolik přesně Čechů a Slováků sloužících v různých armádách na jugoslávském území se stalo zajatci partyzánského hnutí, je zatím prakticky nemožné zjistit. Stejně tak kolik mezi nimi bylo bývalých československých občanů a kolik jugoslávských státních příslušníků, členů menšiny české nebo slovenské. Provedené pokusy o sondu do této problematiky nebyly úspěšné. Ve Vojenském archivu v Bělehradě v rámci fondu Německá okupační armáda (Vojni arhiv, Beograd, dále citováno jako VA, fond Nemačka okupatorska vojska 1941–1945) existují např. četné záznamy německých vojáků zajatých partyzány, ve kterých se obvykle nachází stručná biografie nebo popis válečné činnosti zajatce. Z desítek jmen nebo příjmení se dá pouze předpokládat, že se jednalo o osobu českého nebo slovenského původu, ale pravidlo z toho vyvodit nebylo možné. V jejich stručných biografických záznamech se české nebo slovenské toponymy neobjevovaly, ba ani nějaká návaznost na českou a slovenskou menšinu v Jugoslávii. Otázka zkoumání postavení vojáků armád, které bojovaly proti jugoslávským partyzánům (německé, italské, ustašovské domobrany v Nezávislém státě Chorvatsko, generála Milana Nediće v Srbsku, četnického hnutí generála Dragoljuba Mihailoviće v Srbsku, částečně v Bosně a také v Černé Hoře, domobrany generála Leona Rupnika ve Slovinsku, muslimských milicí v Bosně a Hercegovině a dalších), se v novější historiografii vztahovala hlavně k problematice jejich fyzické eliminace především v samotném závěru války a těsně po něm příslušníky partyzánského hnutí, případně orgány státní bezpečnosti nové Jugoslávie. Srov. např. Srđan CVETKOVIĆ, *Između srpa i čekića. Represija u Srbiji 1944–1953*, Beograd 2006; Martina GRAHAK RAVANČIĆ, *Bleiburg i Križni put 1945. Bleiburg i Križni put u historiografiji, publicistici i memoarskoj literaturi*, Zagreb 2009; Vladimír GEIGER, *Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili „okupatori i njihovi pomagači“. Brojideni pokazatelji (procjene, izračuni, popisi)*, Časopis za suvremenu povijest 43, 2011, br. 3, s. 699–749. Pozornosti historiků neušlo rovněž postavení zajatých německých vojáků a jejich pracovní využití bezprostředně po konci druhé světové války. Srov. např. Robert NIEBUHR, *Between Victors and Vanquished. Wehrmacht Prisoners of War in Yugoslavia*, Journal of Slavic Military Studies 29, 2016, No. 1, s. 139–159; Andrej RODINIS, *Velika praznina. Njemački ratni zarobljenici na radu u Bosni i Hercegovini*, Tuzla 2017. Možný nábor zajatých vojáků do partyzánských jednotek se však příliš nezkoumal, i když se podle jednotlivých dobových zpráv jednalo o jeden z možných způsobů doplňování válekou již vyčerpané partyzánské armády (dalším způsobem byla mobilizace mladíků, kteří žili na území, které časem partyzánské jednotky osvobodily). Partyzánské velení mělo v závěru války také zájem o angažování příslušníků jugoslávské královské armády, kteří byli bývalými německými, případně italskými zajatci nebo sloužili v jednotkách oddaných jugoslávskému králi a jugoslávské exilové vládě. Srov. např. Mile BJELAJAC, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918–1991*, Beograd 1999. Velmi stručně se o možných přeběhlících a zajatcích na jugoslávském území a o jejich eventuálním angažování v partyzánské nebo nějaké jiné spojenecké armádě psalo také v memoárech podplukovníka Františka Hiekeho, velitele československé vojenské mise u hlavního partyzánského štábu. Srov. František HIEKE-STOJ, *Velitelem československé vojenské mise u štábu maršála Tita*, Historie a vojenství 18, 1969, č. 3, s. 560–581.

generála Dragoljuba Mihailoviće, tzv. četnickému hnutí, složenému především z osob srbského původu a částečně z bývalých příslušníků jugoslávské královské armády, začala výrazně měnit. Setkání předních osobností antihitlerovské koalice v Teheránu koncem listopadu a začátkem prosince 1943, Franklina Delana Roosevelta, Winstona Churchilla a Josefa Stalina, mělo velký význam pro další boj proti nacistickému Německu a jeho spojencům, a také, jak se později ukázalo, i pro státy, na jejichž území válka nadále probíhala, ale nebylo ještě jasné, kdo bude mít klíčovou úlohu v jejím závěru. Týkalo se to mj. i jugoslávského území, Národně osvobodeneckého vojska a partyzánských jednotek Jugoslávie (Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije – NOV i POJ), respektive partyzánského odbojového hnutí v čele s vůdcem jugoslávských komunistů Josipem Brozem Titem. Rozhodnutí antihitlerovských spojenců, že budou nadále upřednostňovat právě partyzánské hnutí Josipa Broze Tita, neznamenal ještě okamžité zastavení pomoci četnickému hnutí a generálu Mihailovićovi. Na jaře roku 1944 byla však už situace pro spojence jasnější.⁴ Příliš pasivní odboj četnického hnutí a informace o kolaboraci jednotlivých četnických jednotek s německou armádou, které se šířily ve vysokých britských vojenských kruzích, a neustálé zvyšování významu Titových partyzánů v boji proti německé armádě, vedly Velkou Británii k tomu, aby své vojenské mise už neposílala ke generálu Mihailovićovi, ale jen k Titovi.⁵

4 Zastavení britské pomoci četnickému hnutí D. Mihailoviće a zároveň posílání pomoci partyzánskému hnutí J. Broze Tita probíhalo postupně během jara 1944. Britský premiér Winston Churchill prohlásil 24. května 1944 v Dolní sněmovně Parlamentu, že se vojenská podpora a zásobování zbraněmi četnickému hnutí D. Mihailoviće zastavuje, zatímco pomoc se posílá k Titovi. Stevan K. PAVLOWITCH, *Jugoslavia*, London 1971, s. 159.

5 Změny postoje Velké Británie (a také USA) k četnickému hnutí D. Mihailoviće a postupné dávání přednosti partyzánskému hnutí J. Broze Tita probíhaly v době, kdy spojenci hledali další možnosti, jak na jugoslávském území vázat co možná nejvíc německých jednotek, v situaci, kdy spojenecké armády v západní Evropě chystaly další velmi důležité akce proti německému vojsku. Pro Velkou Británii to nebylo jednoduché mj. z toho důvodu, že během války byla hostitelkou jugoslávské exilové vlády a zároveň poskytovala pomoc četnickému hnutí D. Mihailoviće, který zastával v jugoslávských exilových vládách od ledna 1942 až do června 1944 post ministra armády, námořnictva a letectva (i když se osobně žádné vládní schůzky v Londýně a v Káhiře nezúčastnil). Srov. publikované prameny vztahující se mj. k vztahům Velké Británie a jugoslávské exilové vlády za druhé světové války: *Jugoslavenke vlade u izbjeglištvu 1941–1943, dokumenti*, Bogdan Krizman (ed.), Zagreb, Beograd 1981; *Jugoslovenske vlade u izbjeglištvu 1943–1945, dokumenti*, Brancko Petranović (ed.), Beograd, Zagreb 1981; *Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1941–1945*, Komnen Pijevac – Dušan Jončić (eds.), Beograd 2004. O postoji Velké Británie a také USA k vývoji druhé světové války na jugoslávském území zanechali důležité vzpomínky britští a američtí důstojníci, přímí účastníci války, kteří působili jak u D. Mihailoviće a četnického hnutí (první britská vojenská mise kapitána D. T. Hudsona byla k D. Mihailovićovi vy-

Přibližně ve stejnou dobu, kdy probíhalo setkání předních osobností anti-hitlerovské koalice v Teheránu, se 29. a 30. listopadu 1943 konalo v bosenském městě Jajce velmi důležité druhé zasedání (první proběhlo o rok dřív v bosenském městě Bihaći) nejvyššího politického orgánu partyzánského hnutí – Antifašistické rady národního osvobození Jugoslávie, (Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije – AVNOJ). Jako výkonný orgán moci jugoslávských partyzánů byla ustanovena Národní rada osvobození Jugoslávie (Narodni komitet oslobođenja Jugoslavije – NKOJ) v čele s J. Brozem Titem. Jugoslávské exilové vládě, setrvávající tehdy v Káhiře (po odchodu do exilu v dubnu 1941 pobývala nejdříve krátce v Řecku, pak v Jeruzalémě a od léta téhož roku až do září 1943 v Londýně) byla odebrána veškerá práva a králi Petrovi II. Karađorđevićovi byl zakázán návrat do Jugoslávie.

slána koncem října 1941), tak u J. Broze Tita a jeho partyzánského hnutí (první britská mise v čele s podplukovníkem F. W. D. Deakinem byla k Titovi vyslána koncem května 1943). Srov. např. Fitzroy MACLEAN, *Eastern Approaches*, London 1949; Frederick William Dampier DEAKIN, *The Embattled Mountain*, London 1970 (srbský překlad: Idem, *Bojovna planina*, Beograd 1973; slovinský překlad: Idem, *Gora trdnjava*, Ljubljana 1976); Franklin LINDSAY, *Beacons in the Night. With the OSS and Tito's Partisans in Wartime Yugoslavia*, Stanford 1993. Hlášení britského brigádního generála F. Macleana, který s partyzánským hlavním štábem strávil s menšími přestávkami kolem 18 měsíců (od podzimu roku 1943 až do jara 1945), zpravovala Londýn o stavu v hlavním štábu J. Broze Tita a v partyzánských jednotkách, mohla významně přispět k tomu, aby britská vláda začala dávat přednost partyzánské armádě před četnickým hnutím D. Mihailoviće. Srov. také sekundární literaturu o britském postoji k jugoslávské exilové vládě, četnickému hnutí D. Mihailoviće a k partyzánskému hnutí J. Broze Tita: Walter R. ROBERTS, *Tito, Mihailović and the Allies, 1941–1945*, New Brunswick 1973 (srbský překlad: Idem, *Tito, Mihailović i saveznici 1941–1945*, Beograd 2013); *British Policy Towards Wartime Resistance in Yugoslavia and Greece*, Phyllis Auty – Richard Clogg (eds.), London, Basingstoke 1975; Jozo TOMASEVICH, *War and Revolution in Yugoslavia 1941–1945: The Chetniks*, Stanford 1975 (chorvatský překlad: Idem, *Četnici u drugom svjetskom ratu 1941–1945*, Zagreb 1979); Idem, *War and Revolution in Yugoslavia 1941–1945: Occupation and Collaboration*, Stanford 2001 (chorvatský překlad: Idem, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941–1945: okupacija i kolaboracija*, Zagreb 2010); Elisabeth BARKER, *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, London 1976; Eadem, *British political and military strategy in Central, Eastern and Southern Europe in 1944*, London 1988; David STAFFORD, *Britain and European Resistance 1940–1945: A Survey of the Special Operations Executive, with Documents*, London – Basingstoke 1980; Mark C. WHEELER, *Britain and the War for Yugoslavia 1940–1943*, Boulder 1980; Michael Richard Daniel FOOT, *SOE: An outline History of the Special Operations Executive 1940–46*, London 1984 (český překlad: Idem, *SOE: Stručná historie Útvaru zvláštních operací 1940–1946*, Brno 1997); Detlef BRANDES, *Großbritannien und seine osteuropäischen Alliierten 1939–1943: die Regierungen Polens, der Tschechoslowakei und Jugoslawiens im Londoner Exil vom Kriegsausbruch bis zur Konferenz von Teheran*, München 1988 (český překlad: Idem, *Exil v Londýně 1939–1943: Velká Británie a její spojenci Československo, Polsko a Jugoslávie mezi Mnichovem a Teheránem*, Praha 2003); Kosta NIKOLIĆ, *Vlade Kraljevine Jugoslavije u Drugom svetskom ratu 1941–1945*, Beograd 2008.

Otázky státního zřízení jugoslávského státu a dalšího postavení krále Petra II. byly odsunuty na dobu po ukončení války.⁶ Základní principy stanovené v Jajcích byly důležité i z důvodu dalšího mezinárodního postavení jugoslávských partyzánů, neboť od té doby se Titovo hnutí otevřeně profilovalo jako oficiální reprezentace nové Jugoslávie. Současně se také začal měnit postoj československých exilových diplomatických a vojenských představitelů k jugoslávské exilové vládě. Podobně jako rozhodující spojenecké mocnosti začali i oni dávat v kontaktech s jugoslávskou stranou přednost partyzánům J. Broze Tita, i když to pro ně nebylo jednoduché a změna nebyla rychlá.

Na začátku druhé světové války a v jejím průběhu měli exiloví představitelé Československa a Jugoslávie v Londýně velmi složité vzájemné vztahy. I když se prakticky jednalo o pokračování meziválečných diplomatických kontaktů (obě strany měly své vyslance: Československo od září 1941 Jaroslava Lípu, Jugoslávie od října téhož roku Večeslava Vildera), rozvinutí intenzivnější spolupráce limitovala rezervovanost československé strany k jugoslávskému partnerovi a zároveň také obrovské vnitřní potíže jugoslávské exilové vlády, jež bránily tomu, aby věnovala více času československé straně a dala najevo větší pochopení pro otázky pro ni důležité.⁷ V kontaktech československých a jugoslávských exilových politiků se prolínaly různé problémy z minulosti. Týkaly se hlavně neposkytnutí pomoci spojenecké

6 Srov. Branko PETRANOVIĆ, *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Druga knjiga. Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941–1945*, Beograd 1988, s. 283–286; Ivo GOLDSTEIN – Slavko GOLDSTEIN, *Tito*, Zagreb 2015, s. 298–299.

7 Srov. některé z novějších textů k tematice československo-jugoslávských exilových kontaktů za druhé světové války: Jiří PLACHÝ, *Československý podíl na spojenecké pomoci při výstavbě jugoslávských jednotek v letech 1944–1945: Příspěvek k československo-jugoslávským vztahům*, Slovanský přehled 96, 2010, č. 1–2, s. 161–167; Mira RADOJEVIĆ, *Srpsko-česka saradnja tokom Drugog svetskog rata. Prilog proučavanju*, in: Verica Koprivica – Aleksandra Korda Petrović – Václav Štěpánek (eds.), *Od Morave do Morave II: Iz istorije češko-srpskih odnosa. Od Moravy k Moravě II: Z historie česko-srbských vztahů*, Novi Sad 2011, s. 141–159; Jonáš POSPÍCHAL, *Odtažnost a vyčkávání: Vztahy exilových vlád Československa a Jugoslávie v letech 1941–1943*, Slovanský přehled 102, 2016, č. 3, s. 451–502; Idem, *Od krále k maršálovi. Závěr styků československé exilové vlády s královskou exilovou vládou Jugoslávie a počátky její spolupráce s hnutím J. B. Tita v letech 1943–1945*, Studia historica Brunensia 65, 2018, č. 2, s. 103–120; Detlef BRANDES, *Limited Influence: the British and the Governments-in-Exile of Poland, Czechoslovakia and Yugoslavia*, in: Vít Smetana – Kathleen Geaney (eds.), *Exile in London: The Experience of Czechoslovakia and the other occupied nations, 1939–1945*, Prague 2017, s. 12–19; Milan SOVILJ, *Pogled ka drugome. Jugoslovenska izbeglička vlada očima čehoslovačkih političara i diplomata u emigraciji u toku Drugog svetskog rata*, Vojnoistorijski glasnik 68, 2018, br. 2, s. 110–141; Idem, *Počátky československé a jugoslávské exilové vlády v Londýně za druhé světové války: očekávání, možnosti a realita*, Soudobé dějiny 26, 2019, č. 4, s. 472–493.

straně (Československo a Jugoslávie byly v období mezi světovými válkami spojeny v rámci Malé dohody). Krizové chvíle v meziválečném období nastaly, když např. v polovině 20. let neprojevalo Československo ochotu poskytnout Jugoslávii podporu při úpadku jugoslávsko-italských vztahů, nebo když těsně před vypuknutím druhé světové války se naopak jugoslávská strana stavěla rezervovaně ke zhoršování mezinárodní pozice Československa kvůli tzv. sudetské otázce a postavení německé menšiny na československém území. Neustálé návraty k minulosti, zvláště československé strany a prezidenta Edvarda Beneše,⁸ způsobovaly velmi zdrženlivé chování československé exilové vlády k jugoslávskému partnerovi a tím zatěžovaly vývoj dalších vzájemných vztahů. Ani jugoslávská strana však ke zlepšení styků příliš nepřispívala, dokonce ani neprojevovala větší zájem o záležitosti, které měly pro československé kolegy v exilu prvořadý význam (např. o nulitu mnichovské dohody).⁹

Rezervovaný postoj československé strany k jugoslávské vládě a vyčkávání na další vývoj mezinárodní situace se nezměnily ani po odchodu jugoslávských politiků z Londýna do Káhiry v září 1943. Egyptské hlavní město se poté stalo místem navazování přímých kontaktů mezi československým exilem a představiteli Titových partyzánů.

Nejvíce zpráv o těchto jednáních poskytoval československému exilu vojenský atašé při jugoslávské exilové vládě major Václav Podhora zastávající tento post od ledna 1942.¹⁰ Koncem roku 1943 informoval o setkání s Vladimírem Dedijerem, tehdy mladým jugoslávským žurnalistou a partyzánem, který byl členem jugoslávské partyzánské delegace v čele s Titovým důvěrným spolupracovníkem generálem Vladimírem Velebitem, jež byla vyslána partyzánským hlavním štábem ke spojencům, aby s nimi navázala kontakty a požádala o nutnou pomoc v dalších bojích jugoslávských partyzánů proti německé armádě.¹¹ Přestože se major Podhora s vedoucím jugoslávské partyzánské delegace V. Velebitem přímo nesetkal, sešel se třikrát s V. Dedijerem, který mu sdělil ideu svého hlavního štábu, aby Titovo hnutí bylo uznáno za spojence československé exilové vlády.¹² I když se dnes z většího ča-

8 Srov. M. SOVILJ, *Počátky československé a jugoslávské exilové vlády v Londýně za druhé světové války*, s. 485–488.

9 Srov. Ibidem, s. 489.

10 Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, *Zapomenutá elita. Českoslovenští vojenští diplomaté v letech 1938–1945*, Praha 2011, s. 139.

11 Srov. Milan TERZIĆ, *Misija Vladimira Velebita u Egiptu decembra 1943*, Vojnoistorijski glasnik 42, 1992, br. 1–3, s. 161–181.

12 Národní archiv, Praha, (dále citováno jako NA), fond Předsednictvo ministerské rady Londýn (dále citováno jako PMR-L), karton (dále citováno jako k.) 69, rok 1944, č. 20/43 dův., věc: Rozhovor se zástupci mise maršála Tita, Káhira, 29. 12. 1943.

sového odstupu zdá, že tento požadavek neměl pro další boj proti německé armádě a s ní spolupracujícím vojskům větší význam, lze soudit, že v době, kdy po druhém zasedání AVNOJ Titovo hnutí otevřeně ohlásilo aspiraci stát se reprezentací nové Jugoslávie, se jednalo o jeden z pokusů Titových partyzánů získat co možná největšího mezinárodního uznání, zejména států nebo exilových reprezentací, které měly s jugoslávskou exilovou vládou trvalé diplomatické kontakty.¹³ Možné uznání partyzánského hnutí J. Broze Tita by tak mohlo zároveň znamenat, že jugoslávská exilová vláda bude představiteli jiných států nebo exilových reprezentací odmítnuta, což mohlo mít význam v závěru války, kdy by se dostala na pořad dne otázka další existence jugoslávského království a jugoslávských exilových orgánů.

Během prvních několika měsíců roku 1944 československé exilové orgány stále ještě vyčkávaly, jak se vyvine poměr spojeneckých mocností k Titovu hnutí. Mezi ním a československými exilovými orgány byly však v té době již navázány mnohé další kontakty, především s již zmíněným V. Velebitem, Titovým důvěrným spolupracovníkem, velmi vzdělaným předválečným právníkem, který plnil od roku 1943 významný úkol – měl navazovat styky partyzánského hnutí se spojenci a zahraničními vojenskými misemi.¹⁴ Začátkem května roku 1944 se V. Velebit nacházel v Londýně. Kromě audience u britského premiéra Winstona Churchilla, což byl jeho nejdůležitější úkol ve Velké Británii, vzhledem k tomu, že se očekávala pomoc Britů partyzánům,¹⁵ se mj. setkal i s představiteli československých exilových orgánů, konkrétně s prezidentem Edvardem Benešem, státním tajemníkem ministerstva zahraničních věcí Hubertem Ripkou¹⁶ a ministrem národní obrany Sergejem

13 Dokonce ve svém hlášení major Podhora zdůraznil, že V. Dedijer neusiloval o právní uznání, ale o uznání jako spojence, které by bylo potvrzené vysláním československé vojenské mise k partyzánskému hnutí J. Broze Tita. Srov. NA, fond PMR-L, k. 69, rok 1944, č. 20/43 dův., věc: Rozhovor se zástupci mise maršála Tita, Káhira, 29. 12. 1943.

14 Srov. monografii o působení V. Velebita v závěru druhé světové války. Milan V. TERZIĆ, *Moć i uticaj vojne diplomatije. Misije Vladimira Velebita 1943–1945*, Beograd 2012. Vladimír Velebit publikoval v roce 1983 své memoáry vztahující se k druhé světové válce, v nichž stručně zmiňoval kontakty s československou exilovou reprezentací v Londýně v květnu 1944 během své návštěvy a mise, kterou měl ve Velké Británii. Až po Velebitově smrti vyšly v roce 2016 obsáhlejší vzpomínky týkající se prakticky celého jeho života od raného mládí až do odchodu do důchodu, včetně diplomatické kariéry v Titově Jugoslávii po druhé světové válce. Poznámky o jeho kontaktech s československou exilovou vládou v Londýně v květnu 1944 byly však ještě stručnější než v memoárech z roku 1983. Srov. Vladimír VELEBIT, *Sećanja*, Zagreb 1983; Idem, *Moj život*, Tvrtko Jakovina (ed.), Zaprešić 2016.

15 Srov. M. V. TERZIĆ, *Moć i uticaj vojne diplomatije*, s. 105–110.

16 Idem, s. 104–105.

Ingrem.¹⁷ Během těchto setkání seznamoval československé exilové politiky s aktuálním stavem na jugoslávském území a bojem jugoslávských partyzánů proti Němcům a vojskům, jež s německou armádou spolupracovala. Podle slov Josefa Körbela (po roce 1945 přijal příjmení Korbel), bývalého legačního tajemníka československého vyslanectví v Bělehradě v období těsně druhou světovou válkou¹⁸ a tehdejšího rady odboru československého exilového ministerstva zahraničních věcí, jenž podal hlášení o setkání ministra Ingra, státního tajemníka Ripky a plukovníka Moravce s generálem Velebitem a jeho spolupracovníkem majorem Vogelnikiem 8. května 1944 v Londýně, se během jednání hovořilo také o něčem, co mohlo upoutat pozornost československých exilových politiků – o válečných zajatcích. Podle Velebitových slov čekal oponenty jugoslávských partyzánů velmi tragický osud. Vysoký představitel partyzánského hnutí poukazoval např. na případy příslušníků ustašovského hnutí, jež bylo tvořeno v prvé řadě silně nacionalisticky orientovanými Chorvaty podporujícími Nezávislý stát Chorvatsko (Nezavisna država Hrvatska – NDH). Vzhledem k tomu, že se jednalo o armádu, která podle Velebitova vyjádření spáchala četné zločiny na srbském, romském a židovském obyvatelstvu, mohli její příslušníci očekávat v případě zajetí jen popravu. Velebit o nich československým kolegům, podle hlášení J. Körbela, řekl: „Ustaši, kteří se nám dostanou do rukou, jsou postaveni před soud a okamžité zastřelení. Dosud jsme jich pobili 40 000. Pavelić (vůdce NDH – pozn. M. S.) však jich má ještě 20 000 k dispozici.“¹⁹

Podobně se Velebit vyjádřoval několik dní před tímto setkáním 4. května 1944 v Londýně při tiskové konferenci, na které bylo podle Körbelových slov přítomno kolem 60 britských a amerických novinářů. Na jejich dotazy odpověděl, že on osobně jednat s králem Petrem II. Karađorđevićem nebude a že ani partyzánské hnutí nebude s Mihailovićovými jednotkami spolupracovat z důvodu jejich kola-

17 NA: fond PMR-L, k. 69, rok 1944, č. 3643/dův/44, věc: Rozmluva s generálem Velebitem a majorem Vogelnikiem, Londýn, 9. 5. 1944.

18 Jindřich DEJMEK – Jan NĚMEČEK – Slavomír MICHÁLEK, *Diplomacie Československa, díl II, Biografický slovník československých diplomatů (1918–1992)*, Praha 2013, s. 117. O diplomatické činnosti Josefa Körbela v Jugoslávii srov. Jindřich DEJMEK, *Josef Korbel a jeho velvyslanecká mise v komunistické Jugoslávii. Příspěvek k československo-jugoslávským vztahům 1945–1948*, Slovenské historické studie, Miroslavu Šestákovi a Miroslavu Tejchmanovi k sedmdesátinám, 32, 2007, s. 113–129.

19 NA: fond PMR-L, k. 69, rok 1944, č. 3643/dův/44, věc: Rozmluva s generálem Velebitem a majorem Vogelnikiem, Londýn, 9. 5. 1944.

borace s Němci při boji proti partyzánům.²⁰ S podobnými názory se však mohli českoslovenští exiloví představitelé setkat již dříve, začátkem dubna 1944, kdy major Podhora posílal z Káhiry do Londýna zprávu, ve které se psalo o kontaktech jugoslávské partyzánské delegace a sovětské legace v hlavním egyptském městě, a také, že J. Broz Tito nedovolí návrat krále Petra II. do Jugoslávie a spolupráci s jugoslávskou exilovou vládou nebude akceptovat.²¹ V již uvedeném hlášení majora Podhory z konce prosince 1943 se mj. zdůrazňovalo, že na setkání s V. Dedijerem vyslechl velmi podobné postoje jugoslávských partyzánů k jugoslávské exilové reprezentaci.²² Tyto názory vedoucích osobností jugoslávského partyzánského hnutí měly základ v již zmiňované rezoluci z druhého zasedání AVNOJ z listopadu 1943, kde byla jugoslávské exilové vládě odebrána veškerá práva a králi Petrovi II. byl zakázán návrat do Jugoslávie.²³

Na tiskové konferenci v květnu 1944 v Londýně mluvil V. Velebit též o vojácích generála Milana Nediće, jehož vojsko představovalo opONENTA jugoslávským partyzánům. Přestože tito vojáci sloužili generálovi loutkové vládě v okupovaném Srbsku, měl pro ně Velebit jisté pochopení, neboť se jednalo o osoby, které, jak zdůrazňoval, jsou převážně Srbové, kteří uprchli z Chorvatska a Bosny před ustašovským terorem a do Nedićovy armády byli nuceně mobilizováni. Podle jeho slov jedním „z největších pramenů stále rostoucích sil“,²⁴ lépe řečeno způsobem doplnění partyzánských jednotek, byli muži, kteří sloužili v NDH v řadách domobrany, což bylo regulérně mobilizované vojsko NDH, v němž se podle Velebitova tvrzení nacházelo kolem 125 tisíc vojáků, kteří proti partyzánům bojovat nechťeli a v případném střetu s nimi se nechávali zajmout.²⁵ Ve svých memoárech, poprvé vyšly v roce 1983, tedy dlouho po uvedených událostech, už Velebit při líčení setkání s československými exilovými politiky problém zajatců nezmiňoval. I když mu vadila Ripkova kritika (z května 1944) vůči rozhodnutí AVNOJ zdůrazňovat význam

20 NA, fond PMR-L, k. 69, rok 1944, č. 3557/dův/44, věc: Novinářská konference se členy Titovy vojenské mise, Londýn, 4. 5. 1944.

21 Archiv Ústavu T. G. Masaryka, Praha (dále citováno jako AÚTGM), fond Edvard Beneš, oddělení II (dále citováno jako EB II), k. 113, signatura (dále citováno jako sg.) V 86/4, Jugoslávie, Zprávy MNO 1940–1944, rok 1944, Zpráva ze dne 5. dubna 1944.

22 NA, fond PMR-L, k. 69, rok 1944, č. 20/43 dův., věc: Rozhovor se zástupci mise maršála Tita, Káhira, 29. 12. 1943.

23 Srov. B. PETRANOVIĆ, *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Druga knjiga*, s. 283–286; I. GOLDSTEIN – S. GOLDSTEIN, *Tito*, s. 298–299.

24 NA, fond PMR-L, k. 69, rok 1944, č. 3557/dův/44, věc: Novinářská konference se členy Titovy vojenské mise, Londýn, 4. 5. 1944.

25 Ibidem.

budoucí jugoslávské federace, psal o československých exilových politicích v podstatě velmi pozitivně, označil je za první, kdo chtěl s partyzány navázat kontakt.²⁶

Teprve rozhodnutí československého exilu vyslat k Titovu hlavnímu štábu vojenskou misi znamenalo zásadní krok ke změně československého postoje k situaci na jugoslávském území. Československé exilové orgány se ještě v polovině ledna 1944 prostřednictvím svého vyslanectví v Londýně obrátily na britské ministerstvo zahraničních věcí s dotazem na možnosti vyslání vojenské mise do Jugoslávie, lépe řečeno delegování dvou osob, které znají jazyk a prostředí, s cílem, aby se navázaly kontakty s Čechy a Slováky bojujícími v partyzánských jednotkách.²⁷ Dokumenty britského ministerstva zahraničních věcí z této doby dokládají, že vyslání dvou československých styčných důstojníků nebylo snadno realizovatelnou záležitostí, zejména z toho důvodu, že Britové museli nejdřív prostřednictvím vedoucího své vojenské mise u hlavního štábu J. Broze Tita, brigádního generála Fitzroye Macleana, ověřit, jak bude Tito osobně reagovat²⁸ a jak dalece by vyslání československé vojenské mise k partyzánům ovlivnilo jiné exilové vztahy, včetně postavení jugoslávských exilových politiků.²⁹

V jednom okamžiku (koncem března 1944) britská strana československou žádost o vyslání vojenské mise k Titovu hlavnímu štábu podpořit nechtěla a jako náhradní možnost navrhla, že by československý styčný důstojník byl připojen ke stávající britské vojenské misi u partyzánů.³⁰ Koncem dubna však britská vojenská mise informovala, že partyzánský vůdce s příjezdem československého styčného důstojníka do svého hlavního štábu souhlasí a že československý představitel bude jednat nezávisle na již existující britské vojenské misi.³¹

26 V. VELEBIT, *Sečanja*, s. 215–216; Idem, *Moj život*, s. 395.

27 The National Archives, Kew, London, (dále citováno jako TNA), fond Foreign Office (dále citováno jako FO), 371/38939, Czech Mission to Yugoslavia, 14. 1. 1944.

28 TNA, fond FO 371/38939, Czech Mission to Yugoslavia, 23. 1. 1944; TNA, fond FO 371/38939, Czech Mission to Yugoslavia, 2. 2. 1944.

29 Srov. TNA, fond FO 371/38939, Czech Mission to Yugoslavia, 7. 2. 1944; TNA, fond FO 371/38939, Czech Mission to Yugoslavia, 29. 2. 1944; TNA, fond FO 371/38939, Czech Mission to Yugoslavia, 10. 3. 1944; TNA, fond FO 371/38939, Czech Mission to Yugoslavia, 29. 3. 1944.

30 TNA, fond FO 371/38939, Czech Mission to Yugoslavia, 6. 4. 1944; TNA, fond FO 371/38939, Czech Mission to Yugoslavia, 13. 4. 1944.

31 TNA, fond FO 371/38939, Czech Mission to Tito, 26. 4. 1944; TNA, fond FO 371/38939, Czech Mission to Yugoslavia, 5. 5. 1944. Srov. dopis zástupce NKOJ a velitele vojenské mise NOV i POJ v Bari plukovníka M. Popoviće československému podplukovníku Svobodovi s odpovědí J. Broze Tita a povolení posílání nepočetné československé vojenské mise k partyzánské

Přestože Velká Británie schválila československou žádost o vyslání vojenské mise do Jugoslávie již v dubnu 1944, její činnost byla oficiálně zahájena teprve začátkem června v italském městě Bari.³² Do jejího čela byl jmenován podplukovník František Hieke, jenž měl v minulosti mnoho kontaktů s jugoslávským prostředím, zejména z roku 1940, kdy měl jako československý vojenský přidělenec na starosti transporty československých občanů a vojáků přes Jugoslávii do jiných států.³³ Hieke sám ovšem zdůrazňoval,³⁴ že si přál, aby byl vyslán jako československý vojenský přidělenec k četníkům generála Mihailoviče, neboť jej znal ještě z doby, kdy ve spolupráci s dalším československým důstojníkem, majorem Alexandrem Fritscherem, s Mihailovičovou pomocí předávali zprávy jugoslávskému generálnímu štábu³⁵ (zřejmě v roce 1940, kdy F. Hieke v Jugoslávii působil a D. Mihailović byl tehdy plukovníkem jugoslávské královské armády). Z Londýna však dostal od československých exilových orgánů odpověď, že „Mihailović nepřichází vůbec v úvahu, pouze Tito“. Hieke pak proto požádal o přidělení k Titovi³⁶ (vzhledem k tomu, že od ledna 1944 se hovořilo jen o misi k J. Brozovi Titovi, jednalo se pravděpodobně o dobu bezprostředně před začátkem roku 1944). Otázkou je, jak dalece byl tehdy F. Hieke o vývoji situace na jugoslávském území informován,³⁷ neboť Velká Británie

mu hlavnímu štábu. AÚTGM, fond EB II, k. 113, sg. V 86/4, Jugoslávie, Zprávy MNO 1940–1944, rok 1944, Bari, I. 5. 1944.

32 Srov. Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, Praha (dále citováno jako VÚA-VHA), fond Ministerstvo národní obrany-Londýn 1940–1946 (dále citováno jako MNO-L), inventární číslo 36, fascikl 26, k. 84 (36/26/84), č. 2771 taj. IV/2 odděl., 1944, věc: Armáda maršála Tita – zásoby pro československé příslušníky, Londýn, 14. 6. 1944.

33 Srov. Milan SOVIJ, *Dvě téměř zapomenuté osobnosti zpravodajské a odbojové činnosti v československo-jugoslávských kontaktech za druhé světové války: František Hieke a Aleksandar Gjurić*, in: Václav Štěpánek – Jiří Mitáček (eds.), *Studia Balkanica Bohemo-Slovaca VII* (příspěvky přednesené na VII. mezinárodním balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 28.–29. listopadu 2016), Brno 2017, s. 455–459.

34 F. Hieke byl po únoru 1948 zatčen a vyslýchán před orgány Státní bezpečnosti (v listopadu 1949, v lednu a v květnu 1950). Jeho svědectví, ve kterých se také zmiňují události v Jugoslávii za druhé světové války, jsou dnes uschovány v Archivu bezpečnostních složek v Praze. Teprve koncem 60. let 20. století publikoval své svědectví z druhé světové války jako studie v periodiku. Srov. František HIEKE-STOJ, *Mé vzpomínky z druhé světové války*, *Historie a vojenství* 17, 1968, č. 4, s. 581–619; Idem, *Za války na Středním východě*, *Historie a vojenství* 17, 1968, č. 6–7, s. 1107–1133; Idem, *Velitelem československé vojenské mise u štábu maršála Tita*, s. 560–581.

35 Archiv bezpečnostních složek, Praha (dále citováno jako ABS), fond Hlavní správa vojenské kontrarozvědky (dále citováno jako číslo fondu 302), sg. 302–73–7, Protokol s Františkem Hiekem, s. 23 protokolu, 30. 11. 1949.

36 ABS, fond 302, sg. 302–73–7, Protokol s Františkem Hiekem, s. 24 protokolu, 30. 11. 1949.

37 Nějaké poznatky o situaci v Jugoslávii F. Hieke určitě měl. Podle jeho svědectví se o situaci v Jugoslávii dozvěděl v létě 1943 během setkání s jugoslávským vojenským atašé v Moskvě, který jej in-

měla až do jara 1944 stále svou vojenskou misi u generála Mihailoviče,³⁸ jež však u četnického hnutí obnovena nebyla, ale novou vyslala k J. Brozovi Titovi. I to do-
svědčuje změnu britské politiky k jugoslávské exilové vládě a k Mihailovićovu hnu-
tí a zároveň i hledání nového partnera na jugoslávském území.

Vyslání F. Hiekeho do Jugoslávie neuniklo ani jugoslávským exilovým před-
stavitelům, kteří tehdy stále sídlili v Káhiře. Podobně jako československé exilové
orgány mělo Království Jugoslávie nadále své diplomatické zastupitelství v někte-
rých neutrálních evropských a mimoevropských státech. Právě prostřednictvím
československého vyslance v Íránu se zaměstnanci jugoslávského vyslanectví v Te-
heránu dozvěděli, že 14. května 1944 byl pod jménem Stoj vyslán k Titovi českoslo-
venský vojenský představitel jako šéf neoficiální mise s cílem provádět nábor vojáků
do československé exilové armády z řad jugoslávských Čechů a Slováků.³⁹ Jednalo se
o podplukovníka Hiekeho, jehož krycí jméno během působení v Jugoslávii jako vo-
jenského přidělence pro organizaci transportů československých emigrantů v roce
1940 bylo Petar Stoj.⁴⁰

Odjezd do Jugoslávie a k Titovi však nebyl pro československou vojenskou
misi jednoduchý. Nejdřív víc než měsíc strávila v italském Bari čekáním na trans-
port. Jednu z prvních zpráv československému exilovému ministerstvu národní
obrony v Londýně zaslal Hieke z Bari 2. června 1944. Psal v ní, že v Titově armádě
působí 700 až 800 československých státních příslušníků, kteří nutně potřebují šat-
stvo, obuv a léčiva.⁴¹ Dokumenty československého exilového ministerstva národní
obrony dokládají, jak bylo důležité tyto otázky rychle vyřešit.⁴² Zároveň upozorňu-
jí na fakt, že jakákoli činnost československé vojenské mise, která stále čekala na
transport do hlavního štábu maršála Tita, týkající se Čechů a Slováků z řad jugo-
slávských partyzánů, jak těch, kteří byli českoslovenští občané, tak i těch, kteří byli
příslušníci menšin české a slovenské (ale i jiných osob na jugoslávském území), ne-

formoval o hnutí J. Broze Tita a D. Mihailoviče. Srov. ABS, fond 302, sg. 302–73–7, Protokol
s Františkem Hiekem, s. 23 protokolu, 30. 11. 1949.

38 M. V. TERZIĆ, *Moć i uticaj vojne diplomatije*, s. 73–74.

39 Arhiv Jugoslavije, Beograd (dále citováno jako AJ), fond Emigrantska vlada Kraljevine Jugoslavi-
je 1941–1945 (číslo fondu 103), fascikl 180, číslo dokumentu 430 (103–180–430), Kairo, 17. 5.
1944.

40 Srov. F. HIEKE-STOJ, *Mé vzpomínky z druhé světové války*, s. 592, 594.

41 VÚA-VHA, fond MNO-L, sg. 36/26/84, č. 2771 taj. IV/2 odděl., 1944, věc: Armáda maršála
Tita – zásoby pro československé příslušníky, Londýn, 14. 6. 1944.

42 Ibidem; VÚA-VHA, fond Československá vojenská mise v Jugoslávii 1944–1945 (dále citováno
jako ČsVM Jugoslávie), sg. 25–17–1, inv. č. 1, k. 1, č. j. 10 taj-44/HŠ, věc: Armáda maršála Tita
– zásoby pro československé příslušníky, 13. 9. 1944.

bylo možné řešit bez předchozí domluvy s Titem a jeho spolupracovníky.⁴³ Bez Titova souhlasu nebylo možné realizovat plány na nábor nových příslušníků československé zahraniční armády mezi osobami českého a slovenského původu žijícími na jugoslávském území ani z řad přeběhlíků z protektorátního vládního vojska a jednotek slovenské armády, které jednu dobu působily v blízkosti bývalých jugoslávských hranic v severní Itálii.⁴⁴ Právě zmíněné záležitosti, stejně jako postavení zajatců českého a slovenského původu v řadách Wehrmachtu a v armádách německých spojenců a jejich případný nábor jako nových vojáků představovaly klíčové otázky, které měla československá vojenská mise na starost.

Ještě během prvních přímých kontaktů mezi československými vojenskými exilovými představiteli a zástupci partyzánského hnutí, které se uskutečnily v Káhiře koncem roku 1943 mezi majorem Podhorou a V. Dedijerem, byla zmíněna otázka možných zajatců, Čechů a Slováků, kteří bojovali na jugoslávském území za druhé světové války. Jak tehdy uváděl ve svém hlášení major Podhora pro exilové ministerstvo národní obrany v Londýně, požádal Dedijera o informace o osobách českého a slovenského původu, které bojovaly jako příslušníci jednotek partyzánského hnutí, zároveň vyjádřil naději, aby „některé Čechy a Slováky bojující nyní v jednotkách Mihailovičových posuzovali odlišně od příslušníků jugoslávských“.⁴⁵ Major Podhora v hlášení vyslovil přání, aby Tito Češi a Slováci nebyli „prostě zabíjeni, protože je možné, že se k Mihailovičovi připojili v přesvědčení, že budou bojovat výhradně proti Němcům a jejich spojencům“.⁴⁶ O jaký počet možných zajatců se jednalo, nelze však na základě hlášení majora Podhory zjistit, avšak československý vojenský atašé u jugoslávské exilové vlády nabyt tehdy dojmu, že partyzáni se zajatci moc nepočítali. Tomu nasvědčovala slova představitele partyzánské delegace V. Dedijera, když se mluvilo o Mihailovičově četnickém hnutí, že se jedná o „bandity, které vyhubíme“, nebo o „zrádce, ty pobijeme všechny“. O opozici se vůbec nepře-

43 Srov. VÚA-VHA, fond MNO-L, sg. 36/26/84, č. 2771 taj. IV/2 odděl., 1944, věc: Armáda maršála Tita – zásoby pro československé příslušníky, Londýn, 14. 6. 1944; VÚA-VHA, fond MNO-L, sg. 36/47/92, č. j. 5598 dův-I/2 odděl., věc: Jugoslávie – přihlášky Čechoslováků do československé armády, 30. 11. 1944.

44 Srov. VÚA-VHA, fond MNO-L, sg. 36/26/84, č. 2771 taj. IV/2 odděl., 1944, věc: Armáda maršála Tita – zásoby pro československé příslušníky, Londýn, 14. 6. 1944; VÚA-VHA, fond MNO-L, sg. 36/47/92, č. j. 5598 dův-I/2 odděl., věc: Jugoslávie – přihlášky Čechoslováků do československé armády, 30. 11. 1944; VÚA-VHA, sbírka „19“ 1940–1945 (dále citováno jako sbírka „19“), sg. 19–1/6, č. 30–31, Depeše do Bari, 30. 4. 1945.

45 NA, fond PMR-L, k. 69, rok 1944, č. 20/43 dův., věc: Rozhovor se zástupci mise maršála Tita, Káhira, 29. 12. 1943.

46 Ibidem.

mýšlelo, „ta u nás neexistuje“.⁴⁷ Vzhledem k tomu, že základ četnického hnutí tvořili Srbové převážně z centrálních a západních částí Srbska, částečně z Bosny a Hercegoviny, některých částí Chorvatska (z Liky) a z Černé Hory, dá se předpokládat, že počet Čechů a Slováků, kteří před druhou světovou válkou jako převážně jugoslávští státní příslušníci žili hlavně na území Bačky (Slováci) nebo Slavonie (Češi), byl v řadách četnického hnutí D. Mihailoviće minimální, možná se jednalo o jednotlivce.⁴⁸ Pozornost československé vojenské mise, tedy podplukovníka Hiekeho, však mohli více upoutat Češi a Slováci, kteří se jako vojáci německé armády dostali na jugoslávské území a v průběhu války se stali zajatci jugoslávského partyzánského hnutí. Další zájem mohla československá vojenská mise projevit také o Čechy a Slováky, kteří před válkou žili na území Slavonie a Sremu a po dubnu 1941 se ocitli na teritoriu nově zformovaného NDH a v průběhu války mohli být povoláni do jednotek domobrany.

V době, kdy československá vojenská mise dorazila do hlavního štábu J. Broze Tita, 9. července 1944 na ostrov Vis,⁴⁹ který leží izolovaný v Jadranu asi 60 kilometrů od Splitu, měl poměr mezi vedoucími osobnostmi jugoslávských partyzánů a exilové vlády již jiný charakter. Novým předsedou jugoslávské exilové vlády se 1. června 1944 stal bývalý chorvatský bán a jeden z jugoslávských exilových politiků, kteří za druhé světové války působili především v USA, Ivan Šubašić, jenž s podporou Velké Británie navázal styky s Titovým partyzánským hnutím a na jednáních na Visu 14.–16. června 1944 se s vůdcem jugoslávských komunistů domluvil na koordinaci mezi jugoslávskou exilovou vládou a partyzánskou armádou.⁵⁰

47 Ibidem.

48 Srov. žádost F. Hiekeho z 14. listopadu 1944 hlavnímu štábu J. Broze Tita v reakci na zatčení československého občana Jaroslava Hájka, který jako student žil v Bělehradě a v červnu 1944 byl odveden četnickým hnutím D. Mihailoviće. Pravděpodobně byl však po osvobození Bělehradu zatčen bezpečnostními orgány partyzánského hnutí (v žádosti bylo špatně datované zatčení) a držen ve vazbě jako vojenský zajatec. VÚA-VHA, fond ČsVM Jugoslávie, sg. 25–17–1, inv. č. 1, kart. 1, č. 32/1944, Beograd, 14. 11. 1944, predmet: Hájek Jaroslav, rođen 1925. godine – intervencija. Srov. také údaje československého ministerstva národní obrany v exilu o jednotlivých československých občanech, kteří byli zapojeni do četnického hnutí D. Mihailoviće v lednu 1944. Uváděly se informace o asi desíti osobách. AÚTGM, fond EB II, k. 113, sg. V 86/4, Jugoslávie, Zprávy MNO 1940–1944, bez čísla.

49 TNA, fond FO 371/38939, Czech Mission to Yugoslavia, 17. 7. 1944. Vedle velitele mise F. Hiekeho byli členy mise ještě kapitáni Karel Fišer (Fischer), Marcel Jílek a Vladimír Pšenčík, stejně jako podporučík Josef Babec. Z. ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, *Zapomenutá elita*, s. 208.

50 Srov. text dohody: AJ, fond Kancelarija maršala Jugoslavije (dále citováno jako číslo fondu 836), sg. KMJ II–9–a/11, 9–29. 6. 1944. Text dohody je také dostupný v digitální formě novin Službené novine Kraljevine Jugoslavije, ratno izdanje, broj 20, 25. 10. 1944. Dostupné na: <http://digi->

Jednalo se o kompromisní řešení s mnoha protiklady (Tito jako lídr jugoslávských komunistů a partyzánů, kteří bděli nad plněním rezoluce AVNOJ z listopadu 1943, jež mj. jugoslávské exilové vládě odebrala práva, jednal s exilovým předsedou vlády o společné akci). S odstupem času lze konstatovat, že jednání spíše posloužilo J. Brozovi Titovi, aby se mohl soustředit na samotný závěr války na jugoslávském území a získal větší mezinárodní uznání a podporu (již 12. a 13. srpna 1944 se konalo velmi důležité setkání britského premiéra W. Churchilla s J. Brozem Titem v Neapoli),⁵¹ zatímco jugoslávská exilová vláda, která byla již brzy doplněna o nové členy věrné Titovi a komunistické straně, musela uznat AVNOJ, NKOJ a partyzánský odboj, což záhy vedlo k tomu, že se vzdala patronátu nad četnickým hnutím D. Mihailoviće.⁵² Tito se na druhé straně zavázal, že bude spolupracovat s jugoslávskou exilovou vládou a že debata o státním zřízení jugoslávského státu proběhne až po válce.⁵³

Zda dohoda Tito-Šubašić z 16. června 1944 ovlivnila také činnost československé vojenské mise nebo alespoň další působení majora Podhory jako vojenského ataše u jugoslávské exilové vlády, se můžeme jen domýšlet. Přibližně ve stejnou dobu, kdy československá vojenská mise dorazila k Titovu hlavnímu štábu na Vis, byl major Podhora z Káhiry odvolán.⁵⁴ Jak popsal F. Hieke ve svých memoárech, jeho postavení u hlavního štábu J. Broze Tita (a tím také celé československé vojenské mise) by v opačném případě bylo víceméně iluzorní, tedy jestliže by československý vojenský ataše nadále působil u jugoslávské exilové vlády a F. Hieke by byl u partyzánů.⁵⁵

talizovanaizdanja.sluzbenenovine.rs/showPdf2Visitor.php?filename=1944/020/b17a2823-0e76-469e-85e1-73928b85f566, 10. 5. 2020.

51 Srov. archivní prameny o rozhovorech mezi J. Brozem Titem a W. Churchillem v Neapoli v srpnu 1944 (druhého setkání 13. srpna se zúčastnil také nový předseda jugoslávské exilové vlády I. Šubašić): AJ, 836, KMJ I–1/1, Put Josipa Broza Tita u Italiju, 6–14. 8. 1944; TNA, fond Prime Minister's Office (PREM), 3/512/3, Minutes of Conference at Naples, 12th August 1944; Minutes of Meeting, Naples, 13th August 1944.

52 Srov. např. B. PETRANOVIĆ, *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Druga knjiga*, s. 318–319; K. NIKOLIĆ, *Vlade Kraljevine Jugoslavije u Drugom svetskom ratu 1941–1945*, s. 197–198; I. GOLDSTEIN – S. GOLDSTEIN, *Tito*, s. 332–333.

53 Srov. text dohody: AJ, 836, KMJ II–9–a/11, 9–29. 6. 1944; Službene novine Kraljevine Jugoslavije, ratno izdanje, broj 20, 25. 10. 1944. Dostupné na: <http://digitalizovanaizdanja.sluzbenenovine.rs/showPdf2Visitor.php?filename=1944/020/b17a2823-0e76-469e-85e1-73928b85f566>, 10. 5. 2020.

54 F. HIEKE-STOJ, *Velitelem československé vojenské mise u štábu maršála Tita*, s. 568; Z. ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, *Zapomenutá elita*, s. 139, 204.

55 F. HIEKE-STOJ, *Velitelem československé vojenské mise u štábu maršála Tita*, s. 568.

Odvolání majora Podhory však Hiekemu a jeho vojenské misi v její další aktivitě nijak nepomohlo. Válečná situace na jugoslávském území a nemožnost přesně plánovat akce a navazovat kontakty s jinými českými a slovenskými krajany či poskytovat pomoc československým občanům žijícím na jugoslávském území měly pravděpodobně vliv na Hiekeho názor, že byl k Titovu štábu odeslán pozdě.⁵⁶ Ve svých vzpomínkách toto tvrzení dokládá (i když neupřesňuje čas)⁵⁷ popisem událostí od doby, kdy se od svých jugoslávských kolegů z hlavního partyzánského štábu dozvěděl, že se v severní Itálii poblíž jugoslávských hranic nachází protektorátní vládní vojsko, jehož snaha navázat spojení s jugoslávskými partyzány nevyšla, a tudíž ani pokus o přeběhnutí Čechů k partyzánům v Jugoslávii a eventuálně dál k československé zahraniční armádě.⁵⁸ Archivní dokumenty naznačují, že koncem dubna 1945 se v severní části Itálie nacházeli Češi z protektorátního vládního vojska a Slováci z jednotek slovenské armády, o něž československá vojenská mise projevila zájem.⁵⁹ Podle Hiekeho se však pokus o přeběhnutí Čechů a Slováků do Jugoslávie nerealizoval.⁶⁰

Jak již bylo uvedeno, v jednom z prvních Hiekeho hlášení zaslaném 2. června 1944 z Bari československému exilovému ministerstvu národní obrany se zdůrazňoval počet československých státních příslušníků v jednotkách partyzánské armády (podle odhadu se jednalo o 700 až 800 vojáků).⁶¹ Převážně byli zapojeni do československé brigády NOV i POJ pod názvem Jan Žižka z Trocnova, která bojovala na jugoslávském území od října 1943 až do dubna 1945, kdy byla rozpuštěna.⁶²

56 Ibidem.

57 Memoáry F. Hiekeho občas postrádají vročení jednotlivých událostí, což lze vysvětlit velkým časovým odstupem od doby, v níž proběhly. Tohoto faktu si byl vědom i samotný autor, o čemž se zmínil v textu.

58 F. HIEKE-STOJ, *Velitelem československé vojenské mise u štábu maršála Tita*, s. 568. Srov. Z. ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, *Zapomenutá elita*, s. 209.

59 Srov. VÚA-VHA, sbírka „19“, sg. 19–1/6, č. 18–19, Depeše do Bari, From colonel Stoj for major Korejs; VÚA-VHA, sbírka „19“, sg. 19–1/6, č. 30–31, Depeše do Bari, 30. 4. 1945.

60 F. HIEKE-STOJ, *Velitelem československé vojenské mise u štábu maršála Tita*, s. 568. Srov. také výslech F. Hiekeho před orgány StB v roce 1949, při němž mj. mluvil o situaci v Jugoslávii po odeslání československé vojenské mise k hlavnímu štábu J. B. Tita v létě 1944. ABS, fond 302, sg. 302–73–7, Protokol s Františkem Hiekem, s. 26 protokolu, 30. 11. 1949. Některým z vojáků protektorátního vládního vojska se však podařilo v závěru druhé světové války ze svých jednotek uprchnout a zapojit se do odboje v Itálii. Srov. Miroslav KALOUSEK, *Vládní vojsko 1939–1945. Vlastenci či zrádci*, Praha 2002, s. 57–62.

61 Srov. VÚA-VHA, fond MNO-L, sg. 36/26/84, č. 2771 taj. IV/2 odděl., 1944, věc: Armáda maršála Tita – zásoby pro československé příslušníky, Londýn, 14. 6. 1944.

62 Srov. Jozef HANZL – Josef MATUŠEK – Adolf ORCT, *Bojová cesta I. československé brigády „Jan Žižka z Trocnova“*, Daruvar 1968 (srov. chorvatské vydání: Idem, *Borbeni put I. čehoslovačke*

Otázkou však je, kolik příslušníků této brigády bylo, vzhledem k tomu, že drtivá většina pocházela z jugoslávských oblastí, hlavně ze Slavonie, československými občany. V každém případě navazování spojení mezi československou vojenskou misí a touto brigádou (s cílem, aby československé exilové ministerstvo národní obrany posílalo pomoc výlučně svým občanům) bez Titova souhlasu, nebylo možné realizovat.⁶³ Neustále probíhající boje, kterými partyzánské jednotky procházely, si vyžadovaly nejen pomoc československé brigádě v rámci NOV i POJ, ale také celé partyzánské armády, o čemž jednali Tito a jeho spolupracovníci se spojenci během léta 1944. A právě v tomto létě byla do Jugoslávie partyzánům poslána spojenci značná pomoc (oděv, obuv, potraviny apod., také vojenský materiál a zbraně).⁶⁴ Bezprostřední válečné nebezpečí a potřeba Titova hlavního štábu získávat do partyzánských jednotek nové bojovníky schopné vojenské služby však neponechávaly československé vojenské misi příliš prostoru, aby dosáhla významnějších výsledků při náboru nových vojáků z příslušníků české a slovenské menšiny žijících na jugoslávském území. Proto větší význam pro československou vojenskou misi mohl mít nábor nových vojáků z řad válečných zajatců.

Po příjezdu do Bělehradu, mezitím osvobozeného jugoslávskými partyzány s pomocí jednotek Rudé armády,⁶⁵ se československá vojenská mise snažila od začátku listopadu 1944 plnit své úkoly, avšak ukázalo se, že příjezd do Bělehradu k jejich vykonávání nepomohl. Podařilo se alespoň zrealizovat pomoc českým a slovenským krajanům při znovuotevření československé školy v Bělehradě,⁶⁶ která se začátkem roku 1945 potýkala s nedostatkem prostor potřebných k výuce (Československý dům, v němž před druhou světovou válkou působila, byl obsazen partyzánskou armádou) a také, podle podplukovníka Hiekeho, s velmi těžkou materiální situací většiny žáků.⁶⁷

brigade „Jan Žižka z Trocnova“, Daruvar 1968); Vladimír HOŘKÝ, *I. Československá brigáda NOV „Jana Žižky z Trocnova“ v Jugoslávii v boji proti fašismu*, Praha 1983. Otázka působení Čechů a Slováků za druhé světové války v partyzánských jednotkách v Jugoslávii byla zkoumána v poslední době jen okrajově. Srov. Pavel ZONA, *Češi a Slováci v bývalé Jugoslávii a jejich zapojení do bojů ve II. světové válce a obnovy poválečného Československa*, Praha 2018.

63 Srov. VÚA-VHA, fond ČsVM Jugoslávie, sg. 25–17–1, inv. č. 1, kart. 1, č. j. 10 taj-44/HS, věc: Armáda maršála Tita – zásoby pro československé příslušníky, 13. 9. 1944.

64 VA, fond Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije (NOVJ), k. 2099, f. 4, d. 1–2, 7. 1944.

65 O osvobození Bělehradu 20. října 1944 srov. jeden z relativně novějších sborníků prací: *Oslobođenje Beograda 1944. Zbornik radova*, Aleksandar Životić (ed.), Beograd 2010.

66 Jednalo se o základní školu – Československou školu Masarykovou, která byla v provozu od prosince 1929 až do začátku druhé světové války na jugoslávském území. Srov. Maja NIKOLOVA, *Čehoslovačka osnovna škola Masarikova u Beogradu*, Beograd 2002, s. 7–9.

67 F. HIEKE-STOJ, *Velitelem československé vojenské mise u štábu maršála Tita*, s. 574–575.

Ve svých vzpomínkách Hieke zdůrazňoval, že po příjezdu do Bělehradu bylo vidět, že se vnitřní poměry na jugoslávském území výrazně změnily, a žádal československé exilové orgány v Londýně, aby brzy jmenovaly vyslance, který by „plně pochopil zdejší nové politické a hospodářské poměry, které se tak velmi liší od poměrů dřívějších.“⁶⁸ F. Hieke nepochybně narážel na změnu politických poměrů a zvyšování významu Komunistické strany Jugoslávie (Komunistička partija Jugoslavije – KPJ) ve srovnání s rokem 1940, kdy v Bělehradě organizoval transporty československých emigrantů přes Jugoslávii a KPJ byla v té době ilegální a u moci byly strany a jednotlivci, které na konci druhé světové války postihl osud emigrantů. Ve svých memoárech Hieke už o vnitřních jugoslávských záležitostech nepsal, ale informoval o nich bezprostředně po příjezdu do Bělehradu 6. listopadu 1944 dopisem československé exilové ministerstvo národní obrany a ministra Ingra. Politické poměry v něm charakterizoval jako nejasné a chaotické a také zdůraznil, že se odhaduje (i když neuváděl přesný zdroj ani další informace, zda se jedná o civilisty nebo příslušníky některé z armád stojících v opozici jugoslávským partyzánům), že od osvobození bylo „2 000 zastřelených Srbů a tolik asi též uvězněno.“⁶⁹ Po informacích o situaci v osvobozeném Bělehradě a části Jugoslávie dorazily do Londýna československým exilovým orgánům také zprávy z jiných zdrojů (mj. od Jaroslava Lípy, československého vyslance stále působícího u jugoslávské exilové vlády), jež popisovaly život ve zdevastovaném Bělehradě, který byl nejdříve v dubnu 1941 poškozen německým bombardováním, v roce 1944 spojeneckým bombardováním a nakonec v říjnu 1944 velmi silně poničen pouličními boji, které partyzáni s pomocí Rudé armády sváděli s ustupující německou armádou.⁷⁰

Československá vojenská mise obsadila v centru Bělehradu budovu bývalého československého vyslanectví. Snažila se být prostředníkem při zasílání žádostí československých občanů příslušným jugoslávským úřadům v různých záležitostech (např. povolení k využívání bytu pro poskytování ubytování uprchlíkům, propuštění z vojenské služby NOV i POJ, problémy s konfiskovaným majetkem).⁷¹

68 Ibidem, s. 571.

69 AÚTGM, fond EB II, k. 113, sg. V 86/4, Jugoslávie, Zprávy MNO 1940–1944, rok 1944, Zpráva ze dne 6. listopadu 1944.

70 NA, fond PMR-L, k. 69, rok 1944, č. 1144/44, věc: Osvobození Bělehradu, Londýn, 3. 11. 1944.

71 Srov. VÚA-VHA, fond ČsVM Jugoslávie, sg. 25–17–1, inv. č. 1, k. 1, č. 26, Beograd, 13. 11. 1994; VÚA-VHA, fond ČsVM Jugoslávie, sg. 25–17–1, inv. č. 1, k. 1, č. 27, Beograd, 13. 11. 1994; VÚA-VHA, fond ČsVM Jugoslávie, sg. 25–17–1, inv. č. 1, k. 1, č. 48/1944, Beograd, 23. 11. 1944; VÚA-VHA, fond ČsVM Jugoslávie, sg. 25–17–1, inv. č. 1, k. 1, č. 52/1944, Beograd, 24. 11. 1944; VÚA-VHA, fond ČsVM Jugoslávie, sg. 25–17–1, inv. č. 1, k. 1, č. 53/1944, Beograd, 24.

Zvlášť otázka propouštění vojáků, kteří byli československými nebo jugoslávskými státními občany, z partyzánských jednotek, bylo pro československou vojenskou misi velmi důležité. F. Hieke o tom psal 8. prosince 1944 přímo J. Brozovi Titovi. Velitel československé vojenské mise v Bělehradě se zabýval skutečností, že hodně Čechů a Slováků (pravděpodobně těch, kteří žili na jugoslávském území jako českoslovenští státní příslušníci) a nechtěli se po polovině března 1939 stát občany Protektorátu nebo Slovenského státu, přijalo jugoslávské občanství. Hieke v tom viděl dočasné řešení, které by se po osvobození Bělehradu a podstatné části jugoslávského státu mohlo změnit a umožnit přechod takovýchto Čechů a Slováků z partyzánské armády do československého zahraničního vojska.⁷² Další korespondence mezi F. Hiekem a J. Brozem Titem o této záležitosti není známa, ale vzhledem k tomu, že hlavní štáb NOV i POJ, jak již bylo uvedeno, potřeboval také nové mužstvo do dalších bojů pro konečné osvobození celého státu, lze se domnívat, že navrhovaný způsob náboru nových československých vojáků neuspěl.

Některé žádosti československých občanů nebo Čechů a Slováků žijících v Jugoslávii, které byly zaslané československé vojenské misi, se týkaly konkrétních osudů jednotlivců, kteří se na konci druhé světové války ocitli buď v partyzánských zajateckých táborech nebo ve vazbě kvůli obvinění, že působili v německé nebo jiné armádě, jež stála proti partyzánům.⁷³ F. Hieke měl sice od pobytu na Visu přímé kontakty na hlavní štáb J. Broze Tita,⁷⁴ ale zda mohl udělat něco víc než zprostředkovat kontakt s partyzány, je otázkou.

11. 1944; VÚA-VHA, fond ČsVM Jugoslávie, sg. 25–17–1, inv. č. 1, k. 1, č. 56/1944, Beograd, 29. 11. 1944.

72 VÚA-VHA, fond ČsVM Jugoslávie, sg. 25–17–1, inv. č. 1, k. 1, č. 84/1944, predmet: Regrutacija za čehoslovačku vojsku, Beograd, 8. 12. 1944.

73 F. Hieke, jako velitel československé vojenské mise, se obracel na hlavní štáb NOV i POJ, který se tehdy také nacházel v Bělehradě, s žádostí psanou v srbochorvatštině a s podrobným popisem různých událostí, které vedly k zatčení jednotlivých československých občanů jugoslávskými partyzány či bezpečnostními orgány partyzánského hnutí. Srov. VÚA-VHA, fond ČsVM Jugoslávie, sg. 25–17–1, inv. č. 1, k. 1, č. 32/1944, Beograd, 14. 11. 1944, predmet: Hájek Jaroslav, rodjen 1925. godine – intervencija; VÚA-VHA, fond ČsVM Jugoslávie, sg. 25–17–1, inv. č. 1, k. 1, č. 43/1944, Beograd, 22. 11. 1944, predmet: Fabry Ivan i Andrija – hapšenje.

74 Ve svých memoárech F. Hieke několikrát zdůraznil, že jeho setkávání s J. Brozem Titem a jeho blízkými spolupracovníky na Visu vždy probíhalo v přátelské atmosféře, dokonce že ho v jednom rozhovoru jugoslávský partyzánský vůdce oslovil srozumitelným českým jazykem (před první světovou válku pracoval Josip Broz jistý čas v Čechách). Srov. F. HIEKE-STOJ, *Velitelem československé vojenské mise u štábu maršála Tita*, s. 566–567. O pobytu československé vojenské mise na Visu existuje také stručná vzpomínka zaznamenaná v memoárech Rodoljuba Čolakoviće, jugoslávského publicisty a politika v nové poválečné Jugoslávii, který za druhé světové války bojoval v řadách Titových partyzánů a byl jedním z předních jugoslávských komunistických funkcionářů.

V jedné ze žádostí hlavnímu štábu J. Broze Tita z 24. listopadu 1944 Hieke uváděl, že se v některých zajateckých táborech, hlavně ve vnitrozemí Srbska (Jagodina, Paraćin, Lapovo, Niš) nacházelo kolem 60 Čechů a Slováků, kteří podle jeho tvrzení byli přinuceni ke službě ve vojensko-civilní organizaci pro stavbu především vojenských objektů pro potřeby německé armády Todt. Po partyzánském hlavním štábu žádal, aby členové jeho mise byli přítomni výsledkům těchto osob, aby se zjistilo, zda opravdu nesou nějakou politickou zodpovědnost, respektive zda byly v pozici nuceně nasazené pracovní síly nebo se jednalo o dozorce a organizátory, kteří se mohli podílet na násilí na nuceně nasazených osobách.⁷⁵ Opakovaná žádost z poloviny března 1945 potvrzovala (jednalo se o dobu, kdy již byla v Bělehradě zformována jednotná jugoslávská koaliční prozatímní vláda v čele s J. Brozem Titem a kdy mezitím ještě jugoslávský král v exilu Petr II. musel přenechat pravomoc regentské radě),⁷⁶ že se v této záležitosti příliš neudělalo.⁷⁷ Teprve 19. června 1945 bylo 62 zajatců ze zajateckého tábora v Zemunu u Bělehradu předáno československé vojenské misi, aby byli repatriováni do Československa. Jak Hieke 22. června 1945 psal československému vyslanectví v Bělehradě, které na jaře téhož roku znovu zahájilo svou činnost pod vedením předválečného vyslance a také exilového československého vyslance u jugoslávské exilové vlády J. Lípy,⁷⁸ k repatriaci bylo nakonec doporučeno pouze pět jednotlivců. Rozhodnutí o repatriaci dalších deseti lidí bylo přenecháno československému vyslanectví.⁷⁹ I když se důvody odmítání repatriace zbylých osob v Hiekeho dopise nezmiňovaly, lze předpokládat, že se zřejmě nejednalo o československé občany, nebo o Čechy a Slováky, což nakonec

řů. Ve svých memoárech publikovaných v roce 1961 v srbochorvatštině (český překlad vyšel v roce 1966) popsal setkání na Visu s jedním československým důstojníkem u večeře a jejich stručný rozhovor. Mylně uvedl, že se jednalo o československého vojenského ataše v Londýně, ale pravděpodobně šlo o F. Hiekeho. Srov. Rodoljub ČOLAKOVIĆ, *S partyzány v jugoslávských horách. Zápisky z osvobozené války*, Praha 1966, s. 600–601.

75 Srov. VÚA-VHA, fond ČsVM Jugoslávie, sg. 25–17–1, inv. č. 1, k. 1, č. 51/1944, Beograd, 24. 11. 1944.

76 Srov. K. NIKOLIĆ, *Vlade Kraljevine Jugoslavije u Drugom svetskom ratu 1941–1945*, s. 198; I. GOLDSTEIN – S. GOLDSTEIN, *Tito*, s. 385.

77 VÚA-VHA, fond ČsVM Jugoslávie, sg. 25–17–1, inv. č. 1, k. 1, č. 271/1945, Beograd, 14. 3. 1945.

78 Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR, Praha, fond Politické zprávy Bělehrad, rok 1945, číslo dopsané rukou 81/45, Bělehrad, 16. 5. 1945.

79 VÚA-VHA, fond ČsVM Jugoslávie, sg. 25–17–1, inv. č. 1, k. 1, č. j. 517/45, věc: Repatriace, Bělehrad, 22. 6. 1945.

vedlo československou vojenskou misi k rozhodnutí, že zbylých 47 osob vrátila do zajateckého tábora.⁸⁰

V samotném závěru války, začátkem dubna 1945, došlo na jugoslávském území ještě k dalším změnám, které mohly v budoucnu československé armádě zajistit alespoň menší počet nových vojáků. Vedle již zmíněné československé brigády Jana Žižky z Trocnova, kterou tvořili převážně Češi ze Slavonie, působila v závěru války v NOV i POJ také slovenská brigáda, ve které byli hlavně Slováci z Bačky.⁸¹ Ve druhé polovině března 1945 bylo Titovým hlavním štábem nařízeno rozpuštění této slovenské brigády, což podle Hiekeho hlášení zaslaného z Jugoslávie do Londýna 6. dubna 1945 vzbudilo mezi slovenskými příslušníky brigády velký nesouhlas. Podle hlášení velitele československé vojenské mise v Jugoslávii došlo dokonce k jejich násilnému odzbrojení, jehož výsledkem byli ranění a mrtví. Velké rozhořčení členů brigády vyvolalo také zatčení velitele brigády Jána Palíka, což podle Hiekeho vedlo příslušníky slovenské brigády k vyjádření touhy přesunout se na Slovensko.⁸²

Kolik z bojujících v bývalé slovenské brigádě a těch, kteří působili v československé brigádě Jan Žižka z Trocnova (v níž drtivou většinu tvořili sice Češi, avšak převážně jugoslávští občané) vstoupilo na samém konci války do československé armády, není známo. Některá další hlášení československé provenience z té doby informují, že někdy koncem války (10. května 1945) byla z Bělehradu odvelena jedna menší skupina asi 19 dobrovolníků, aby se hlásila u náhradního pluku československé armády v Popradě.⁸³ Kdybychom sečetli počty nově nabraných vojáků z řad vojenských zajatců a dobrovolníků, příslušníků české a slovenské menšiny, kteří se v závěru války chtěli stát vojáky československé armády, můžeme konstatovat, že československá vojenská mise v Jugoslávii jich zajistila pravděpodobně sotva několik desítek. V každém případě se jednalo např. ve srovnání s československými

80 Ibidem.

81 Srov. např. Ondrej KARDELIS, *Spolupráca Slovákov a juhoslovanských národov v druhej svetovej vojne vo Vojvodine*, in: Jozef Hrozičnik (ed.), *Československo a Juhoslávia. Z dejín československo-juhoslovanských vzťahov*, Bratislava 1968, s. 412–420; Ivan MAJERA, *Bojová cesta XIV. vojvodinskej údernej – slovenskej brigády*, in: Jozef Hrozičnik (ed.), *Československo a Juhoslávia. Z dejín československo-juhoslovanských vzťahov*, Bratislava 1968, s. 421–433; Miroslav KRI-VÁK, *Petrovčania v odbojovom hnutí počas druhej svetovej vojny*, in: Samuel Boldocký et al. (ed.), *Petrovec 1745–1995: 250 rokov príchodu Slovákov do Petrovca*, Báčsky Petrovec 1995, s. 124–135.

82 VÚA-VHA, sbírka „19“, sg. 19–1/6, č. 412–417, Depеше do Londýna, 6. 4. 1945.

83 VÚA-VHA, fond ČsVM Jugoslávie, sg. 25–17–1, inv. č. 1, k. 1, č. 2012, úřední záznam, věc: František Bundža, desátník v z., narozený 20. 1. 1914 v Bzenci, okres Uh. Hradiště, příslušný tamtéž. Návrat do Jugoslávie a hlášení u čs. vojenské mise v Bělehradě, Bělehrad, 6. 6. 1945.

jednotkami na Západě, ve kterých sloužilo od prosince 1943 do dubna 1945 přes 3 000 bývalých vojáků Wehrmachtu (tedy 30 % celkového počtu československého mužstva),⁸⁴ o mnohem nižší počty nových vojáků.

S vytvořením prvních diplomatických kontaktů mezi novou Jugoslávií, která v roce 1945 teprve dostávala „státní formy“, a obnovenou Československou republikou, ztratila československá vojenská mise již na významu, což bylo potvrzeno ukončením její činnosti v říjnu téhož roku po příjezdu nového československého vyslance, několikrát již zmíněného J. Korbela⁸⁵ (vystřídal na tomto postu J. Lípu, který po krátkém období ve funkci v létě 1945 musel kvůli kritice nového jugoslávského režimu svůj post opustit).⁸⁶ F. Hieke se v hodnosti plukovníka vrátil do Prahy ke své rodině, kterou od doby, kdy koncem roku 1939 utekl z Protektorátu Čechy a Morava, neviděl skoro šest let. Otázka válečných zajatců a nábor nových vojáků na jugoslávském území však byla nadále aktuální tematikou, i když v jiných, prakticky již mírových podmínkách.

84 Srov. Z. MARŠÁLEK, „Česká“, nebo „československá“ armáda? s. 264–265; Idem, *Z nepřátelské do „naší“ uniformy*, s. 174.

85 ABS, fond 302, sg. 302–73–7, Protokol s Františkem Hiekem, s. 27 protokolu, 30. 11. 1949.

86 Srov. Milan SOVILJ, *Čehoslovački pogledi na izgradnju jugoslovenskog socijalizma i omladinske radne akcije 1945–1948*, Historijski zbornik 69, 2016, br. 1, s. 110–111.

SUMMARY

The end of the Second World War brought not only a change in the wartime situation in Yugoslavia, but also a change in the opinion of the states in the anti-Hitler coalition on individual groups of fighters and a gradual shift from alliance and assistance to Dragoljub Mihailović's Chetnik movement – which had been composed mainly of Serbs and former members of the Royal Yugoslav Army – to the partisan movement of Josip Broz Tito, which manifested communist ideas while at the same time emphasizing a strong general Yugoslav identity. Changes in the politics of the anti-Hitler coalition began to manifest in the beginning of 1944, which had an effect on – among other things – the negotiations taking place in Czechoslovak exile circles. One of the first steps that the Czechoslovak exile authorities took when establishing cooperation with J. Broz Tito's partisan movement was delegating a military mission to the partisans' headquarters, which took place after long preparations in July 1944. Among the main aims of the military mission led by Lieutenant Colonel František Hieke was establishing contact with Czechs and Slovaks fighting in the Yugoslav partisan detachments, the recruitment of new soldiers from among the Czech and Slovak minorities on Yugoslav territories and also from the prisoners of war of Czech and Slovak origin who had served in modest numbers in various armies and units of the Yugoslav partisans' adversaries. However, the exigency of the wartime situation, as well as the demands by Tito's headquarters, where they were counting on every free man who was capable of military service, were serious obstacles in accomplishing the Czechoslovak military mission's objectives.

STUDIE

Bitva na Kosově poli 28. června 1389 v reflexi kosovsko-albánského tisku koncem 80. let 20. století

MIHAIL CEROPITA

Ústav světových dějin, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

The Battle of Kosovo Field of 28 June 1389 in the Reflections of the Kosovar-Albanian Press at the end of the 1980s

The question of how the anniversary of the battle on the Kosovo field on 28 June 1389 was presented in the Kosovar Albanian political and cultural milieu at the end of the 1980s has hitherto been an unexamined subject in historiography. This is especially evident in comparison with the relatively widely-studied development of the Serbian view on this historical event against the background of the ideological and political crisis in the Federal Republic of Yugoslavia. This work attempts to fill in the gap to a certain extent.

The article analyzes Kosovar Albanian publications from 1989 that were addressing the anniversary of the battle that took place on Kosovo field on 28 June 1389. The author attempts to answer the question of what the attitudes of the Kosovar Albanian elite were at that time towards the battle itself as well as to its anniversary. The answer to this question can help us understand the causes of the ideological and cultural confrontation between Serbs and Kosovar Albanians that escalated into an armed conflict in the 1990s.

Key words: Yugoslavia, Serbia, Kosovo, Kosovo conflict, instrumentalization of history

Šestisté výročí bitvy na Kosově poli, které připadlo na 28. června 1989, bylo srbskou částí společnosti v Jugoslávii a také v zahraničí velmi slaveno. K oslavám, které se při této příležitosti konaly v Bělehradu a samotném Kosovu, byla poutána pozornost celé Jugoslávie. Významnou roli v tom sehrálo stranické vedení Srbska v čele se Slobodanem Miloševićem, který v důsledku rostoucího nacionalismu dokázal na začátku své vlády mobilizovat velkou část obyvatelstva. V Bělehradě a dalších městech Srbska bylo vydáno velké množství vědeckých, novinářských a uměleckých děl, které se přímo nebo nepřímo věnovaly tomuto výročí.¹ Slavnostní akce se konaly také v centrech kompaktního osídlení srbské diaspory.

Ve stínu těchto událostí zůstává neprozkoumanou otázkou prezentace výročí bitvy na Kosově poli v tehdejší kosovsko-albánském politickém a kulturním prostředí. Výzkum této otázky chybí jak v albánské, tak i v srbské historiografii, především z důvodu nejednoznačnosti a citlivosti tématu. Odpověď na ni nám však pomůže pochopit příčiny ideologické a kulturní konfrontace mezi Srby a kosovskými Albánci, která v 90. letech eskalovala do ozbrojeného konfliktu. V naší práci budeme analyzovat nejenom články napsané samotnými albánskými autory, ale také některé práce přeložené z jiných jazyků. Pokusíme se tak pochopit, jaké názory mimo Kosovo byly pro místní tvůrčí inteligenci přijatelné. Nebudeme ignorovat ani otázku postoje kosovsko-albánské elity k oslavám 28. června 1989.

Výchozím materiálem pro naše studium budou články a glosy, které byly zveřejněny v tehdejších kosovsko-albánských periodikách. Faktem je, že kosovsko-albánský tisk reagoval na tuto událost velmi neochotně. Do konce června 1989 bylo v Kosovu publikováno jen asi kolem dvaceti v albánštině psaných analytických a vědeckých článků. Počet samozřejmě nelze srovnávat s obrovským množstvím srbských publikací, které byly v tomto období zveřejněny. Je velmi obtížné jednoznačně odpovědět na otázku, jaké byly příčiny tak nízkého zájmu o tuto událost. Roli hrály kulturní rozdíly mezi národy, ale také tehdejší politická situace, kdy albánské obyvatelstvo Kosova vnímalo s podezřením a strachem z asimilace skoro všechny iniciativy srbského republikového vedení.

Albánské články věnované bitvě na Kosově poli vyšly víceméně ve všech velkých periodikách regionu, a to jak ve stranických (*Rilindja* – Svaz komunistů Ko-

1 Například Ruža PETROVIĆ – Marina BLAGOJEVIĆ, *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohije: rezultati ankete sprovedene 1985–1986. godine*, Beograd 1989; Radovan SAMARDIĆ – Sima ĆIRKOVIĆ – Olga ŽIROJEVIĆ, *Kosovo i Metohija u srpskoj istoriji*, Beograd 1989; Matija BEČKOVIĆ, *Kosovo – najskuplja srpska reč*, Valjevo 1989; Vuksan CEROVIĆ, *Kosovo: kontrarevolucija koja teče*, Beograd – Priština 1989; Momir VOJVODIĆ (ur.), *Žrtveno polje Kosovo: poezija: 1389–1989*, Beograd – Priština 1989.

sova, *Zëri i rinise* – Svaz komunistické mládeže Kosova), tak i v institucionálních (*Bota e re* – vydání Prištinské univerzity, *Jeta e re* – Svaz spisovatelů Kosova, *Përparimi* – Akademie věd Kosova). O tuto událost projevil zájem i ilegální noviny *Zëri i Kosovës*, které se ideově orientovaly na komunistickou Albánii vedenou Enverem Hoxhou a podporovaly myšlenku sjednocení Kosova s Albánií. Za zmínku stojí také rozdílný charakter formátu textů. Na jedné straně byly v některých z periodik zveřejněny přetisky z jiných publikací, buď bez komentáře (*Jeta e re*, *Bota e re*), nebo s velmi krátkým redakčním úvodem (*Zëri i rinise*). Na druhé straně byly připraveny vědecké články různé kvality, psané jak původně v albánštině, tak přeložené ze srbstiny (*Përparimi*). A fakticky jen *Rilindja*, *Fjala* a *Zëri i rinise* ve svých článcích s různou mírou podrobnosti popisovaly samotné oslavy 28. června 1989.

Výročí bitvy na Kosově poli bylo většinou kosovských Albánců vnímáno jako jistá ideologická výzva ze strany srbského vedení. Během hledání vhodné odpovědi na to se kosovsko-albánská tvůrčí elita snažila nalézt podporu v národním folklóru. Tak např. v literárním časopise *Jeta e re* (*Nový život*) byla zveřejněna *Píseň o kosovské bitvě* (v originále *Kanga e luftës së Kosovës në vjetin 1389*).² Osudy této epické básně jsou dosti zajímavé. Nejprve byla nalezena v kosovském městě Vučitrnu a publikována v roce 1923 srbským historikem Glišou Elezovićem.³ Později zveřejnila v roce 1937 v Tiraně speciální vědecká komise v té době kompletní sbírku albánského folklóru, včetně této písně.⁴ Odtud ji v roce 1989 přetiskl časopis *Jeta e re*. Zajímavé je, že ani v edici z roku 1937, ani v publikaci z roku 1989 nebyla uvedena Elezovićova zásluha na odborné publikaci tohoto díla.

Jednou z hlavních postav *Písně* je Miloš Obilić, který je v ní prezentován jen jako místní obyvatel, který se připojil k boji proti Turkům. V písni není zdůrazněna ani jeho národnost či jakákoli spojitost se Srby nebo Albánci. Obilićův hrdinský čin je líčen velmi abstraktně – pouze jako povstání proti cizímu vládci, který napadl rodnou zemi hrdiny. Obecně dílo popisuje odpor vůči tureckým útočníkům jako společnou věc – bez dominance srbského či jiného etnika.⁵ Taková interpretace

2 *Kanga e luftës së Kosovës në vjetin 1389. Botohet me rastin e 600 vjetorit të Betejës*, *Jeta e re* 6, 1989, s. 854–867.

3 Gliša ELEZOVIĆ, *Jedna arnautska varijanta o boju na Kosovu*, Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju, knj. 1, sv. 1–2, Beograd 1923, s. 54–67.

4 *Visaret e Kombit, vëllimi I: Kangë trimnija dhe kreshnikës*, Tiranë 1937, s. 5–18.

5 Podrobněji o o bitvě na Kosově poli v albánských národních písních napsali Shefqet PLLANA a Sa-bit Uka. Srov. Shefqet PLLANA, *Heroizmi i Trimit Kosovar në këngën shqiptare mbi luftën e Kosovës*, *Fjala*, viti XXII, 15 Qershor 1989, s. 10, Shefqet PLLANA, *Lufta e Kosovës në këngët popullore shqiptare*, *Rilindja*, e shtunë, 10 Qershor 1989, s. 12–13; *Rilindja*, e diel, 11 Qershor 1989, s. 10. Fragment této práce je publikován v *Bota e re*: Shefqet PLLANA, *Lufta e Kosovës në këngët*

byla přijatelná pro *Jeta e re*, neboť nepřímě napomohla kritizovat srbský nacionalismus prostřednictvím děl, v nichž podle názoru redakce neexistoval skrytý prosrbský kontext.⁶

Albáňští intelektuálové se obraceli s cílem posílit své pozice nejenom k folklóru. Zajímali se také o historické práce. Pozoruhodným příkladem toho byla publikace výňatků z knihy *Dějiny osmanské říše* (*Geschichte des osmanischen Reiches*) rakouského historika a orientalisty Josepha von Hammera-Purgstalla (1774–1856), které se objevily v časopisu *Zëri i rinise* (*Hlas mládeže*).⁷ *Dějiny*, poprvé publikované v letech 1827–1835, byly ve své době téměř průlomovou prací založenou na třicetiletém studiu obrovského množství historických pramenů. Jugoslávský čtenář se s prací mohl seznámit v roce 1979, kdy byl v Záhřebu vydán srbochorvatský překlad.⁸ Ve svých *Dějínách* se von Hamer pokusil popsat nejdůležitější události pouze na základě historických dokumentů. Chtěl, aby jeho práce byla „vědecká“, a proto odmítl studium mnoha historických mýtů a literárních děl. Autor proto, když popisoval události spojené s invazí tureckých vojsk na Balkán a bitvou na Kosově poli, prakticky ignoroval srbský folklór. Nebylo proto překvapující, že zveřejnění fragmentů ve *Zëri i rinise* bylo doprovázeno nadšeným úvodem redakční rady o velkém významu a objektivitě *Dějin osmanské říše*. Popravdě však publikování práce z 19. století na konci 80. let století následujícího nemělo adekvátní vědeckou hodnotu.

Jednou z hlavních akcí v autonomní oblasti Kosovo, která byla věnována kosovskému jubileu, bylo společné setkání srbských a albánských vědců Akademie věd Kosova a Prištinské univerzity v květnu 1989,⁹ kterého se zúčastnili srbsí vědci z Kosova, včetně Milovana Obradoviće a Vladimira Bovana z Prištinské univerzity a Roksandy Timotijevićové z Prizrenského městského muzea. Navzdory stále rostoucím rozporům mezi Srbskou akademií věd a umění (SANU) a Maticí srbskou

popullore shqiptare, Bota e re, 15 Qershor 1989, s. 15; Sabit UKA, *Kënet popullore shqiptare tregoj në një pavarësi origjinale*, Rilindja, e diel, 25. VI. 1989, s. 16.

6 Časopis vždy zastával opoziční stanoviska vůči ústředním orgánům v Bělehradě. Nejslavnějším okamžikem projevů nesouhlasu je vydání románu Adema Demačiho *Gjarpinjtë e gjakut* (*Krvaví badi*) v roce 1958, kvůli němuž úřady začaly stíhat autora i redakci časopisu.

7 Jozef FON HAMER, *Ardhja nëpër bullgarrinë e pushtuar*, Zëri i rinise, 1299, 20 maj 1989, s. 30; Jozef FON HAMER, *Njëkohësia e jetës dhe e vdekjes*, Zëri i rinise, 1304–1305, 24 qershor – 1 korrik 1989, s. 30. Malý fragment věnovaný kosovské bitvě byl také publikován v *Rilindje*: Jozef FON HAMER, *Beteja sipas historianit gjerman*, Rilindja, e mërkurë, 28. VI. 1989, s. 8.

8 Jozef FON HAMER, *Historija turskog (osmanskog) carstva*, knj. 1, Zagreb 1979.

9 M. KAJTAZI – Sh. GALICA, *Një koalicion kristian kundër perandorisë turke*, Rilindja, E shtunë, 20 maj 1989, s. 10.

na jedné straně a kosovskými vědeckými institucemi na straně druhé, vystoupil na uvedeném vědeckém setkání s referátem i přední srbský akademik Sima Ćirković. Články Ćirkoviće a Obradoviće byly později publikovány v albánštině v časopise Akademie věd Kosova *Përparimi* (*Pokrok*).¹⁰ Pokusme se podrobněji vysvětlit, proč byly právě tyto články pro překlad zvoleny.

Účast Ćirkoviće na setkání nebyla náhodná. Akademik měl komplikované vztahy s Miloševićovým vedením Srbska a jeho novou silně ideologizovanou kulturní politikou. Ćirković odsuzoval politické manipulace a mytologizaci srbských dějin. Jeho článek kritizoval manipulace s počty srbských a tureckých vojsk, silně přítomné v srbské historické tradici. Autor dokazoval neslučitelnost těchto údajů s realitou 14. století, kdy možnosti shromáždit obrovské armády byly značně limitované. Na druhé straně Ćirković během diskuse na konferenci kritizoval argumentaci albánských řečníků o rozhodující roli srbské pravoslavné církve při utváření mýtu o bitvě na Kosově poli. V tomto procesu hrál podle autora vedoucí úlohu folklór.

Co se týče Milovana Obradoviće, profesora Prištinské univerzity, jeho hlavní specializací byla srbská kolonizace Kosova v meziválečném období. Nebyl tedy odborníkem na srbský středověk.¹¹ V 80. letech zastával Obradović vysoké funkce v Akademii věd Kosova a spolupracoval s řadou kosovsko-albánských časopisů, včetně *Përparimi*. Není proto divu, že právě zde publikoval svůj článek o důsledcích bitvy na Kosově poli pro srbské knížectví. Článek neobsahoval nové informace. Na rozdíl od mnoha dalších textů psaných pro kosovské výročí postrádal nacionalistickou horlivost, což pozitivně rezonovalo mezi albánskou inteligencí.

Mezi referáty, které kosovští Albánci připravili pro zmiňované květnové vědecké setkání,¹² bychom měli věnovat pozornost rovněž článku prištinského profesora Tahira Abdyliho *Injektimi politik nacional Serb i mitit të Kosovës* (*Srbské ná-*

10 Sima QIRKOVIĆ, *Mbi fuqinë e forcave ushtarake në betejën e Kosovës*, *Përparimi*, viti XLIII, 3, 1989, s. 279–285; Milovan OBRADOVIĆ, *Beteja e Kosovës dhe pasojat e saj. Gjendja në territorin serbe para Betejës së Kosovës*, *Përparimi*, viti XLIII (4), 1989, s. 437–450 (originál v srbsčině byl publikován později, srov. Milovan OBRADOVIĆ, *Kosovska bitka i njene posledice*, Zbornik rada Filozofskog fakulteta u Prištini, br. 20, 1990, s. 119–136).

11 Především stojí za zmínku jeho monografii o agrární politice královské Jugoslávie v Kosovu: Milovan OBRADOVIĆ, *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu: (1918–1941)*, Priština 1981. Stojí za zmínku, že tato práce byla jednou z mála, která byla přeložena do albánštiny: Milovan OBRADOVIĆ, *Reforma agrare dhe kolonizimi në Kosovë (1918–1941)*, përkth. Vehap Shita, Prishtinë 2005.

12 Na vědeckém setkání se zúčastnili kosovští albanští historici Muhamed Pirraku, Tahir Abdyli a Jahja Drancolli.

rodní politické očkování kosovským mýtem).¹³ Autor článku prošel cestou typickou pro tehdejšího kosovského intelektuála. Na začátku své kariéry byl Abdyli spolehlivým zastáncem teze o „bratrství a jednotě“ srbského a albánského lidu a socialistickeho rozvoje regionu.¹⁴ Po zahájení „antibyrokratické revoluce“ v polovině 80. let, kdy se zvýšil tlak z Bělehradu, začal podporovat myšlenku sebeurčení Kosova. Ve svém článku Abdyli kritizoval jak „kosovský mýtus“, tak jeho příznivce. Na rozdíl od svých dřívějších prací se autor odchýlil od většiny ideologických kánonů přijatých v jugoslávské vědecké literatuře ve vztahu k dějinám Kosova s výjimkou momentu, kdy psal o využití kosovského mýtu v předválečné Jugoslávii jako součásti dobového ideologického ospravedlnění politiky královské vlády v regionu.

Společné zasedání akademie věd Kosova a Prištinské univerzity ukázalo, že mezi albánskou vědeckou komunitou v té době stále ještě převládala jugoslávská či projugoslávská interpretace kosovské bitvy jako součásti „boje rovnoprávných balkánských národů proti Turkům“, což bylo v rozporu s narůstající dominancí názorů prosrbských autorů.

Další pozoruhodný článek, který zazněl na zasedání, patřil Fehmi Pushkolimu, profesoru Historického ústavu Akademie věd Kosova. Byl věnován obrazu bitvy na Kosově poli ve školních učebnicích v jednotlivých jugoslávských republikách.¹⁵ Nelze však říci, že jeho analýza byla úspěšná. Výběr učebnic nebyl jasný a ani nebyl autorem vysvětlen. Vzhledem k tomu, že Pushkolli nebyl odborníkem v této oblasti,¹⁶ analýza se místy měnila v banální vyprávění. A co je nejdůležitější – v textu byla zřetelně vidět pouze kritika srbského historického narativu.

Kosovsko-albánský tisk nemohl zcela ignorovat akce spojené s 28. červnem 1989. O nich nejvíce referoval deník *Rilindja*. Od 13. do 28. června v těchto novinách vycházela samostatná rubrika věnovaná výročí bitvy na Kosově poli, kde byly převážně publikovány informační články o dřívějších a nadcházejících kulturních

13 Tahir ABDYLI, *Injektimi politik nacional Serb i mitit të Kosovës*, Përparimi, viti XLIII, 3, 1989, s. 287–297.

14 Srov. například jeho knihu *Rozvoj průmyslu v Kosovu* (Tahir ABDYLI, *Zhvillimi i industrisë në Kosovë*, Prishtinë 1978).

15 Fehmi PUSHKOLLI, *Beteja e Kosovës në tekstet shkollore në republikën socialiste federative të Jugosllavisë*, Përparimi, viti XLIII (4), 1989, s. 437–450.

16 Pushkolli byl historikem dělnického a odborového hnutí v Kosovu. Srov. například jeho knihy *Kosovská dělnická třída a samospráva* (*Klasa punëtore e Kosovës dhe vetëqeverisja*, Prishtinë 1980) a *Revoluční odborové hnutí a Svaz odborů Kosova 1919–1975* (*Lëvizja Revolucionare e Sindikatave dhe Lidhja e Sindikatave të Kosovës 1919–1975*, Prishtinë 1977).

akcích v regionu, stručné popisy kosovských památek a fragmenty lidových písní.¹⁷ Hodně textů v rubrice bylo překladem článků srbských autorů anebo mělo prosrbskou povahu. Na druhé straně byly v rubrice *Fejetonistika* publikovány články Sabita Uky, který popisoval bitvu na Kosově poli z umírněného proalbánského hlediska.¹⁸ *Rilindja* podporovala teze o „jugoslávské podstatě“ kosovské bitvy. To bylo zmíněno jak v titulním článku, tak i v připojeném rozhovoru se stranickým funkcionářem Rrahmanem Morinou.¹⁹ Vyznění článků mělo ukázat sjednocující sílu oslav a životaschopnost teze o bratrství a jednotě srbského a albánského národa. Oba texty byly pokusem distancovat se jak od rostoucího srbského nacionalismu, tak od extrémních trendů v albánském prostředí. Tuto interpretaci však většina kosovských Albánců přijímala negativně, neboť jejich odcizení vůči Srbům na pozadí událostí „antibyrokratické revoluce“ mezitím značně vzrostlo.²⁰ Mnoho kosovsko-albánských novin a časopisů psalo o oslavách pouze velmi okrajově, jako o událostech, které se kosovských Albánců netýkají. Takto postupovaly např. redakce *Zëri i rinise* a *Fjala*.²¹ A konečně existoval i radikálně nacionalistický názor, který odmítal jakoukoli kulturní souvislost a význam bitvy na Kosově poli s albánským národem a považoval kosovský mýtus pouze za ideologický nástroj velkosrbské ideologie a ospravedlnění dominance Bělehradu v tomto regionu. Tento názor podporovala exilová a ilegální periodika, například *Zëri i Kosovës*.²²

- 17 Uvedeme několik příkladů: S. QIRIQ, *Nga legenda drejt së vërtetes*, Rilindja, E Martë, 13 Qershor 1989, s. 8 (o srbském filmu o bitvě o Kosovo); *Patrikana e Pejës*, Rilindja, E Martë, 13 Qershor 1989, s. 8; S. JOVANOVIQ, *I kujt është Milosh Obiliqi?* Rilindja, E Mërkurë, 14 Qershor 1989, s. 8 (obhajuje srbský pohled na původ Miloše Obiliće).
- 18 Srov. např. Sabit UKA, *Ngarje e shënuar e ngritur deri në mit*, Rilindja, E Shtunë, 17 Qershor 1989, s. 16; *Historianët ushtarakë janë të shtyrë të bëjnë „supozime inteligjente“*, Rilindja, E Diel, 18 Qershor 1989, s. 17; *Shqiptaret trajtohen si pjesëmarrës në koalicionin kristian*, E Hënë, 19 Qershor 1989, s. 16.
- 19 *Sot në Gazimestan – manifestimi Qendror*, Rilindja, E Mërkurë, 28 Qershor 1989, 1, 8; M. GJATA, *Fati i Jugosllavisë është në duart e bashkuara të të gjithë popujve të saj*, Rilindja, e Entje, 29 Qershor 1989, s. 1, 5; *Kosova gjithmonë do të jetë jussllave. Rrahman Morina në bisedë me gazetarët të huaj të vendit*, Rilindja, e Entje, 29 Qershor 1989, s. 5.
- 20 Popis napětí mezietnických vztahů ve dnech kosovského jubilea srov. např. v deníku Rexhepa Qosjiho: Rexhep QOSJA, *Dëshmitar në kohë historike. Libri i gjashtë: Duke mbajtur mend mbushemi mend (1986–1989)*, Tirana 2015, s. 634–640.
- 21 Qani MEHMEDI, *Kremtë e papërsëritshme, Zëri i rinise*, 1304–1305, 24 Qershor – 1 Korrik 1989, s. 5; Muharrem RAMABAJA, *Historia dhe miti në funksion të së sotmes*, in: *Zëri i rinise*, 1304–1305, 24 Qershor–1 Korrik 1989, s. 18–19; Galica SHYQRI, *Beteja e Kosovës në shënje stën të studuesve*, *Fjala*, viti XXII, 1 qershor 1989, s. 1.
- 22 *Serbia manifestoi disfatën e betejës së Kosovës në mbrojtjen e ushtrisë dhe policisë speciale*, *Zëri i Kosovës*, №4, korrik 1989, s. 1, 4.

V té době došlo ještě k jedné události, na kterou byl kosovský tisk nucen reagovat. Západoněmecký týdeník *Der Spiegel* zveřejnil 26. června 1989 rozhovor s Ibrahimem Rugovou, v té době na Západě ještě málo známým albanistou a literárním kritikem, jenž se před rokem stal předsedou Svazu spisovatelů Kosova.²³ V interview hovořil tento v budoucnosti nejvyšší představitel Kosova o porušování práv kosovských Albánců srbskou vládou. Vyjádřil nicméně naději, že problémy Kosova budou řešeny rozšiřováním jeho svrchovanosti v rámci jednotné Jugoslávie a bez eskalace, jež by přerostla v mezinárodní válku. Oslavu 600. výročí bitvy na Kosově poli Rugova nazval provokací a projevem srbského šovinismu. Podle přesvědčení albánského spisovatele navzdory tomu, že se i Albánci zúčastnili bitvy na straně knížete Lazara, nemohou se identifikovat s „kosovským mýtem“ v podobě, ve které se vyskytuje v prosrbské propagandě. Jubilejní oslavy podle názoru Rugovy mohly být přijatelné pro albánské obyvatelstvo pouze tehdy, pokud by měly neutrální, jugoslávskou podstatu.

Protože rozhovor nebyl publikován ani v srbskochorvatském, ani v albánském tisku,²⁴ otevřelo to srbskému vedení prostor pro manipulaci. Na nátlak z bělehradského politického centra se Svaz komunistů Kosova pokoušel dokazovat škodlivost Rugovova rozhovoru. Autoři polemických článků kritizovali argumenty albánského spisovatele o „nacionalistické“ povaze oslavy výročí bitvy na Kosově poli. Rugovovi kritici ignorovali jeho argumenty a nakonec sami používali demagogické floskule o nutnosti čelit „nepřátelům Jugoslávie“ a „albánským nacionalistům a separatistům“.²⁵ Obecně platilo, že kritické články proti Rugovovi byly plné ideologických klišé, mnohokrát používaných v jugoslávském tisku již po několik desetiletí. To vše naznačovalo hlubokou narůstající ideologickou krizi v řadách Svazu komunistů. Okolnosti spojené s Rugovým interview ukázaly, že srbské vedení

23 Ibrahim RUGOVA, *Die Serben kommen als Rächer wieder*, *Der Spiegel* 26/1989, s. 160–161.

24 Rozhovor byl publikován v albánštině až v roce 1991 v nakladatelství *Fjala*. Srov. Ibrahim RUGOVA, *Pavarësia dhe demokracia*, Prishtinë 1991.

25 Mezi některými zveřejněnými publikacemi srov. R. DEMIRI, *Shigjeta nacional – separatiste që nxisin urrëjtje e ndasi*, Rilindja, e mërkurë, 28 Qershor 1989, s. 1, 5; *Separatistike strele Ibrahima Rugove*, Jedinstvo, XLV, 173, среда, 28 jun 1989, s. 3. V *Rilindje* také byly zveřejněny rozhořčené dopisy městských výborů Svazu komunistů Kosova v Prištině a Titově Mitrovici a Svazu odborů Kosova, srov. Ibrahim Rugova *të përjashtohet nga lidhja e sindikatave*, Rilindja, e mërkurë, 28 Qershor 1989, s. 5; *Intervistë gënjeshtërash*, Rilindja, e mërkurë, 28 Qershor 1989, s. 5; *Sjellje që nuk çojnë nga stabilizimi*, Rilindja, e mërkurë, 28 Qershor 1989, s. 5. Jádrem odpovědi bylo obvinění oponenta z protijugoslávské (v případě „Jedinstva“ i z antisrbské) nacionalistické a separatistické propagandy.

a kosovsko-albánská politická elita si navzájem nenaslouchaly, což vedlo k stále většímu vzájemnému odcizení srbské a albánské politické elity.

Postoj řadových kosovských Albánců k oslavě bitvy na Kosově poli byl na konci 80. let spíše negativní než pozitivní. Samozřejmě, kořeny tohoto odcizení lze nalézt v albánském folklóru, ve kterém byly vzpomínky na bitvu na Kosově poli absolutně zastíněny vojenskými úspěchy Skanderbega. Zároveň bychom však neměli zapomínat na obtížnou politickou situaci v Kosovu v průběhu 80. let, která se vyhrtila po masových demonstracích na jaře 1981 a eskalovala stávkou a hladovkou dělníků kombinátu Trepči v únoru 1989. V konfrontaci s rostoucí hospodářskou a sociální krizí, ze které většina kosovských Albánců obviňovala srbské vedení, vyvolávala stará hesla o „bratrství a jednotě“ a o „společném historickém osudu“ ve vztahu k bitvě na Kosově poli mezi obyvateli regionu převážně negativní reakci.

Reakce kosovsko-albánské politické a kulturní elity byla kontroverzní, což se odrazilo i v místním tisku. V postoji k bitvě na Kosově poli se tato elita rozdělila do tří skupin. Někteří (jako například Rrahman Morina) se snažili pokračovat v používání starých jugoslávských myšlenek a tuto událost (jakož i celé období boje proti Osmanské říši) označovali za „společný boj rovnoprávných balkánských národů proti turecké invazi“. Tato idea se odrážela i v mnoha článcích *Rilindje*. Na druhé straně mělo hodně kosovsko-albánských intelektuálů dojem, že tehdejší hodnocení bitvy na Kosově poli nebylo objektivní a pouze reflektovalo zájmy srbského vedení. Snažili se proto prezentovat jiný úhel pohledu, který by nahradil srbský příběh a nezpůsoboval by tak silnou negativní reakci albánské populace. Mezi příznivce tohoto přístupu musíme zmínit Ibrahima Rugovu, historiky Sabita Ukeho a Fehmi Pushkolliho a do jisté míry i časopis *Zëri i rinise*. Nakonec existoval i radikální proud, který odmítal jakýkoliv pozitivní význam bitvy na Kosově poli pro Albánce a všechny vzpomínkové akce spojené s jejím výročím považoval za intriky srbského vedení. Toto stanovisko bylo prezentováno například v ilegálních novinách *Zëri i Kosovës*. Názory na výročí bitvy na Kosově poli byly proto do jisté míry indikátorem heterogenity albánského politického myšlení, která dosáhla svého vrcholu na začátku ozbrojené guerilly v polovině 90. let.

SUMMARY

The anniversary of the battle on Kosovo field that took place on 28 June 1989 was mostly perceived by Kosovar Albanians as a certain ideological challenge from the part of the Serbian government. Many Albanian authors refused the pro-Serbian interpretation of these events and they blamed Belgrade for attempting to aggrandize the role of Serbs at the expense of other ethnic groups. One of the main theses that was possible to find in Albanian articles of this period was blaming the Serbs for inordinately mythologizing the battle of Kosovo field. On the other hand, there were some pieces that were not written in a nationalistic and anti-Albanian paradigm, and these were highly valued in Pristina and were translated into Albanian. Particular attention was also devoted to Albanian folklore on this occasion. However, the celebration of the battle of Kosovo field on 28 June 1989 was regarded as controversial, as can be seen in the reaction of the Albanian political and cultural elite, and this is also reflected in the local press. Some, such as Rrahman Morina, attempted to continue using old pro-Yugoslav ideas and they described this event (in the same way as the entire period of struggle against the Ottoman Empire was characterized) as a “mutual struggle of coequal Balkan nations against the Turkish invasion”. On the other hand, many Kosovar-Albanian intellectuals (Ibrahim Rugova, Sabit Uka, Fehmi Pushkolli, etc.) had the impression that the current evaluation of the battle on Kosovo field lacked objectivity and perhaps also reflected the interests of the Serbian government. They therefore attempted to present a different point of view that would replace the Serbian story and would therefore not trigger such strongly negative reactions among the Albanian population. There was even a radical current that refused any significance for the battle of Kosovo field for Albanians and considered all the commemorative events associated with its anniversary as intrigues by the Serbian government. The opinions on the anniversary of the battle of Kosovo field thus became an indicator of the heterogeneity of Albanian political thinking, which reached its apogee at the beginning of the guerilla warfare in the mid-1990s.

STUDIE

Příběh 1340 dětí evakuovaných do České republiky za války v Chorvatsku (1991–1995)¹

ANDREA PREISSOVÁ KREJČÍ – JANA KOČÍ

Centrum empirických výzkumů, Fakulta veřejných politik, Slezská univerzita v Opavě

The Story of the 1340 Children Evacuated to the Czech Republic during the War in Croatia (1991–1995)

This study treats the evacuation of children from war-afflicted Croatia, specifically from Daruvar, to the Czech Republic in the early 1990s. It was not only the children of ethnic Czechs living in Daruvar, but also all children in the war-torn region without regard to their nationality who were able to be registered for the transports that were organized by Czech ethnic organizations – the League of Czechs and Slovaks in Yugoslavia [Svaz Čechů a Slováků v Jugoslávii] and the Czech Primary School J. A. Komenský – with the help of the government of the Czech Republic. The goal of this study is to reflect, on the occasion of the approaching thirty-year anniversary of the departure of these children from Daruvar, on the role of the Czech minority in Croatia during the period of the war, in relation to the effectuated evacuation of these children, and also upon the person of Lenka Janotová, who was the president at that time of the League of Czechs and Slovaks in Yugoslavia.

1 Tato studie vznikla v rámci projektu IGS/21/2019 „Krajanské školství v Chorvatsku s možností praktických stáží studentů FVP SU v Opavě“ podpořeného interním grantovým systémem Slezské univerzity v Opavě.

via, which had initiated the entire operation, organized it, and who substantially ensured the smoothness of its running. It is mainly thanks to her that about 1340 children and mothers with small children were rescued from the greater township area of Daruvar, and they spent nearly five months (from September 1991 to January 1992) in Czech asylum, accompanied by teachers and other caregivers. We reflect upon this historical episode on the basis of study of source materials stored in the archive of the League of Czechs in the Republic of Croatia, and through analysis of witness narratives acquired through oral history methodology.

Key words: Czech minority in Croatia, compatriots, war in Croatia, asylum, Lenka Janotová, Czech Republic, Croatia

Úvod

Dějiny české menšiny v Chorvatsku jsou nerozlučně spjaty s dějinami území, na němž žije. Přestože se původně jednalo o vnitřní migraci Čechů v rámci habsburské monarchie, je tomu již sto let, co byli předkové současných českých generací v Chorvatsku zahrnuti do nově vzniklého mnohonárodnostního státního útvaru známého v první řadě pod označením Jugoslávie.² Jestliže bychom z dějin posledních desetiletí měli vybrat událost, která měla na krajany a na jejich národnostní sebeurčení největší vliv, pak by to jednoznačně byl válečný konflikt, k němuž došlo v tomto prostoru v první polovině 90. let 20. století.

Míjíme-li na hlavním nádraží v Praze Památník rozloučení, který zde připomíná rodiče tzv. Wintonových dětí, vždy si analogicky vzpomeneme na fotografie Tonyho Hnojčíka dokumentující tváře dětí za okny autobusů, které je z centra Daruvaru odvázejí do Čech a na Moravu. V naší studii se zaměřujeme právě na tento příběh, který není dosud všeobecně znám, stejně jako po desetiletí upadal v zapomnění Wintonův příběh. Také v tomto případě jde o děti a jejich evakuaci z víru válečného nebezpečí.

2 V zemi postupně docházelo ke změnám v politickém uspořádání, což se odrazilo také v jeho pojmenování: Stát Slovinců, Chorvatů a Srbů (29. října – 30. listopadu 1918), Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (1918–1929), Království Jugoslávie (1929–1941), Nezávislý stát Chorvatsko (1941–1945), Federativní lidová republika Jugoslávie (1945–1963), Socialistická federativní republika Jugoslávie (1963–1991). Svazová republika Jugoslávie, která vznikla po roce 1992, již námi sledované území Slavonie nezahrnovala, neboť se stala součástí nově vzniklého samostatného Chorvatska vyhlášeného v červnu 1991 a mezinárodně uznaného v lednu 1992.

Jméno hlavní iniciátorky záchrany dětí z chorvatské Slavonie, Lenky Janotové, nezná ani Wikipedie (!) a přesto jako tehdejší ředitelka České školy J. A. Komenského v Daruvaru a předsedkyně Svazu Čechů a Slováků v Chorvatsku vykonala pro odjezd cca 1 340 žáků základních a středních škol a matek s malými dětmi, kteří v doprovodu učitelů a profesorů opustili Daruvarsko ve „válečné vichřici“, maximum z možného. Jak často skromně komentuje, „činila, co bylo třeba, co mohla, aby pomohla“.³ Samozřejmě na to nebyla sama. Pomáhali mnozí spolupracovníci, učitelé, představitelé menšiny, novináři a mnozí další, jejichž jména již nedohledáme, a to na chorvatské i české straně. Z těch neznámých připomeňme jednak krajanů, kteří transporty dětí vypravovali a zařizovali soupisy dětí, jejich pasy a ubytování v Čechách a na Moravě, jednak českou posádku autobusů – řidiče a zdravotníky, kteří se do válečné zóny dobrovolně opakovaně vraceli. Většina úředních dokumentů, které se k evakuaci dětí vztahují, pak nese jméno Lenky Janotové, nejvýraznější osobnosti těchto událostí.⁴

Mnohé děti evakuované za války z Chorvatska potkaly velké osobní ztráty, avšak sirotkem z obou stran se nestalo ani jedno z nich, a především se mohly vrátit domů. Jenže když transporty dětí v září a v říjnu 1991 vyjízděly z Daruvaru, nikdo netušil, zda a za jak dlouho se rodiče se svými dětmi opět shledají. Rodiče a blízcí zůstali stát na chodníku před Českým domem v Daruvaru a děti v doprovodu jim mnohdy neznámých vychovatelů, učitelů a zdravotního personálu odjízděly do cizí země. Mnohé děti navíc nebyly z krajanských rodin, tudíž jely do země, jejíž jazyk a kulturu neznaly. Kromě toho poslední transport dětí ze Slavonie byl uskutečněn až 10. října 1991, kdy už byla válka na Daruvarsku natolik přítomna, že české autobusy na malé uprchlíky musely počkat na maďarsko-chorvatských hranicích, kam byl jejich přesun z Daruvaru zajištěn náhradní dopravou. Daruvar byl ostřelován již

3 Záznam rozhovoru s Lenkou Janotovou ze dne 21. 5. 2019, uloženo v archivu autorů.

4 Již z dochovaných kronik o pobytu dětí v České republice je zřejmé, že si krajané byli poslání a role Lenky Janotové v době války vědomi. Za války jako předsedkyně Svazu organizovala dovoz a distribuci veškeré humanitární pomoci z České republiky do Slavonie, snažila se podnítit představitele nejrůznějších světových společenství k zastavení války v Jugoslávii. V tomto směru působila diplomaticky primárně na české politiky, ale také na zástupce českých menšin po celém světě. Získaná autorita v krajanské komunitě byla Lenkou Janotovou po válce zúročena neutuchající prací pro školu i Svaz. Měla zásadní vliv na znovuoživení krajanského života. Organizovala celomenšinové manifestace krajanského života: dožínky, dny české kultury, přehlídky divadelní i hudební, folklorní, Naše jaro aj. Zasloužila se také o vznik pěveckého sboru České besedy Daruvar a dodnes je jeho aktivní členkou. Srov. Josef MATUŠEK – Alen MATUŠEK, *České stopy v Chorvatsku: biografický slovník významných osob původem z českých zemí a příslušníků české menšiny. A–M*, Daruvar 2015, s. 123–124.

v době, kdy se organizoval první odjezd dětí, s každým dalším však bylo nebezpečí stále zřetelnější. Slzy a nářek, ale také ticho – tak pamětníci popisují atmosféru těchto událostí.

Seč, Jánské Koupele, Stráž pod Ralskem, Mariánské Lázně, Zderaz u Proseče, Chlum u Třeboně, Vranov nad Dyjí – to jsou názvy obcí, mezi nimiž nezasvěcení neshledávají žádnou souvislost. A přesto se jedná o jména vesnic a měst, na něž současné generace krajanů v Chorvatsku nikdy nezapomenou.

Cíl a metodologie

Události spojené s válkou Chorvatska za nezávislost a s úlohou krajanů v ní jsou v českém veřejném prostoru – akademickém i mediálním – do značné míry opomíjeny. Zatímco rozpadu Jugoslávie se podrobně věnují i mnozí čeští historici,⁵ dopadům politického vývoje na české krajany je věnována pouze okrajová pozornost. Na toto téma nacházíme vedle našich statí jen několik kvalifikačních prací.⁶

Cílem této studie je reflektovat pozici české menšiny v Chorvatsku ve válečném konfliktu na počátku 90. let 20. století, a to s ohledem na uskutečněnou evakuaci dětí, od níž uplynulo bezmála třicet let. Popis historických událostí předložíme s ohledem na zachování emického přístupu, proto primárně vycházíme z pramenů krajaňské provenience, a to nejen písemného, ale i ústního charakteru.

5 Např. Ladislav HLADKÝ, *Jugoslávská krize a její historické souvislosti*, Jinočany 1993; Jan PELIKÁN, *Jihoslovanská krize: kořeny a souvislosti*, Praha 1996; Jan RYCHLÍK – Milan PERENČEVIČ, *Dějiny Chorvatska*, Praha 2007; Miroslav ŠESTÁK et al., *Dějiny jihoslovanských zemí*, Praha 1998; Václav ŠTĚPÁNEK, *Několik pohledů na nacionalismus – jeden z faktorů rozpadu Jugoslávie*, in: Gabriela Fatková – Lenka J. Budilová et al., *Balkán a nacionalismus: Labyrintem nacionální ideologie*, Brno 2012, s. 39–55; Miroslav TEJCHMAN et al., *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*, Praha 1996.

6 Válkou v Chorvatsku ve vztahu k tamější české menšině jsme se dříve zabývali in: Jana KOČÍ, *Cesta k zachování národní identity chorvatských Čechů na Daruvarsku od počátku 20. století do současnosti*, disertační práce, Olomouc 2019; Ivo BARTEČEK et al., *Po českých stopách na Daruvarsku*, Olomouc 2017; Andrea PREISSOVÁ KREJČÍ – Jitka STANJA BRDAR – Jana KOČÍ, *Češtvi v nás. České školství a jeho vliv na zachování české národní identity v Chorvatsku*, Praha 2019. Téma je zpracováno také v několika kvalifikačních pracích: Klára HODAČOVÁ, *Česká menšina na Daruvarsku. Sonda do života krajanů v občanské válce v letech 1991–1992*, bakalářská práce, Brno 2014; Kristýna RYGOLOVÁ, *Rozpad Jugoslávie na stránkách krajaňského časopisu Jednota v letech 1991–1992*, diplomová práce, Brno 2013; Jiří TŮMA, *České etnikum na území Chorvatska, v oblasti města Daruvar, v kontextu srbo-chorvatského vojenského konfliktu v roce 1991*, bakalářská práce, Pardubice 2006.

Uplatnění emické perspektivy v prvé řadě umožňují rozhovory s více než čtyřiceti krajaný, kteří události zažili jako přímí aktéři v roli organizátorů evakuace dětí a matek s malými dětmi, učitelů českých škol, rodičů dětí či tehdejších dětí, které byly z Daruvarska evakuovány, i dětí, jež zůstaly, ale také účastníků bojů, novinářů krajauského vydavatelství Jednota, kteří pravidelně o válečném dění informovali v krajauském tisku apod. Kromě audiozáznamů byl navíc z osmi interview pořízen videozáznam. Rozhovory byly vedeny při opakovaných pobytech v Chorvatsku v letech 2016–2020 a zpracovány metodou orální historie. Narace byly přepsány a analyzovány technikou otevřeného kódování a kategorizace.⁷ Na základě kategorií, z nichž čerpáme v této studii, byla zjištěná data interpretována.⁸

Vyprávění „pamětníků“ byla vzájemně komparována a doplněna o naši dlouhodobou heuristickou práci s písemnými prameny uchovanými péčí krajanů. Jednalo se především o dva rukopisné deníky psané vedoucími výprav dětí v místech jejich pobytu⁹ a o listiny a další dokumenty uchované v archivu Svazu Čechů (soupisý dětí, dopisy, pohledy aj.). Mnohé z nich krajané průběžně zveřejňovali ve svých periodikách, zejména v týdeníku *Jednota* či měsíčníku *Náš koutek*, které tak stejnou měrou představují důležitou pramennou materii. Neopomenutelné jsou také prameny v podobě krásné literatury. Krajané se s válečnými událostmi vyrovnávali mj. prostřednictvím vlastní literární tvorby, a to lyrické i epické, která byla bezprostředně po ukončení bojů publikována v útlé, zato emocemi silně naplněné publikaci *Listý svědectví a díky*.¹⁰

7 Narátory jsme v souladu s kvalitativní metodologií výzkumu s ohledem na ochranu jejich osobní údajů a citlivé informace uvedené ve výpovědích anonymizovali a přisoudili jim příslušnou značku N1–N47, jež je s ohledem na skupinové rozhovory někdy rozlišena písmeny, např. N4a, N4b. Jedinou výjimku jsme učinili u rozhovoru s Lenkou Janotovou, neboť anonymizace její výpovědi je vzhledem k jejímu zapojení do evakuace dětí na pozici tehdejší předsedkyně Svazu Čechů a Slováků v Chorvatsku a ředitelky České základní školy J. A. Komenského v Daruvaru nemožná.

8 Pro potřeby této studie jsme vybrali jen některé výpovědi ze všech uskutečněných rozhovorů. Interpretace získaných dat byla rozsáhle zpracována v disertační práci, z níž tato studie podstatnou měrou vychází. Srov. Jana KOČÍ, *Cesta k zachování národní identity chorvatských Čechů na Daruvarsku od počátku 20. století do současnosti*, disertační práce, Olomouc 2019.

9 Anna VODVÁRKOVÁ, *Pobyt dětí, učitelů, vychovatelů a maminek s dětmi v Janských Koupelech od 21. září 1991 do 27. ledna 1992 roku*, nepublikovaný deník uložený v Archivu Svazu Čechů v Republice Chorvatsko (nekatalogizováno); Slávek DANĚK, *Pobyt dětí z Daruvaru a okolí v Seči 14. září 1991 – 23. 1. 1992*, nepublikovaný deník uložený v Archivu Svazu Čechů v Republice Chorvatsko (nekatalogizováno).

10 Lenka JANOTOVÁ (ed.), *Listý svědectví a díky*, Daruvar 1992.

Válka v Chorvatsku (1991–1995)

Krajané hovoří o válce v Chorvatsku jako o „domovinské válce“. Tento termín není v české ani světové historiografii běžně užíván. Častěji se hovoří o občanské válce v Jugoslávii, případně o válce Chorvatska za nezávislost.¹¹ Do slovníku krajanů se dostal vlivem nedokonalého překladu chorvatského označení válečného konfliktu *domovinski rat*, což v doslovném překladu znamená vlastenecká válka. Vysvětlení však můžeme nalézt také v tom, že jim bylo bližší užití pojmu domovina coby archaického synonyma vlasti.¹² Označení válečného konfliktu za občanskou válku pak krajané povětšinou striktně odmítají, neboť v daném označení podle nich zaniká skutečnost, že se z jejich strany jednalo o obranu vlasti proti srbské agresi. Ve snaze o emický přístup ke sledovanému problému (v tomto případě z pohledu krajanů) se v naší studii na některých místech přikláníme k užití termínu „domovinská válka“, aniž bychom tím protežovali interpretaci válečných událostí prosazovanou chorvatským státem či bagatelizovali válečné zločiny, kterých se v průběhu válečného konfliktu dopouštěli lidé na obou stranách.¹³

K podobným terminologickým nejasnostem může dojít v případě označení evakuace dětí a matek s malými dětmi do bezpečí ubytoven v Čechách a na Moravě, pro niž krajané na Daruvarsku užívají termín „odsun“. Z etické (české badatelské) perspektivy je tento termín zatížen historickou zkušeností s poválečnou nucenou deportací německého obyvatelstva, která však v krajanském diskurzu není přítomna. Pokud tedy užíváme v textu tohoto pojmu, pak nikoli ve významu vyhnání, ale evakuace do bezpečí.

Počátek války je obtížné přesně stanovit, neboť názory se v závislosti na diskurzech jednotlivých států různí. Příčinám (a důsledkům) rozpadu Jugoslávie jsou

11 J. RYCHLÍK – M. PERENČEVIĆ, *Dějiny Chorvatska*, s. 378.

12 „Ještě nedávno bylo nevhodné, skoro směšné, mluvit o vlasti. Asi proto, že jsme žili v míru, že nás nikdo neohrožoval. Ted je naše vlast těžce zkoušená, a my si najednou uvědomujeme, jak ji máme rádi. Hledáme pro ni nejkrásnější jména: vlast, domovina (stejně jako v chorvatštině), otcina (dědovina by znělo zastarale). Myslíme tím domov, rodný kraj, zemi, kde jsme se narodili a kde žijeme, zemi, kterou milujeme. V těžkých chvílích možná chápete, že opravdu máte dvě vlasti, jak jsme se vám častokrát snažili vysvětlit: o jednu se teď velmi bojíte a druhá některým z vás nabídl svou mateřskou náruč. Nestyďte se je obě milovat.“ In: *Vlast čili domovina. Rozumíte česky?* Náš koutek, říjen 1991/1992, roč. 57, č. 2, s. 6.

13 „Ačkoliv etnické násilí páchali v první fázi války především srbsbí extremisté, nebyla ani na chorvatské straně situace brzy o mnoho lepší, [...] Obě válčící strany se také masově dopouštěly vyhnání civilního obyvatelstva „nežádoucí“ národnosti.“ In: J. RYCHLÍK – M. PERENČEVIĆ, *Dějiny Chorvatska*, s. 378–380.

věnovány obsáhlé monografie i dílčí studie, proto na tomto místě uvedeme jen některé okolnosti, které vzniku konfliktu bezprostředně předcházely a které se vztahují ke sledovanému tématu. Obecně se má za to, že „rozpad socialistické Jugoslávie je výsledkem postupného a dlouhodobého procesu“,¹⁴ obvykle ve vazbě na rozvoj nacionalismu. Národnostní či etnická identita přitom byla v poválečné Jugoslávii nahlížena jako irelevantní kategorie, aniž by docházelo k potlačování kulturních odlišností. Naopak „v daném ohledu byla Jugoslávie mnohem liberálnější než mnohé západoevropské státy“. ¹⁵ Nacionální smír nastolený Josipem Brozem Titem však nebyl po jeho smrti v roce 1980 dále udržitelný.¹⁶ Navzdory úsilí o vytvoření společné jugoslávské identity totiž jednotlivé národnostní identity v socialistické Jugoslávii nezanikly. Takto vedená politika dokonce zřejmě přispěla k tomu, že se etnicita stala důležitým prostředkem politické opozice. Jelikož jugoslávská politika nebyla založena na etnickém charakteru, neexistovaly ani způsoby, které by zamezily ovládnutí některých oblastí veřejného sektoru jednou z národnostních skupin. V tomto smyslu např. Srbové získali kontrolu nad ozbrojenými silami, což se následně projevilo v roli Jugoslávské lidové armády, kterou během válečného konfliktu sehrála.¹⁷

Krise vyvrcholila v lednu 1990 mimořádným sjezdem Svazu komunistů Jugoslávie, během něhož došlo k jeho faktickému zániku, neboť delegáti z jednotlivých zemí nebyli s to shodnout se na budoucím uspořádání Jugoslávie. Zatímco Slovinsko a Chorvatsko usilovaly o co největší rozvolnění stávající federace, potažmo vytvoření vlastního suverénního státu s možností konfederace, Srbsko vedené Slobodanem Miloševićem prosazovalo zachování dosavadního politického systému Jugoslávie.¹⁸

Ještě toho roku se ve všech jugoslávských republikách měly v souladu s novým volebním zákonem o pluralitních volbách z února 1990 uskutečnit první poválečné vícestranické volby. V Chorvatsku se dvoukolové volby konaly v dubnu a květnu 1990 a jednoznačně v nich zvítězilo Chorvatské demokratické společenství (Hrvatska demokratska zajednica, dále jen HDZ) v čele s Franjem Tuđmanem, který byl následně zvolen předsedou předsednictva Socialistické republiky Chor-

14 V. ŠTĚPÁNEK, *Několik pohledů na nacionalismus*, Brno 2012, s. 39.

15 Thomas Hylland ERIKSEN, *Antropologie multikulturních společností. Rozumět identitě*, Praha 2007, s. 108.

16 V. ŠTĚPÁNEK, *Několik pohledů na nacionalismus*, s. 41.

17 T. H. ERIKSEN, *Antropologie multikulturních společností*, s. 109.

18 M. ŠESTÁK, et al., *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 573; Jan PELIKÁN, *Dějiny Srbska*, Praha 2013, s. 506.

vatsko, respektive – v souladu s přijetím ústavních dodatků v červenci 1990 – prezidentem Republiky Chorvatsko.¹⁹ Navzdory proklamované demokracii a zdůrazňované rovnosti všech obyvatel Chorvatska a bez ohledu na jejich národnost triumfoval vítězstvím HDZ bojovný či též resentimentní nacionalismus.²⁰

Podobně jako nová chorvatská vláda vyvolávala nenávist vůči Srbům, ať už otevřenou podporou rehabilitace ustašovského státu,²¹ nebo agresivními protisrbskými hesly, Srbsko připomínkami útlaču a vraždění Srbů v ustašovském Chorvatsku a aktuální hrozbou asimilace podněcovalo v Chorvatsku srbskou nacionalistickou kampaň.²² „Chorvatský a srbský nacionalismus se tak paradoxně doplňovaly a vzájemně podporovaly.“²³

Na konci roku 1990 byla schválena nová Ústava Republiky Chorvatsko, která již nepočítala s možností existence Jugoslávie na federativním základě, ale s Chorvatskem jako samostatným státem. K vyostření situace v oblasti Daruvarska došlo v roce 1991. „V pátek 1. března bylo v Pakraci nelegálně zmobilizováno rezervní uskupení srbských policistů. S jejich pomocí bylo odzbrojeno 16 policistů Chorvatů.“²⁴ Přestože chorvatští policisté získali obratem policejní stanici v Pakraci, v městě vzdáleném od Daruvaru (centra české menšiny) pouhých dvacet kilometrů, zpět pod kontrolu, je tzv. pakracký incident označován chorvatskou stranou za počátek války Chorvatska za nezávislost.

Předsednictvo Svazu Čechů a Slováků v Republice Chorvatsko reagovalo tehdy na tuto událost mírovým apelem zaslaným chorvatským a jugoslávským orgánům: „Obracíme se k vám s žádostí, abyste svými rozhodnutími a počínáním přispěli k mírnému vyřešení nemilých událostí, a abyste nepodnikali taková opatření, která vyvolávají nesnášenlivost mezi obyvatelstvem a strach z použití zbraní.“²⁵

19 J. RYCHLÍK – M. PERENČEVIĆ, *Dějiny Chorvatska*, s. 364–365.

20 V. ŠTĚPÁNEK, *Několik pohledů na nacionalismus*, s. 45.

21 „V krátké době byly v Záhřebu a dalších místech urychleně odstraněny všechny symboly připomínající socialismus a přátelství mezi národy Jugoslávie. Zmizely názvy ulic pojmenované podle hrdinů národně osvobozenického boje, různých srbských velikanů či postav spojených s mezinárodním komunistickým hnutím. [...] Skuteční demokraté se oprávněně obávali, že jde o první pokus relativizovat oběti ustašovského režimu a pak tento režim rehabilitovat. [...] Někdejší ustašovci veřejně označovali bývalé odbojáře za zločince, kteří za války bojovali proti ‚vlastnímu státu‘.“ In: J. RYCHLÍK – M. PERENČEVIĆ, *Dějiny Chorvatska*, s. 366.

22 J. PELIKÁN, *Dějiny Srbska*, s. 506.

23 J. RYCHLÍK – M. PERENČEVIĆ, *Dějiny Chorvatska*, s. 363.

24 *Podle knínského scénáře i ve Slavonii*, Jednota, 9. 3. 1991, roč. 46, č. 10, s. 5.

25 *Mírový apel*, Jednota, 16. 3. 1991, roč. 46, č. 11, s. 7.

Dne 19. května 1991 se v Chorvatsku konalo referendum, v němž se pro jeho samostatnost vyslovilo 93 % voličů, a to včetně příslušníků české menšiny, kteří v daném kroku spatřovali pokus o vytvoření Jugoslávie na demokratickém základě, současně si však uvědomovali, že mezi nejpočetnějšími národy Jugoslávie panují velmi napjaté vztahy: „Jde o delikátní rozhodnutí parlamentů Slovinska a Chorvatska, která byla schválena v období nejhlubší krize v jugoslávských zemích po druhé světové válce, kdy v určitých krajích Jugoslávie se z popela socialismu zrodila obluda nacionál-fašismu, která hrozí našim národům a národnostem bratrovražednou válkou, pohromou, strádáním.“²⁶

Chorvatsko i Slovinsko vyhlásily samostatnost 25. června 1991, což však „mezinárodní diplomacie uvítala s opatrností, aby zřejmě ničím nepřispěla ke zhoršení politické situace,“²⁷ neboť dlouhodobě prosazovala zachování Jugoslávie.²⁸ Bezprostředně po vyhlášení nezávislosti došlo v obou zemích k vojenské agresi Jugoslávské lidové armády, která měla podle krajanského týdeníku vyvolat „mezinárodní poplach, roztrpčení a pak i určité vystřízlivění. [...] Jakmile došlo k agresi JA [Jugoslávské armády] proti Slovinsku a Chorvatsku, je celému světu jasné, že vojensko-administrativní centrum v Bělehradě je odhodláno použít nejhrubší sílu, aby demonstrovalo vlastní moc a aby utlumilo demokracii.“²⁹ Zásahem Evropského společenství byla 7. července uzavřena tzv. Brionská deklarace, v níž se Chorvatsko a Slovinsko „zavázaly pozastavit platnost vyhlášení nezávislosti po dobu tří měsíců, do té doby měl panovat klid zbraní.“³⁰ Jednalo se o poslední pokus Evropského společenství zachovat Jugoslávii. Zatímco ve Slovinsku se tím podařilo situaci uklidnit, v Chorvatsku propukl srbsko-chorvatský konflikt v červenci 1991 v plné síle: „Teror části Srbů v Chorvatsku, podporovaný vládou Srbska a JA, změnil situaci v Republice Chorvatsku na válečný stav.“³¹

Za začátek války v Daruvaru se označuje zastřelení tří policistů 20. července 1991, z nichž jeden – Miroslav Polák z Dolan – byl českého původu. Tomuto incidentu předcházelo zabití dvou policistů v nedaleké obci Sirač.³² Teprve srpnové útoky na Daruvar a okolní obce, které měly za následek první civilní oběti, jsou

26 *Delikátní dějinná rozhodnutí*, Jednota, 29. 6. 1991, roč. 46, č. 26, s. 4.

27 *Cesty k mezinárodnímu uznání*, Jednota, 6. 7. 1991, roč. 46, č. 27, s. 5.

28 J. RYCHLÍK – M. PERENČEVIĆ, *Dějiny Chorvatska*, s. 374.

29 *Cesty k mezinárodnímu uznání*, Jednota, 6. 7. 1991, roč. 46, č. 27, s. 5.

30 J. RYCHLÍK – M. PERENČEVIĆ, *Dějiny Chorvatska*, s. 377.

31 *Chorvatské léto 1991*, Jednota, 27. 7. 1991, roč. 46, č. 30, s. 4.

32 Václav TOMEK, *Kronika událostí v krajanském životě*, Český lidový kalendář na přestupný rok 1992, s. 108.

však považovány za počátek skutečné válečné vichřice na Daruvarsku. Od té doby se navíc útoky srbských jednotek opakovaly téměř každý den. Ve stejnou dobu byly zaznamenány první minometné útoky na Prekopakru či Ivanovo Selo.³³ Těžké boje probíhaly na začátku a v polovině září také v Dolanech.

Přestože krajané byli o dění v Jugoslávii dobře informováni nejen z krajan-ského tisku, bylo vstoupení války do jejich každodennosti něčím, co i zpětně hodnotí jako překvapení až šok: „My jsme vůbec nevěřili, že k něčemu takovému může dojít. Jako člověk si říkal: v dnešní době, po těch zkušenostech z druhé války, to už svět nedovolí. No a dovolil. Ale že se k něčemu schyluje, to bylo znát [...] V Srbsku se lidé hodně scházeli na takových manifestacích, kde se silně povzbuzoval nacionalismus. Člověku z toho šel až mráz po zádech, když to viděl. Říkali jsme si, jen aby to nepřišlo sem. No a ono to přišlo.“³⁴ Jak trefně popsal tuto situaci chorvatský Čech Jiří Tůma: „Příběh z televize přenašen prostřednictvím médií se stal skutečností, realitou ulice.“³⁵

S pocity šoku se pojil i fakt, že proti krajanům najednou v boji na život a na smrt stáli jejich sousedé, známí, či dokonce přátelé: „Před rokem 1990 jsem žila v prostředí, kde si jeden druhému pomáhal. [...] Lidé, kteří spolu žili, pomáhali si, byli to přátelé, [...] se najednou stali úhlavními nepřáteli. Ptala jsem se sama sebe, jak je to možné, kde se to v nich vzalo, jaktože jsem to dřív nevěděla?“³⁶ Aspekt přátelství se odráží také ve sdělení obyvatele obce Ivanova Sela, které bylo zaznamenáno v *Jednotě*: „Tahle válka je horší než tamta. Nevíme, kdo je přítel a kdo nepřítel. Včera jsem s ním vypravoval a dneska už mě nechce pozdravit.“³⁷

Podle mnohých osobních svědectví došlo k nenápadnému odchodu místních Srbů v předvečer prvního minometného útoku na Daruvar dne 18. srpna 1991, z čehož plyne, že byli o plánované akci předem zpraveni. „Žili jsme tam pospolu, Češi, Chorvaté i Srbové. Jednou v neděli jsme ještě společně pekli jehně na rožni, popíjeli víno, smáli se, veselili. V pondělí náš soused z vesnice zmizel a nevěděli jsme kam. Později řekli, že do lesa, k teroristům.“³⁸ Lze předpokládat, že alespoň část z nich nepředala informaci o útoku svým sousedům proto, že by to pro ně samotné představovalo velké riziko, jelikož by mohli být srbskou stranou označeni za

33 Ibidem, s. 108–109.

34 Záznam rozhovoru s narátorkou N8 ze dne 13. 7. 2016, uloženo v archivu autorů.

35 Jiří TŮMA, *České etnikum v Chorvatsku během vojenského konfliktu v roce 1991*, Přehled kulturních a historických, literárních a školských otázek, 2010, č. 28, s. 37.

36 Záznam rozhovoru s narátorkou N25 ze dne 19. 8. 2016, uloženo v archivu autorů.

37 *Při práci zapomínají na situaci*. Jednota, 14. 9. 1991, roč. 46, č. 37, s. 18–19.

38 *Dokážou žít zase pohromadě?* Jednota, 14. 3. 1992, roč. 47, č. 10, s. 13.

kolaboranty s nepřítelem:³⁹ „Jednoho rána jsme zjistili, že tu sousedi nejsou, že se odstěhovali, že vzali s sebou i čuníka. A ráno, to ráno začali ostřelovat Daruvar, oni začali ostřelovat granáty daruvarskou tržnici. To byl tedy šok. Že Srbové byli domluveni, že věděli, co se děje, že nás těmi granáty chtěli odsud vyhnat.“⁴⁰

Podobnou zkušenost líčí také jiná krajanka: „Jednoho konkrétního večera v danou hodinu odjeli z města všichni Srbové a o tři hodiny později začalo první bombardování města. A byli to naši sousedi. Sousedi, se kterými jsme den předem seděli u kávy, a aniž by cokoliv řekli, tak najednou odjeli. [...] Tak to je to, co nedokážu úplně lidsky pochopit, že najednou byli tak zblblí tou ideologií, že věřili někomu shora víc než lidem, se kterými přímo žili a které přímo znali tolik let.“⁴¹

Válečné události měly dopad i na společenský a kulturní život české menšiny. Rok 1991 měl být pro českou menšinu ve znamení oslav dvoustého výročí přistěhování Čechů a Slováků na Bjelovarsko, jemuž se měly věnovat všechny „manifestace, přehlídky, porady, kulturně umělecké pořady, vydavatelská činnost, koncerty, vědecké studie a všechno ostatní“.⁴² Příznačné je, že oslavy přítomnosti Čechů a Slováků v Chorvatsku měly být realizovány pod heslem 200 let pospolu, čímž bylo přímo odkazováno na vzájemný život, přátelská i rodinná pouta s ostatními národy žijícími na tomto území.⁴³ Během „domovinské války“ Češi v Chorvatsku jednoznačně potvrdili své postavení v rámci chorvatské majoritní společnosti, které můžeme označit za modelový příklad nekonfliktního soužití, které nevedlo ani k úplné asimilaci, ani k politickému separatismu. „O sobě víme, že nepatříme k nacionalistům, což potvrzuje mnoho smíšených manželství, proto se nemáme za co stydět, ani se čeho bát.“⁴⁴ Kromě lásky k českému původu hraje u většiny z krajanů zásadní roli ve vnímání jejich národní identity také souběžná přínáležitost k Chorvatsku, která pramení z původního agrárního charakteru migrace a tedy ze sepětí s půdou. „Domovinská válka“ přitom toto národní vědomí podvojně identity ještě umocnila.⁴⁵ Dokládá to také výzva Svazu Čechů a Slováků v Republice Chorvatsko, kterou

39 „Rozhodující asi bylo povzbuzování a výzva k loajlnosti z Bělehradu. Kdo se neozval na tyto výzvy, byl prohlášen zrádcem. Lidem se vyhrožovalo a četní Srbové z Daruvaru, kteří nechťeli do lesa, museli utéci do Záhřeba i dál. Malá část jich zůstala v Daruvaru, aby ho bránila, zatímco větší část, buď dobrovolně, nebo silou, odešla do hor. Po jejich odchodu se na Daruvar a okolí začalo střílet.“ In: *Drubou domovinu nemáme*. Jednota, 21. 12. 1991, roč. 46, č. 49–50, s. 8–9.

40 Záznam rozhovoru s narátorkou N8 ze dne 13. 7. 2016, uloženo v archivu autorů.

41 Záznam rozhovoru s narátorkou N18 ze dne 12. 6. 2016, uloženo v archivu autorů.

42 *Minulý a příští krajanský rok*. Jednota, 5. 1. 1991, roč. 46, č. 1, s. 4.

43 *Obžínkové slavnosti nebudou*, Jednota, 27. 7. 1991, roč. 46, č. 30, s. 6.

44 *Budoucnost nemusí být zastřena*, Jednota, 26. 1. 1991, roč. 46, č. 4, s. 7.

45 J. TŮMA, *České etnikum v Chorvatsku*, s. 37–39.

prostřednictvím českých besed a slovenských spolků rozeslal Svaz 25. srpna 1991 všem krajanům, aby neprchali a bránili své domovy.⁴⁶ Slovy Lenky Janotové: „My Češi tady žijeme více než dvě stě let, nám to není jedno, tady si lidi nahospodařili, mají tady svá hospodářství, považují tento chorvatský stát za svou vlast, nemůžete jim říct, ať je jim jedno, co se stane. To nejde. Udělali jsme potom s tajemníkem Svazu takovou výzvu na všechny Čechy, pro naši menšinu, ať nikdo neopouští své domovy, ať nikdo nikam neprchá, nestěhuje se, ať tu lidi nezanechají to, co tu mají, to by znamenalo, že se vzdali a Češi nikdy nebyli zbabělci, v dějinách české menšiny se vždycky dokázali Češi orientovat, přidat se ke správné straně, nikdy se nepřidali k nepříteli. Naše výzva měla velkou odezvu. Opravdu myslím, že se odtud nikdo nestěhoval. Naši mladí se organizovali v chorvatském odboji, ve vojsku. Na začátku války, v srpnu, září, říjnu bylo v těch jednotkách chorvatského vojska sedmdesát až osmdesát procent Čechů. Dovedete si to představit, že jsou to chorvatské vojenské jednotky a že se tam mluví česky?“⁴⁷

Svaz Čechů a Slováků v Republice Chorvatsko byl aktivní nejen směrem ke krajanům, ale zodpovědně hájil jejich zájmy i na mezinárodní úrovni. V průběhu srpna 1991 byla ze Svazu rozeslána řada apelů k zastavení války a výzev o pomoc na adresy odpovědných lidí a institucí po celém světě, včetně na adresu tehdejšího prezidenta České a Slovenské Federativní Republiky Václava Havla. V dopise z 8. srpna 1991, adresovaném nejen Havlovi, ale také předsedovi Federálního shromáždění ČSFR Alexandru Dubčekovi, sekretariátu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě a Československému ústavu zahraničnímu v Praze, vyzvali předsedkyně a tajemník Svazu Čechů a Slováků, Lenka Janotová a Václav Tomek, k zabránění dalšího prolévání krve nevinných lidí skrze působení na všechny pokrokové síly světa, neboť vyřešení kritické situace dialogem národů žijících v Jugoslávii již nepo-

46 „V těchto pro vlast, ve které žijeme, těžkých chvílích se obracíme na Vás s prosbou, abyste se svým působením na příslušníky našich národností snažili o zachování duchapřítomnosti a klidu. Je důležité vysvětlovat našim krajanům, že česká a slovenská národnost je v této době ve stejné situaci jako ostatní národnosti, ve stejném nebezpečí jako všechny mírumilovný a demokraticky smýšlející lid těchto krajů. [...] Je nutné zabránit panice, která už snad zachvátila některé naše krajany, kteří opouštějí svá bydliště a zanechávají tu vše, co svou pilnou prací dosáhli. Jen klid a rozvážnost, odhodlanost bránit sebe, svou rodinu a rodinný krb nás tu může udržet i dalších 200 i více let. Udržet nás v kraji, který je i naše vlast, který musíme mít rádi alespoň tak, jako vlast svých předků, a možná i více, poněvadž jsme se tu narodili my i naši nejmilejší – otcové, dědové, naši synové i dcery.“ In: L. JANOTOVÁ (ed.), *Listy svědectví a díky*, s. 13.

47 Záznam rozhovoru s Lenkou Janotovou ze dne 15. 7. 2016, uloženo v archivu autorů.

važovali za možné.⁴⁸ Svůj podpis připojili zástupci české a slovenské menšiny také pod obdobný apel příslušníků všech národů a národnostních menšin v Chorvatsku zasláný 14. srpna 1991 vládám jejich mateřských zemí a nadnárodním evropským a světovým organizacím, včetně OSN.⁴⁹

Z České republiky přicházela rozhlasová i písemná ujištění o nabízené pomoci, např. od zahraničního výboru České národní rady: „Přijměte naše ujištění, že nejsme s vámi pouze v myšlenkách, ale že jsme připraveni vám pomoci tak, jako si pomáhají dobří přátelé v nejvyšším ohrožení společné obce.“⁵⁰ Nebo od předsedy české vlády Petra Pitharta: „Chceme Vás ujistit, že jsme s Vámi, myslíme na Vás a že se budeme snažit Vám pomáhat.“⁵¹ Především však byla díky těmto výzvám vyslána do Chorvatska delegace vlády České republiky vedená Viktorií Hradskou, tehdejší místopředsdkyní a generální sekretářkou Vládního výboru pro mezinárodní vztahy. Dalšími účastníky delegace byli Jaromír Novotný, Petr Pospíšil a Václav Šplíchal.

Dne 3. září 1991 se zástupci české vlády setkali s představiteli Svazu Čechů a Slováků v Republice Chorvatsko, aby nabídli okamžitou pomoc, a sice že by všem Čechům z Chorvatska, pokud je to jejich přáním, umožnili a zabezpečili návrat do staré vlasti.⁵² To však tehdejší předsdkyně Svazu rezolutně odmítla v kontextu výše popsané povahy národní identity chorvatských Čechů: „Naši lidé nemohou a ne-

48 „Česká a slovenská menšina v Chorvatsku vyjadřuje touto cestou své rozhořčení nad válečnou skutečností, která zavládla v naší vlasti. Jsme pro společné mírové soužití všech národů na tomto území a vyjadřujeme svůj nesouhlas s vražděním lidu – i příslušníků naší menšiny – jen proto, že chce být na své půdě svým pánem. [...] Náš lid a velká většina našich spoluobčanů, obyvatel této republiky, si přeje mír, prosíme Vás, dopomozte k němu. Věříme, že můžete podniknout určité kroky a přispět k mírnému vyřešení nastalých konfliktů.“ In: L. JANOTOVÁ (ed.), *Listy svědectví a díků*, s. 14.

49 „My, příslušníci národů a národnostních menšin v Republice Chorvatsku, apelujeme na vlády našich mateřských zemí a zemí na území, z kterých se sem kdysi přistěhovali naši předkové, na mezinárodní tělesa a organizace a na všechny ty, kteří mohou pomoci, aby se zastavila krvavá agrese na Republiku Chorvatsko, která je naší domovinou, země, v níž žijeme, pracujeme a zakládáme rodiny. [...] Provádí se čištění částí Republiky Chorvatska od nesrbského a demokratického zaměřeného obyvatelstva, které společně provádí komunistická vláda Republiky Srbska a Jugoslávská armáda. Potírá se demokracie, nerespektuje se referendum svobodně vyjádřené přání ohromné většiny obyvatelstva, aby byla Republika Chorvatsko suverénní. Vynaložte své síly, aby byla přerušena tato krvavá a nesmyslná agrese na chorvatský stát, v němž žijeme i my, příslušníci národnostních menšin.“ In: *Apel*, Jednota, 24. 8. 1991, roč. 46, č. 34, s. 3.

50 Archiv Svazu Čechů v Republice Chorvatsko v Daruvaru, fond Kancelář Svazu Čechů 1991, 1/2, karton A 22/2, I 201, 28, čj. 202/91, 1991.

51 Ibidem, čj. 207/91, 1991.

52 V. TOMEK, *Kronika událostí v krajauském životě*, s. 109.

chtějí stát mimo současné dění, poněvadž se rozhodli pro demokracii a nemohou schvalovat terorismus a jeho metody v jakýchkoli podobách. [...] Naší vlastní je Chorvatsko, čímž se nikterak nezříkáme staré vlasti, a proto se obracíme o pomoc i k ČSFR. Zatím přicházejí dopisy podpory a soucitů od jednotlivců. Myslíme si však, že by orgány ČSFR měly zvednout svůj hlas proti válce, za zastavení válečných hrůz a na podporu snah Chorvatska. Jsme ohroženi, bráníme se vším, co jsme v životě učinili. Nikdy jsme neohrožovali jiné národy. Chtěli bychom s nimi žít i dále společně.“⁵³ Vedení Svazu Čechů a Slováků proto pozměnilo nabídku pomoci České republiky do podoby evakuace dětí. Česká vláda obratem 8. září 1991 schválila přijetí dětí z ohrožených míst Daruvarska, dokud se tamější válečná situace neuklidní.

Zachraňte naše děti

Termín „odsunu“ byl stanoven na 13. září 1991. Na organizační zajištění evakuace dětí a matek s malými dětmi zbývalo pouhých pět dní. Bylo dohodnuto, že vláda České republiky zajistí přepravu, ubytování, stravu a kapesné. Vyřízení všech úředních záležitostí a zorganizování odjezdu dětí, včetně zajištění hromadných pasů, pak bylo v gesci krizového štábu Svazu Čechů a Slováků a České základní školy J. A. Komenského v Daruvaru. Zásadní bylo také získání povolení k odjezdu dětí od krizového štábu města Daruvar a záštity Ministerstva zahraničních věcí Republiky Chorvatsko.

Zpráva o nabídce evakuace dětí byla oznámena ústně a prostřednictvím Rádio Daruvar. Hned první den přihlásili rodiče přes sto dětí, bylo proto dohodnuto navýšení počtu autobusů z jednoho na čtyři. V následujících dnech se však počet zájemců více než zdvojnásobil, bylo tedy nakonec žádáno o osm autobusů a současně byl vyjednáán další transport.⁵⁴

Přestože školní rok 1991/1992 nebyl v českých a slovenských školách v Chorvatsku zahájen,⁵⁵ v daruvarské české škole bylo v souvislosti s „odsunem“ dětí z válečné oblasti, který se pro velký zájem nakonec uskutečnil ve čtyřech etapách, velmi rušno, jak dokládá zpráva z října 1991: „Většina škol je teď pustá a prázdná,

53 *Vidět, seznámit se, burcovat, pomoci. Delegace české vlády v Chorvatsku*, Jednota, 7. 9. 1991, roč. 46, č. 36, s. 4.

54 S. DANĚK, *Pobyt dětí z Daruvaru a okolí v Seči*, nepublikovaný deník, s. 7.

55 *Školy*, Český lidový kalendář na přestupný rok 1992, s. 120.

ale v české škole Komenského je už měsíc tak rušno, že něco takového nikdo nepamatuje. Učitelé snad nikdy neměli tak plné ruce práce. Procesí rodičů s malými, většími i velkými dětmi táhnou ke škole bez ohledu na střelbu a poplašné sirény.⁵⁶

O přemístění dětí z válečné oblasti byl mezi jejími obyvateli zájem, neboť poskytoval rodičům jistotu, že jsou děti v bezpečí, že o ně nemusejí mít strach, protože nezůstávají samy doma v ohrožení, zatímco oni musejí nadále chodit do zaměstnání, bránit město či odklízet válečné škody. Jak poznamenala jedna z tehdejších daruvarských matek: „Strach mám hrozný. Ale už ne tak bezhlavý jako předtím, kdy ve mně při každém výstřelu hrklo: propána, kde mám děti? Teď vím, že jsou v bezpečí, že nic z toho tady v Seči nemohou slyšet. I když se jim asi stýská [...] Jen já vím, jak je mně.“⁵⁷

Skrze tuto záchrannou akci však docházelo k osočování Svazu Čechů a Slováků z toho, že jsou zachraňováni pouze české děti, nebo dokonce z toho, že podporují Srby, neboť na seznamech zachráněných dětí jsou i ty srbské národnosti.⁵⁸ „Na zvěsti o tom, že Češi odvezli jen své děti do bezpečí, odpovídáme: V první skupině, která je v Seči, jelo sice nejvíce dětí, které chodí do české základní školy Komenského (a to nejen v Daruvaru, ale i Hor.[ním] Daruvaru, Lipovci, Dolanech, Střežanech a Holubňáku), dále děti z Končenic, Brestova, Ivanova Sela. Zejména mezi středoškoláky bylo hodně příslušníků jiných národností. O druhé skupině máme přesnější údaje. Z 294 dětí, které jsou v Janských Koupelech u Opavy je 192 české, 76 chorvatské, 19 srbské a 7 maďarské národnosti.“⁵⁹

Vysvětlení, proč jsou na seznamech také srbské děti, pak musela předsedkyně Svazu Čechů a Slováků, jejíž syn bojoval v chorvatském vojsku, za poměrně dramatických okolností podávat přímo krizovému štábu města Daruvar, kde čelila obvinění z kolaborace se srbskými povstalci: „Někdo tady z chorvatských nacionalistů přišel na to, že já si dovoluji zachraňovat srbské děti. Jednou se ke mně do kanceláře školy přihnala moje bývalá žačka, zaměstnankyně policejního úřadu,

56 *Chceme vám pomoci, ačkoliv nechápeme, co se u vás děje*, Jednota, 14. 10. 1991, roč. 46, č. 40, s. 17.

57 Libuše STRÁNÍKOVÁ, *U nás i psi pláčou*, in: Lenka Janotová (ed.), *Listy svědectví a díky*, Daruvar 1992, s. 38.

58 Později se objevovaly i další fámy, jak o tom napsal Slávek Daněk v kronice o pobytu dětí v Seči: „Daruwarem začaly kolovat různé fámy: děti jsou hladové, jsou jako ve vězení, nedovoluje se jim zpívat chorvatské písně, chtějí je počestit, tajejí se jim zprávy z domova, Češi odvezli jen své děti, odvezli četnické děti apod. I když byly všechny lživé s tendencí uškodit, přeci jen někteří rodiče uvěřili a přicházelo k problémům. Nepomohlo ani vysvětlování a ujišťování. Teprve když rodiče navštívili děti a přesvědčili se, že tomu není tak, mnohé lži odpadly.“ In: S. DANĚK, *Pobyt dětí z Daruvaru a okolí v Seči*, nepublikovaný deník, s. 9–10.

59 *Jen ať se nám šťastně vrátí*, Jednota, 28. 9. 1991, roč. 46, č. 39, s. 11.

s pistolí, abych jí odevzdala seznamy dětí, které mám. [...] Byla to naše žačka, původem Češka. [...] A ona řekla: Všechny srbské děti musíte z toho seznamu vyškrtnout. Já jsem to nechtěla udělat, abych jim oznámila: Vy nemůžete jet, protože jste Srbové. Tak zastavili celou akci a já musela hlásit do Prahy, ať nikdo nepřijíždí, že nastaly problémy.⁶⁰

Pomohla až intervence chorvatského ministerstva zahraničí, které iniciativu evakuace dětí z Chorvatska napříč národnostmi podporovalo, neboť to státu usilujícímu o nezávislost dělalo dobré jméno v Evropě, potažmo ve světě. Výzva „Zachraňte naše děti“ se stala určitým symbolem války na Daruvarsku. Byl to symbol společné identity Daruvaranů napříč národnostmi (chorvatské, maďarské, české, slovenské i srbské), neboť pomoc byla určena dětem z ohroženého Chorvatska bez ohledu na národnostní příslušnost. Poskytnutí azylu dětským uprchlíkům v České republice, respektive celé zorganizování „odsunu“ dětí z oblasti Daruvarska, můžeme označit za klíčovou událost „domovinské války“ pro budoucnost české menšiny v Chorvatsku.⁶¹

K odjezdu dětí mohlo dojít jen díky mimořádné schopnosti koordinace ze strany Svazu Čechů a Slováků, České základní školy J. A. Komenského (k níž nesporně přispěla skutečnost, že předsedkyní Svazu a ředitelkou školy byla tatáž osoba – Lenka Janotová, která navíc k této akci vyzvala) a České mateřské školy Ferdy Mravence. Vše se odehrávalo ve spolupráci s tehdejší vládou České republiky a díky její vstřícné politice. Kromě žádosti o umožnění pobytu dětí a mládeže v České republice, včetně řádné výuky, zásobování školními pomůckami, didaktickým materiálem, učebnicemi a literaturou, jakož i zásobování školních kuchyní trvanlivými potravinami, pak Svaz Čechů a Slováků požádal český stát také o zdravotnický materiál a technické zařízení včetně telefonů či videokamer.⁶² A tak spolu s autobusy určenými k odvozu dětí přijel na Daruvarsko opakovaně také kamion plný zdravot-

60 Záznam rozhovoru s Lenkou Janotovou ze dne 15. 7. 2016, uloženo v archivu autorů.

61 V souvislosti s tím dodejme, že s nabídkou pomoci následovala Českou republiku také Slovenská republika, která následně bez ohledu na národnost přijala asi 400 dětí z těch částí Chorvatska, kde byla nejvíce přítomna slovenská menšina. Srov. *Bude-li třeba jako dosud a ještě lépe*, Jednota, 14. 12. 1991, roč. 46, č. 48, s. 15. „Pár dní po návštěvě české delegace přijela i slovenská v čele s panem Draveckým a vše se opakovalo. Nabídli pomoc těm částem Chorvatska (kolem Našic, v Iloku, Josipovci), kde žije více Slováků, a sdělili, že mohou přijmout až 500 dětí s učiteli, bez ohledu na národnost, zajistit pro ně ubytování a vyučování.“ In: *Druhou domovinu nemáme*, Jednota, 21. 12. 1991, roč. 46, č. 49–50, s. 9.

62 Archiv Svazu Čechů v Republice Chorvatsko v Daruvaru, fond Kancelář Svazu Čechů 1991, 1/2, karton A 22/2, I 201, 28, čj. 203/91, 1991.

nického a jiného materiálu.⁶³ „S autobusy, které přijely z Československa pro naše děti, aby je odvezly do bezpečí, přijel i kamion plný obvažového materiálu, vlněných dek, stanů a nosítek, které poslalo ministerstvo práce a sociálních věcí ČR české menšině v Daruvaru. [...] veškerý materiál [byl ihned] dán k dispozici krizovému štábu.“⁶⁴

První vlna dětí spolu s učiteli, těhotnými ženami či ženami s malými dětmi odjela z Daruvaru do Seče (okres Chrudim) osmi autobusy ministerstva vnitra České republiky dne 13. září 1991. Všechna vozidla byla označena „červenými křížemi, československými značkami i vlajkami. [...] V autobusech na děti čekal lékař a zdravotní sestry, v každém dva řidiči.“⁶⁵ Na vypravení prvního transportu Lenka Janotová vzpomíná slovy: „Najednou jsme do toho 13. září měli na seznamu 360 dětí na těch slíbených 8 autobusů. Autobusy přijely, všechny zaparkovaly tady na náměstí nad kostelem před Českým domem. Chorvatské vojsko hlídalo. Protože toho rána na náměstí ještě padaly granáty. Nebylo to jednoduché. Měla jsem takové nějaké povinnosti, aby bylo vše papírově podloženo, aby ty společné pasy byly v pořádku, a mezi těmi dětmi byla moje dcera. Já jsem na ni vůbec neměla čas. Starala jsem se o vše okolo, aby to všechno bylo, jak se patří, s vedením toho konvoje, s řidiči, každý autobus měl ošetřovatelku, musela jsem to koordinovat. Až když už měli odjíždět, tak si říkám: moje dítě je v autobuse! Šla jsem se s ní rozloučit, a to bylo takovýho pláče! Ty rodiče, ty matky, když odjeli, tak jsem odešla do školy, do své kanceláře, já jsem se tak rozbrečela! Dceru jsem posílala pryč, syna jsem měla v chorvatském vojsku, manžel chodil do práce, já jsem chodila do práce do školy, my jsme nevěděli, kdo z nás zůstane živ, a tak to měla většina rodin, všichni poslali své děti, aby je zachránili, aby někdo z té rodiny zůstal živ, tak to bylo. Děti nesly s sebou i různé rodinné dokumenty, památky, protože se vědělo, že ty děti to tam nějak uhlídají, že ta rodina přes ty děti bude žít dál.“

Emotivní okamžiky loučení se objevují také v dalších výpovědích: „Loučení dětí s rodiči a příbuznými bylo těžké a dojemné se slzami v očích. Nezůstalo suché ani oko náhodných kolemjdoucích a diváků. Všem tanulo na mysl přání, aby se děti živé a zdravé brzy vrátily domů.“⁶⁶ Výmluvný je také závěrečný komentář v reportáži *Jednoty*: „Poprvé v životě jsem vyprovázela 300člennou výpravu dětí a přitom nebyl

63 *Školy*, Český lidový kalendář na přestupný rok 1992, s. 120.

64 *Z ČSFR do Daruvaru. Plný kamion obvažového materiálu, dek, stanů a nosítek do Daruvaru*, Jednota, 23. 9. 1991, roč. 46, č. 38, s. 9.

65 *Šťastně jsme přijeli, doufáme, že se v Daruvaru nic nestalo. Odjezd do Seče*, Jednota, 23. 9. 1991, roč. 46, č. 38, s. 13.

66 S. DANĚK, *Pobyt dětí z Daruvaru a okolí v Seči*, nepublikovaný deník, s. 7.

slyšet ani hlásek, smích, hovor. Nikdo nepobíhal kolem, nestrkal se, nevbíhal do silnice.“⁶⁷

Dle informací z týdeníku *Jednota* bylo ten den evakuováno 287 dětí od šesti do osmnácti let, 3 malé děti do pěti let a 23 dospělých z Daruvaru a okolí, k nimž se v České republice mělo připojit dalších 8 dětí a 4 dospělí.⁶⁸ Někteří krajané se totiž rozhodli zajistit bezpečí dětí v zemi svých předků ještě před organizovanou evakací. Nejeden rodiče využili vazeb na vzdálené příbuzné, kteří po válce reemigrovali, ale i na pouhé známé, jimž s důvěrou svěřili své potomky: „Naše děti byly malé, my jsme chodili do práce a děti zůstávaly samy doma. Fakt jsme se báli. Fakt jsme se báli, že se jednoho dne nedostaneme domů a že nebudeme u dětí. Střílelo se i po škole. Děti měly devět a jedenáct let a my jsme tehdy udělali něco úplně nepředstavitelného, prostě jsme je vzali do auta a odvezli jsme je ke známým do Višňového, s nimiž jsme měli divadelní družbu, a řekli jsme jim: My vám je tady necháme. Bylo to u Znojma, my jsme v Čechách nikoho tak nějak bližšího neměli. Naše děti byly u těch kamarádů čtrnáct dnů, začaly tam chodit do školy, načež se tady zorganizoval ten odsun dětí, tak jsme sedli do auta a přesunuli jsme je do Seče.“⁶⁹

Cílovou stanicí první výpravy byla obec Seč na Chrudimsku, kam váleční uprchlíci dorazili po šestnácti hodinách cesty asi ve tři hodiny ráno, přesto je v Seči všichni očekávali, jak uvedl vedoucí výpravy Miroslav Bílek, toho času již učitel v penzi: „Přivítali nás s teplým čajem a pomohli děti rozdělit, ubytovat, uložit ke spánku. Jsou tady všichni strašně milí, ochotní.“⁷⁰

Program včetně výuky dětem zajišťovali krajanští učitelé. „Každý z učitelů bude angažován čtyřicet hodin. Bude nejen učitelem, ale každému dítěti matkou i otcem, domovem. Ale naši učitelé (vždycky byli velmi obětaví) se budou snažit udělat všechno, co je v jejich moci. Budou k tomu mít dobré podmínky, velkou pomoc osazenstva, českých učitelů, ministerstva a vůbec celého Československa (o kterém jsme si občas mysleli, že víc stojíme my o ně než oni o nás – a jemuž jsme teď velmi, velmi vděční).“⁷¹ Vedení školy a vyučování bylo svěřeno učitelce Věře Klíglové, která situaci před odjezdem komentovala slovy: „Je těžko hovořit, protože je

67 *Výlet to není*, *Jednota*, 23. 9. 1991, roč. 46, č. 38, s. 17.

68 *Šťastně jsme přijeli, doufáme, že se v Daruvaru nic nestalo. Odjezd do Seče*, *Jednota*, 23. 9. 1991, roč. 46, č. 38, s. 13. Počty je třeba brát jako přibližné, neboť v kronice o pobytu dětí v Seči Slávek Daněk zaznamenal počet 286 dětí a 26 dospělých. Srov. S. DANĚK, *Pobyt dětí z Daruvaru a okolí v Seči*, nepublikovaný deník.

69 Záznam rozhovoru s narátorkou N8 ze dne 13. 7. 2016, uloženo v archivu autorů.

70 *Všem se nám bude moc stýskat*, *Jednota*, 23. 9. 1991, roč. 46, č. 38, s. 14.

71 *Ibidem*, s. 15.

to nepřijemná situace, a my jsme se všichni domnívali, že k ní nedojde. Je to tísnivé jak pro děti, tak pro rodiče i učitele naší školy. Těšíme se, že v Československu bude všechno v pořádku a že se brzy vrátíme.“⁷² Očekávalo se, že děti zůstanou v Seči asi do konce září, tedy čtrnáct dní. To se nakonec ukázalo jako velmi optimistický předpoklad.

Ve stejnou dobu již probíhaly přihlášky do druhé skupiny transportu, aby se v Daruvaru 20. září 1991 odehrály události dle stejného scénáře. „Obrázek stejný jako před týdnem, jen lidé jsou jiní. I když stejně nešťastní, dojatí, stejně uplakaní.“⁷³ Osm autobusů a jeden kamion se zdravotními potřebami z České republiky zaparkovaly v dopoledních hodinách před Svazem Čechů a Slováků v Daruvaru. Do Jánských Koupelí (okres Opava) odjela skupina početně srovnatelná s tou první, konkrétně se jednalo o 294 dětí a 27 dospělých.⁷⁴ Vedoucí výpravy byla Anna Vodvářková, která o pobytu dětí, učitelů, vychovatelů a maminek s dětmi v Jánských Koupelích od 21. září 1991 do 27. ledna 1992 vedla podrobný deník.⁷⁵

Děti byly tentokrát ze širšího okolí – z Daruvaru, Dolan, Horního a Dolního Daruvaru, Lipovce, Majuru, Dolních Střežan, Šibovce, Holubňáku, Daruvarských Vinohradů, Končenic, Brestova, Dežanovce, Malé Maslenjače, Dolní Rášenice, Hrubečného Pole, Polan, Pakrace a také z Ivanova Sela. Poslední jmenovaná obec přitom byla následujícího dne zasažena útokem. „Teroristé vykonali jeden z nejtěžších útoků na Ivanovo Selo, při kterém bylo šest lidí zabito a několik těžce zraněno.“⁷⁶ Některé děti se v důsledku toho jen několik hodin po příjezdu do exilu staly částečnými sirotky. „Příznivou okolností bylo to, že větší počet ivanoselských dětí odcestoval do Janských Koupelí v Československu, čímž byly uchráněny hrůz následujícího dne. Někteří z nich bohužel dvacet hodin po rozloučení zůstali bez svých otců a příbuzných.“⁷⁷

Jedna z krajanských učitelek, která měla v Jánských Koupelích na starost mimo jiné i děti z Ivanova Sela, vzpomíná: „Když bylo v Ivanově Sele zabito na těch

72 *Výlet to není*, Jednota, 23. 9. 1991, roč. 46, č. 38, s. 17.

73 *Jen ať se nám šťastně vrátí*, Jednota, 28. 9. 1991, roč. 46, č. 39, s. 10.

74 *Ibidem*, s. 11.

75 A. VODVÁŘKOVÁ, *Pobyt dětí, učitelů, vychovatelů a maminek s dětmi v Jánských koupelích*, nepublikovaný deník.

76 V. TOMEK, *Kronika událostí v krajanském životě*, s. 110. V důsledku útoku zahynulo celkem 7 civilistů (Josef Horák mladší, Fráňa Frantal, Zdravko Frantal, Josef Bezpraska, Josef Sedláček, Ivica Kovačic a na následky zranění Josefa Horáková). Dalších 8 civilistů bylo raněno. Srov. *Kronika minulých dnů*, Jednota, 28. 9. 1991, roč. 46, č. 39, s. 12.

77 Václav HEROUT, *Válečné události na Hrubečnopolsku v letech 1991–1992*, Přehled kulturních, literárních a školních otázek, 1993, č. XIV, s. 56.

10, 11 lidí, v průběhu těch prvních měsíců války, my jsme to dětem nesměli říct, museli jsme hrát divadlo, až jednou přijely na návštěvu maminky v černém...“⁷⁸ Její kolegyně dosvědčuje: „Maminky nám volaly: neříkejte dětem, že jim umřel tatínek! Hrozilo riziko, že bychom tam chlapce neudrželi, byli tam i sedmnáctiletí chlapci, chtěli by jít bojovat.“⁷⁹

Útok na Ivanovo Selo dodnes připomíná deset náhrobků nacházejících se uprostřed vesnice, které jsou současně smutnou vzpomínkou na celý válečný konflikt, zejména pro ty, kteří během něj přišli o své nejbližší, podobně jako Tomislav Romozi, jenž byl těsně před útokem 21. září 1991 evakuován do Jánských Koupelí: „Uprostřed naší vesnice je křižovatka, na které se scházejí čtyři ulice. Kolem křižovatky je náves a na ní hřiště, kostel a škola. V chládku pod lipami před školou bylo vždycky veselo. Tam jsme si hráli a houpali se na houpačkách. Teď už tam veselo není. Park rozjezdily tanky – je jako zoraný – a škola je rozstřílená. Vpředu pod lipami je řada hrobů, vždy pěkně ozdobených květinami. Poslední hrob v řadě je hrob mého tatínka. Zahynul ve válce, když jsem já byl v Janských Koupelích. Každý den, když jdu do školy, procházím kolem hrobů. Vidím je i z naší školy. Hned si vzpomenu na válku. Válka je zlá, protože bere dětem rodiče a ničí města a vesnice.“⁸⁰

Vzhledem k nekončícímu konfliktu⁸¹ nebylo myslitelné, aby se uprchlíci vrátili do Chorvatska v původně plánovaném termínu. Naopak byly v první polovině října na základě zájmu ze strany rodičů zorganizovány ještě další dva transporty dětí do České republiky. Za leteckého poplachu odjela 2. října 1991 z Daruvaru „při všeobecném zmatku a strachu se slzami v očích třetí výprava do Československa“.⁸² V devíti autobusech bylo evakuováno dalších více než tři sta dětí.⁸³

Jedna část výpravy vedená učitelem Frantou Heverochem, která čítala 156 osob, z nichž bylo 8 předškolních dětí, 110 školních dětí, 23 středoškoláků, 8 maminek a 7 učitelů,⁸⁴ byla z Daruvaru, Podbor, Hrubečného Pole, Badlaviny, Horních a Dolních Střežan, Pakrace, Šibovce, Holubňáku, Ivanova Pole, Dioše,

78 Záznam rozhovoru s narátorkou N21 ze dne 18. 8. 2016, uloženo v archivu autorů.

79 Záznam rozhovoru s narátorkou N7 ze dne 19. 8. 2016, uloženo v archivu autorů.

80 Tomislav ROMOZI, *Válka je zlá*, Náš koutek, květen 1992, roč. 57, č. 9, s. 17.

81 „22. 9. se nad Daruwarem objevila nepřátelská letadla. Město bylo bombardováno, ostřelováno raketami a kulomety [...] 24. 9. Byl Daruvar znovu zasypan minami, miny zasáhly střed města, prostor kolem železničního a autobusového nádraží, průmyslovou část a pivovar a obytné domy na Frankopanské ulici. [...] 26. 9. Začala minometná palba [...] 28. 9. začala znovu minometná palba“ In: S. DANĚK, *Pobyt dětí z Daruvaru a okolí v Seči*, nepublikovaný deník.

82 Ibidem, s. 8.

83 *Třetí skupina našich dětí odjela do bezpečí míru*, Jednota, 14. 10. 1991, roč. 46, č. 40, s. 14.

84 S. DANĚK, *Pobyt dětí z Daruvaru a okolí v Seči*, nepublikovaný deník, s. 9.

Končenic a z Kutiny evakuována na deset dní do Špindlerova Mlýna (okres Trutnov) a následně přesunuta do Mariánských Lázní (okres Cheb), neboť „v době, kdy uprchlíci z Daruvarska do Čech přijeli, byly hotely v Mariánských Lázních ještě obsazeny hosty“.⁸⁵ Za zvláštnost této skupiny uprchlíků se považuje to, že středoškoláci chodili v Mariánských Lázních do zaměstnání (v textilním podniku Oděva, v dopravním podniku, v pekárnách či hotelech).⁸⁶

Druhá část třetí výpravy odjela do Stráže pod Ralskem (okres Česká Lípa). Jednalo se o skupinu matek s dětmi v počtu 186.⁸⁷ Vedením výpravy byla pověřena Mirjana Voborská, která na pobyt ve Stráži vzpomíná takto: „Byli jsme specifická skupina: 67 dospělých – maminek, babiček ... a 119 dětí od 6 měsíců do 15 let. I když naši hostitelé neočekávali tak maličké děti, za týden jsme už žili skoro normálně. [...] Maminky dostaly pro svá miminka k dispozici kočárky, do pokojů vaničky, nádobíčko, dětskou stravu a vařiče. Nechyběly nám hygienické potřeby, řádně se pralo prádlo. [...] Týden po příjezdu jsme už měli školku ve dvou hotelových pokojích. [...] Ve Stráži se nám narodily dvě děti: Monika Vávrová a Marcel Lender.“⁸⁸

Poslední etapa evakuace dětí a mládeže z Daruvarska se odehrála 10. října 1991 a odjíždělo se opět za poplachu. „Zatímco jsme nastupovali do autobusu, vzpomněla jsem si na všechny žákovské exkurze. Tohle bylo něco úplně jiného. Taková trapná situace, na kterou nezapomenu snad do smrti. Zpočátku pláč a potom – ticho. Ani slovo, ani písnička.“⁸⁹ Kvůli válečné situaci tentokrát nedorazily české autobusy až do Daruvaru, ale zůstaly na hraničním přechodu v Gole, kam děti dopravily autobusy Čazmatransu. Výprava se pak rozdělila na tři části s různými cílovými stanicemi.

První skupina uprchlíků odjela do Chlumu u Třeboně (okres Jindřichův Hradec). Úhrnem se jednalo o 82 dětí z Daruvaru, Dolního a Horního Daruvaru, Dolan, Dolní Vříesky, Velkých Zdenců, Holubňáku, Končenic, Munije, Kutiny, Boriše, Daruvarských Mlýnů, Malé Maslenjače, Sirače, Královce, Ivanova Sela a Dolních Střežan, s nimiž cestovaly 3 učitelky a 3 babičky. Vedoucí skupiny byla Jarmila Fiňková. Druhá část výpravy čítala 111 dětí z Daruvaru, Bjelovaru, Sisku, Končenic a Hrubečného Pole a 6 učitelů a odjela pod vedením Josefa Kulhavého

85 *Ikdyž ve vyhnanství, zažili v Krkonoších nejkrásnější podzim v životě*, Jednota, 9. 5. 1992, roč. 47, č. 18, s. 12.

86 *Ibidem*, s. 13.

87 S. DANĚK, *Pobyt dětí z Daruvaru a okolí v Seči*, nepublikovaný deník, s. 9.

88 *Útěk před strachem do bezpečí ve Stráži*, Jednota, 18. 4. 1992, roč. 47, č. 15, s. 12–13.

89 *Důležité je být užitečným*, Jednota, 30. 5. 1992, roč. 47, č. 21, s. 12.

do střediska Agrovia ve Zderazi u Proseče (okres Chrudim). Třetí skupina, tvořená převážně matkami s malými dětmi ve věku od dvou měsíců a asi 30 žáky základní školy napříč všemi ročníky, směřovala do zařízení Ptačí vrch ve Vranově nad Dyjí (okres Znojmo).⁹⁰ Vedoucí skupiny byla Nada Ocvirková, která vystihuje ambivalentní pocity spojené s transportem: „Teplý a čistý pokoj, ale spánek nepřichází. V uších nám odzvání dunění tanků a praskot min. [...] Ohromné louky kolem pavilónů znějí veselým smíchem dětí, které sleduje klidný pohled maminek. A večer, když všechno uti[ch]ne, slyší se za dveřmi tichý pláč a tekou slzy tlumené celý den. Zítřka přichází nový den. Úsměv na lících hostitelů nás čeká už při snídani. Píseň, červená líčka a smích dětí, vyprávění při kávě.“⁹¹

Prostřednictvím výzvy „Zachraňte naše děti“ bylo z válkou zasažených oblastí přemístěno do České republiky na 1500 osob⁹² – dětí a mládeže, učitelů, matek (případně babiček) s malými dětmi, ale také mužů srbské národnosti, kteří se odmítali přidat k srbské agresi: „Bylo tam i několik mužů, manžel od jedné kolegyně, on byl ze smíšeného manželství napůl Srb, tak aby náhodou nebyli odvedeni, tak tam byli s manželkami.“⁹³ Většina přijela hromadnými transporty, do jednotlivých skupin však bylo zařazeno i dalších více než 150 dětí dopravených vlastní pře-

90 S. DANĚK, *Pobyt dětí z Daruvaru a okolí v Seči*, nepublikovaný deník, s. 9.

91 *Kdyby byl mír, ve Vranově by bylo překrásně*, Jednota, 30. 11. 1991, roč. 46, č. 46, s. 8.

92 Dobrot se konkrétního počtu dětí a jejich blízkých v jednotlivých rekreačních zařízeních, kde strávili několik měsíců, je obtížné, neboť číselné údaje v pramenech se rozcházejí. Jistě zásadní je kronika pobytu dětí z Daruvaru a okolí v Seči 14. 9. 1991 – 23. 1. 1992 sepsaná Slávkem Daňkem, v níž vedoucí výpravy detailně popisuje postupné navyšování počtu dětí a jeho příčiny. Díky tomu víme, že po příjezdu migrantů bylo v Seči ubytováno 328 osob, ale 26. listopadu již „bylo úhrnem 520 osob: předškolních dětí 19, školních 218, středoškoláků 234, dospělých 37, profesorů 6, ostatních 6.“ In: S. DANĚK, *Pobyt dětí z Daruvaru a okolí v Seči*, nepublikovaný deník. Daňek vedl i záznamy o počtech osob v dalších ubytovnách a transportech. Dalším pramenem je *Český lidový kalendář na přestupný rok 1992*, v němž se uvádí: „Do Československa na pozvání vlády ČR odjelo v organizaci Svazu Čechů a Slováků v RCh 1340 žáků základních a středních škol, učitelů, profesorů a matek s malými dětmi. V Seči je 192 žáků základní školy a 263 středoškoláků, v Jánských Koupelích 160, v Mariánských Lázních 115, v Proseči 71, v Chlumu u Třeboně 58, ve Vranově nad Dyjí 28 a ve Stráži pod Ralskem 34 školáků.“ In: *Školy*, Český lidový kalendář na přestupný rok 1992, s. 120. Pečlivě vedená dokumentace obsahující seznamy dětí, které byly evakuovány, a to včetně jejich národních identity a místem bydliště, směřovala ze Svazu Čechů a Slováků v Chorvatsku z Daruvaru na Generální konzulát České a Slovenské federativní republiky v Záhřebu, případně také na chorvatské ministerstvo zahraničí a krizový štáb města Daruvar. Dle nich se ve čtyřech transportech jednalo o 1) 269 osob, 2) 321 osob, 3) 327 osob a 4) 314 osob. Srov. Archiv Svazu Čechů v Republice Chorvatsko v Daruvaru, fond Kancelář Svazu Čechů 1991, 1/2, karton A 22/2, I 201, 28, čj. 210/91, 214/91, 216/91, 222/91, 231/91, 1991.

93 Záznam rozhovoru s narátorkou N5 ze dne 11. 7. 2016, uloženo v archivu autorů.

pravou, neboť např. byly již dříve odvezeny rodiči k příbuzným či známým mimo válečnou zónu.⁹⁴

Některé děti přesto zůstaly doma. „My jsme ostali doma, tata nedovolil, ostali jsme u něho a u babičky, tatínek nedovolil, ne, nejedete nikam.“⁹⁵ V jiné rodině to pak naopak byla žena, která rozhodla, že děti s nimi zůstanou doma: „Nabízela se možnost ženám s malými dětmi, odjely na víc míst na několik měsíců. [...] Ale manželka nechtěla jít. My jsme je i se sousedem posílali, ať jdou, a jednoduše nechtěly jít. Protože člověk si jednoduše myslí, jednou když se rozejdeme, kdož ví, jak to dopadne, jednoduše manželka nechtěla jít.“⁹⁶ Pro tyto děti pak byla organizována výuka alternativními způsoby, a to buď prostřednictvím Rádia Daruvar, případně domácí či konzultativní formou, která byla realizována zůstavšími učiteli.⁹⁷ Předškolní děti, které zůstaly doma, pak mohly navštěvovat hernu „v krytu hotelu Termal a v městském krytu pod obchodním domem, kde s nimi pracovaly vychovatelky obou [české i chorvatské] daruvarských mateřských škol“.⁹⁸ Připomeňme, že krizový štáb města Daruvar zajistil také evakuaci přibližně pěti set dětí a matek na ostrov Hvar.

Závěrem

Přestože válka nebyla zdaleka u konce, k uklidnění bojů na Daruvarsku došlo již v průběhu ledna 1992, díky čemuž se mimo jiné mohly do země vrátit evakuované děti, ke zlepšení situace přispělo v první řadě mezinárodní uznání Chorvatska.

Výpovědi krajanů ilustrují, jak „domovinská válka“ přispěla k hlubšímu prožitku vlastní duální identity a podpořila po válce jejich úsilí v zachovávání české

94 Další evakuace dětí proběhla ještě na začátku listopadu 1991: „V rámci humanitární pomoci ČSFR Chorvatsku jsou v České republice i děti a učitelé z Osijeku.“ In: *Děti z Osijeku v ČSFR*, Jednota, 7. 12. 1991, roč. 46, č. 47, s. 15. Informace o přesném počtu evakuovaných osob se rozcházejí, uvádí se, že se jednalo o 270 či dokonce o 320 žáků zemědělské a textilní střední školy v Osijeku a jejich učitelů, kteří byli osmi autobusy ministerstva vnitra České republiky převezeni do Nového Města na Moravě (okres Žďár nad Sázavou), Humpolce (okres Pelhřimov) a do Děčína-Maxiček (okres Děčín). Srov. *Bude-li třeba jako dosud a ještě lépe*, Jednota, 14. 12. 1991, roč. 46, č. 48, s. 14.

95 Záznam rozhovoru s narátorkou N35 ze dne 1. 2. 2018, uloženo v archivu autorů.

96 Záznam rozhovoru s narátorem N15a ze dne 20. 8. 2016, uloženo v archivu autorů.

97 Libuše STRÁNÍKOVÁ, *Školy*, Český lidový kalendář na obyčejný rok 1993, s. 119.

98 Lenka JANOTOVÁ – Libuše STRÁNÍKOVÁ, *České domy v Chorvatsku. Krajské kulturní stánky*. Daruvar 2014, s. 256.

identity v Chorvatsku. „Češi, kteří tady v té době žili, byli tehdy velkými chorvatskými vlastenci. Ano, měli pocit, že jsou někým jiným než Chorvaty, že se liší a že se nás tahle válka netýká, ale měli velkou potřebu chránit svůj domov. No a chránit Chorvatsko. I v našich Česích se vzbudilo chorvatské vlastenectví, ale i české vlastenectví. Protože potom, když se všechno uklidnilo, tak vzniklo několik nových Českých besed. Lidi se nějak vzbudili. Prostě měli potřebu se tím svým češtvím odlišit. Uvědomili si, že jsou Češi.“⁹⁹

Bývalý voják a obránce Daruvaru výše uvedené dosvědčuje a zdůrazňuje význam účasti Čechů ve válce: „Vzbudila se ve mně hrdost, byl jsem hrdý na to, že patřím k české menšině, myslím, že jsme ve válce byli všichni hrdí na to, že jsme Češi, a taky jsme byli hrdí na to, že jsme zůstali a bránili své domovy. Kdyby totiž i Češi odešli, tak by se Daruvar neubránil. Tenkrát jsme cítili velkou hrdost a jednotu, svornost my Češi, Chorvaté, i někteří Srbové, kteří zůstali na naší straně.“¹⁰⁰

„Od domovinské války se opět píšu jako Češka (kromě jiného je to i poděkování za zmíněný kartáček, těsto, mýdlo...)“¹⁰¹ uvádí Vlatka Daňková, novinářka *Jednoty*, která byla během válečných událostí na Daruvarsku evakuována se svým malým synem do Jánských Koupelí a která se dříve deklarovala jako Jugoslávka, protože jí vadilo, že ji lidé zařazovali do národnostních (ale i genderových a věkových) kategorií podle toho, jak se to právě hodilo.

Svou roli v tom bezpochyby sehrála také Česká republika, jako federativní součást tehdy ještě existující ČSFR, která krajanům poskytla pomoc, za což jí jsou krajané dodnes hluboce vděční. Díky této pomoci navíc mohlo po válce dojít i k rychlé obnově krajanského života a krajanského školství v Chorvatsku. O velkém lidském gestu jednoho národa vůči druhému, ale i o péči o krajany, kteří se ocitli v nesnázích, svědčí především evakuace dětí z válečné oblasti.¹⁰² Jedním z mnoha dokladů vděku jsou slova Anny Vodvárkové, vedoucí výpravy do Jánských Koupelí: „Děkujeme, děkujeme, děkujeme... Mohli bychom děkovat do nekonečna a ještě bychom dostatečně nepoděkovali za péči, starostlivost, obětavost a lásku všem těm, kteří se o nás v Janských Koupelích starali a pomáhali čtyři měsíce a je-

99 Záznam rozhovoru s narátorkou N8 ze dne 13. 7. 2016, uloženo v archivu autorů.

100 Záznam rozhovoru s narátorem N16 ze dne 18. 8. 2016, uloženo v archivu autorů.

101 Vlatka DAŇKOVÁ, *Jak vznikla tato kniha*, in: Vlatka Daňková (ed.), *Moje české kořeny*. Daruvar 2011, s. 116.

102 Lenka JANOTOVÁ, *Úvodní text*, in: Anna Vodvárková, *Zachraňte naše děti. Odsun dětí z válečného Daruvaru do ČR v roce 1991*, výstava, Daruvar 2016.

den týden.¹⁰³ Hned v lednu 1992 byl vydán soubor textů pod názvem *Listy svědectví a díků*.¹⁰⁴ Sborník představuje zásadní pramen pro dokreslení atmosféry doby, pro porozumění pocitům krajanů octnuvších se ve válce, neboť v podobě krátkých esejů a básní literárně zpracovává svědectví války autenticky doplněné o válečné fotografie Tonyho Hnojčíka, fotografa *Jednoty*, kterému se dostalo mezinárodního uznání.

Válka ovlivnila životy krajanů, ovšem neméně vliv měli oni na její průběh i poválečnou obnovu regionu. Je nesporné, že rozhodnutí krajanů zůstat a bránit svou chorvatskou vlast mělo pozitivní dopad na ubránění Daruvaru. Jen na základě tohoto rozhodnutí založeného na duální podstatě jejich národnostní identity (tzv. chorvatští Češi) a úcty k předkům, pak bylo zabezpečeno zachování české menšiny v Chorvatsku do dalších let.

Od „odsunu“ dětí z války do bezpečí „staré vlasti“ brzy uplyne třicet let. Lenka Janotová již nevede českou školu v Daruvaru ani poválečný Svaz Čechů,¹⁰⁵ nadále se však aktivně zapojuje do krajanské spolkové a kulturní činnosti, mimo jiné jako režisérka ochotnické divadelní skupiny v Daruvaru, zpívá v ženském pěveckém sboru, jehož vznik iniciovala apod. Přes velkou úctu, které se jí v krajanské komunitě dostává, zůstává osobností, o níž se mimo českou menšinu v Chorvatsku mnoho neví, a to navzdory tomu, že je nositelkou české Medaile Za zásluhy 2. stupně, kterou převzala v roce 2003,¹⁰⁶ či ceny *Gratias agit*, kterou jí udělil ministr zahraničních věcí České republiky v roce 2013 za šíření dobrého jména České republiky v zahraničí.¹⁰⁷ Lenka Janotová se zasloužila o zachování českých krajanů v Chorvatsku nejen organizací záchrany dětí za „domovinské války“, ale také svou dlouholetou aktivitou ve prospěch tamní české menšiny a rozvoj menšinového života. S tím se nerozlučně pojí také její pozitivní působení v daruvarském regionu, což bylo dva-

103 A. VODVÁRKOVÁ, *Pobyt dětí, učitelů, vychovatelů a maminek s dětmi v Jánských Koupelech*, nepublikovaný deník.

104 L. JANOTOVÁ (ed.), *Listy svědectví a díků*.

105 Lenka Janotová byla zvolena předsedkyní Svazu Čechů a Slováků (později Svazu Čechů) v Jugoslávii (později Chorvatsku) v roce 1988, předsednictví zastávala až do roku 2013, ředitelkou České základní školy J. A. Komenského v Daruvaru byla v letech 1989 až 2014. Srov. J. MATUŠEK – A. MATUŠEK, *České stopy v Chorvatsku*, s. 123–124.

106 Pražský hrad, *Medaile Za zásluhy. Seznam vyznamenaných*. Dostupné na: <https://www.hrad.cz/cs/ceska-republika/statni-vyznamenani/medaile-za-zasluchy/seznam-vyznamenaných>, 28. 10. 2019.

107 Ministerstvo zahraničních věcí České republiky, *Gratias agit MMXIII. Seznam laureátů*, s. 16–17. Dostupné na: <https://docplayer.cz/5644010-Gratias-agit-mmxiii-cena-ministra-zahranicnich-veci-ceske-republiky-uzbekistan-uzbekistan-ukrajina-ukraine-gratias-agit-3.html>, 28. 10. 2019.

krát zhodnoceno udělením místního Uznání města Daruvaru, a to v letech 1996 a 2013.

V roce 2021 si krajané budou připomínat třicet let od pomoci, které se jim tehdy dostalo od České republiky. Bylo by žádoucí, aby události s tím spojené byly připomenuty také v jejich staré vlasti.

SUMMARY

This study focuses on the war for Croatian independence in the 1990s from the perspective of the Czech ethnic minority that was living there at that time. For the purpose, the provenience of documents is mainly written and oral sources created by the Czechs living there, which allowed the application of an emic approach. Against the background of the historical events, the emphasis was placed on the effectuation of an operation to rescue children from a war-torn area and bring them to asylum in the Czech Republic; an effort which is primarily associated with the name of Lenka Janotová, who was the president of the League of Czechs and Slovaks in Yugoslavia and the principal of the Czech Primary School of J. A. Komenský in Daruvar at that time. The extensive rescue operation, which was branded onto historical memory with the plea “Save our children” (*Zachraňte naše děti*), was accomplished with support by the government of the Czech Republic in the form of repeated bus transports. Through this operation, which took place in four stages, some 1340 children, mothers with small children, and teachers who had the evacuated children as their charges, were transferred from the war-torn regions of the Daruvar area into multiple accommodation facilities in Bohemia and Moravia. Thanks to the Czech assistance to their compatriots in the Daruvar area, the evacuated children were spared the experience of the war in the region until the situation had calmed down. The current generation of Croatian Czechs not only took the unforgettable losses of the lives of some of those who were close to them, as well as losses of health and property from the experience of living through the “war of independence”, but also a strengthened awareness of their dual ethnic identity. In 2021 the ethnic Czech community is going to commemorate thirty years passing since they received this assistance from the Czech Republic. It would be desirable if the events associated with it were also commemorated in their ethnic homeland.

MATERIÁLY A DOKUMENTY

„Přínos Čechů Bulharsku“ –
ztracený (a nalezený) příspěvek
k české přítomnosti v bulharských dějinách

MAREK JAKOUBEK¹*Ústav etnologie, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha*

“The Contribution of Czechs to Bulgaria” – Lost (and Found) Contribution to the Czech Presence in Bulgarian History

The basis for this contribution is the archival document *Přínos Čechů Bulharsku* (The Contribution of Czechs to Bulgaria), composed in 1968 by an unknown Czech. The manuscript was filed in the archives of the Czechoslovak Club of T. G. Masaryk in Sofia when it was discovered by the author of this edition in 2019. In keeping with the title, or rather the overall intention of his study, the unknown author of the document attempts to create a complex overview of positive cases of “contributions of Czechs to Bulgaria”, with emphasis on mentioning as many as possible of the Czechs who had been active in Bulgarian territory and in some way excelled and contributed to the country’s development. Owing to the extraordinary (and personal) familiarity of the author with the issue of Czechs living in Bulgaria, his work contains an abundance of references to the activities of Czechs in this country, including a great deal of information about people and facts

1 Tato práce vznikla za podpory projektu Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě reg. č.: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734 financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj.

that had previously only been partially known of, or had been entirely unknown. The text is supplemented with introductory comments by the editor on the question of the identity of the author of the text, an editorial commentary on the process of rendering the manuscript into a published format, and continuous explanatory footnotes.

Key words: Bulgaria, Czech minority, Balkans, Czechs abroad

Prolog

K pokroku ve vědeckém zkoumání dochází v zásadě dvěma základními způsoby: Jednak publikováním nových, dosud neznámých dat/informací, a jednak aplikací nového výkladového schématu (a, samozřejmě, jejich kombinací). V rámci studia české, resp. československé přítomnosti v Bulharsku či, patřičněji řečeno, v bulharských dějinách, jsme byli v posledních dekáдах svědky posunů na obou uvedených frontách. Od víceméně na nová data orientovaných studií Růženy Havráňkové,² Terezy Lančové,³ Pavla Zemana,⁴ a – vedle celé řady dalších – koneckonců i příslušných sekcí syntetizujících *Dějiny Bulharska*⁵ na straně jedné, po práce zaměřené typologicky,⁶ metodologicky⁷ či konstruktivisticky⁸ na straně druhé.

Tento příspěvek, jehož jádrem je text *Přínos Čechů Bulharsku*, sepsaný v roce 1968 neznámým českým krajanem v Bulharsku (k otázkám autorství viz níže) a nalezený v létě roku 2019 v archivu Československého klubu T. G. Masaryka v Sofii (viz Ediční poznámka) spadá bezpochyby do první uvedené kategorie, tedy mezi práce, jejichž přínos se nachází především v oblasti (nové) fakto-

2 Růžena HAVRÁNKOVÁ, *Cesty české inteligence do Bulharska*, in: Marcel Černý – Dobromir Grigorov (eds.), *Úloha české inteligence ve společenském životě Bulharska po jeho osvobození*, Praha 2008, s. 40–46.

3 Tereza LANČOVÁ, *České stopy v Gorné Orjachovici*, *Porta Balkanica* 9, 2017, č. 1–2, s. 39–50.

4 Pavel ZEMAN, *Učebnice českých učitelů v Bulharsku: 80. a 90. léta 19. století*, *Studia Ethnologica Pragensia* 2016, č. 2, s. 11–25.

5 Jan RYCHLÍK, *Dějiny Bulharska* (třetí, přepracované vydání), Praha 2016.

6 Vladimír PENČEV, *Češi v Bulharsku aneb O typologizaci, etapizaci a procesech adaptace českého vystěhovalectví do bulharských zemí*, *Český lid* 95, 2008, č. 2, s. 115–126, přeložil Marek Jakoubek.

7 Lenka JAKOUBKOVÁ BUDILOVÁ, *Property transmission and household developmental cycle: continuity and change. The case of a Czech village in Bulgaria (1900–1950)*, *Ethnologia Balkanica. Journal for Southeast European Anthropology* 21, 2018, č. 1, s. 43–66.

8 Marek JAKOUBEK, *On the Process of National Indifferentiation. The case of Bulgarian 'Czechs'*, *Nations and Nationalism* 24, 2018, č. 2, s. 369–389.

grafie. Informací o české přítomnosti v bulharských dějinách obsahuje *Přínos Čechů Bulharsku* bezpočet, doslova jimi překypuje. Jeho autor jako by se snažil uvést co možná největší počet Čechů, působících na území Bulharska, kteří v některém ohledu vynikli. Většina jmen, která zmiňuje, jsou zájemcům o danou tematiku důvěrně známá, stejně, jako jejich činnost. Ve svém textu ovšem uvádí také osoby a skutečnosti známé méně, jakož i řadu jmen a souvislostí dosud nových, zcela neznámých. Kromě prezentace dílčích informací se navíc jedná o dílo usilující o pojetí zvolené tematiky co možná komplexní a ucelené. Navzdory skutečnosti, že od roku 1968 bádání na poli česko-bulharských vztahů značně pokročila, je práce *Přínos Čechů Bulharsku* neznámého autora, kterou na následujících stranách přinášíme, dilem bez jakýchkoli pochyb hodným pozornosti všech badatelů a studentů, jejichž předmětem zájmu jsou Češi v Bulharsku, ať už je jejich konkrétní specializace jakákoli.

Kdo je autorem *Přínosu Čechů Bulharsku*?

Jednou z pozoruhodných okolností (nálezu) textu *Přínos Čechů Bulharsku* je skutečnost, že neznáme jeho autora. Text samotný žádné jméno neobsahuje a vzhledem k absenci jakéhokoli kontextu – text byl volně vložen mezi směsici dalších dokumentů z nejrůznějších dob a zaměření (viz Ediční poznámka) – nepomohou k jeho identifikaci ani souvislosti jeho umístění v archivu. Své jméno autor neuvádí, určité informace o sobě však, byť spíše mimochodem, přeci jen sděluje. Jisté je například to, že autor byl muž („Není to v mých silách, abych hodnotil...“); zároveň víme, že to nebyl Bulhar, ale český krajan („... nám, krajanům v Bulharsku...“), který byl členem Československého klubu T. G. Masaryka („...se nachází v naší knihovně“). Známe dokonce i adresu jeho (v době psaní textu nejspíš již bývalého) bydliště („My bydleli na ul. Graf Ignatiev proti kostelu Sv. Sedmočíslenici...“). Zatím ovšem ani tato informace ke ztotožnění původce textu nevedla.

Mnohé – byť pouze „typologicky“ – o jeho osobě vypovídá také autorův jazyk. Ač text pochází z roku 1968, překvapuje jeho, vzhledem k dané době, zastaralá čeština, prosycená mnoha archaismy, jakož i bulharismy. Zjevná je též autorova neznalost psaní cizích jmen podle pravidel českého pravopisu. Tyto indicie napovídají, že se muselo jednat už o staršího člověka, který buď absolvoval českou školu již dávno, nebo chodil do školy bulharské a teprve později se učil psát spisovnou češtinou. Podle všeho žil už mnoho let v Bulharsku, anebo se tam již narodil.

Jakou pozici v Klubu (a případně dalších institucích) autor zastával, opět nevíme, zdá se ovšem, že nešlo o pouhého „řadového člena“, a to především ze dvou důvodů. Zejména proto, že je autorem níže prezentovaného textu. Samozřejmě je možné, že jej někdo vypracoval z vlastní iniciativy „jen tak“, přece jen se ale zdá pravděpodobnější, že vznik textu podnítila určitá forma „objednávky“, která byla podle všeho Klubem nějak koordinována – tomu alespoň odpovídá uložení kopie textu v archivu Klubu (fakt, že dokument nebyl řádně katalogizován či alespoň nějak systematictěji označen a uložen je, bohužel, skutečnost, společná naprosté většině materiálů, které jsou v archivu uchovávány a nelze z ní tedy jakkoli usuzovat na ne/důležitost dotčených dokumentů).

Druhým důvodem, svědčícím pro prominentnější pozici autora v Československém klubu a patrně i obecně v české, resp. československé krajaňské společnosti v Bulharsku, je samozřejmě jeho zcela nevšední rozhled a informovanost, jak pokud jde o historii Bulharska, tak co se týče dějin (a současnosti) české přítomnosti na území Bulharska a českého zájmu o tuto zemi. Zejména ve vztahu k vlastním tématu práce, tedy komunitě českých krajanů v Bulharsku, je zjevné, že autor při psaní do značné míry čerpal, ať již ze svých vlastních, či někým jiným zprostředkovaných osobních vzpomínek. Nad to ale rovněž hojně využívá a odkazuje na literaturu, a to jak bulharské, tak české provenience, včetně prací jednoznačně odborných. Taková kompetence byla v době vzniku textu, tedy v roce 1968 („Před 60 lety [1908]...“) stejně neobvyklá, jako dnes, a naznačuje, že ten, kdo jí disponoval, byl do značné míry výjimečnou osobností. Právě využívání odborných textů českých autorů rovněž naznačuje, že autor s nimi byl nejspíše v kontaktu (nejedná se totiž rozhodně o lidovou četbu, která by byla určena pro masovou čtenářskou obec) a snad i to, že přechodně sám v Československu pobýval. Nutno však zdůraznit, že se nejedná o podložené závěry, ale pouze o hypotézy.

Ediční poznámka

Níže prezentovaný text byl pořízen z kopie rukopisu nadepsaného *Přínos Čechů Bulharsku*, který se nachází v archivu Československého klubu T. G. Masaryka v Sofii. Archiv klubu není nijak systematicky uspořádán, rukopis se nachází volně vložen v záplavě jiných materiálů z nejrozmanitějších dob a tematického zaměření. Rukopis, psaný na stroji, se nachází na 33 paginovaných stranách formátu A4. Na strany originálu odkazujeme pomocí tučných číslic v závorce, uváděných vždy mezi

odpovídajícími stranami. Text je důslednou transliterací originálu, zachovávající veškerá jeho specifika, včetně chyb. Všechny doplňující poznámky pod čarou, resp. obrazová příloha jsou dílem autora edice. V případě nečitelného originálu vkládáme na příslušné místo hranatou závorku [] s otazníkem, anebo s odhadovaným nejpravděpodobnějším zněním daného místa.

* * *

Archiv Čs. Klubu je v současné době veřejnosti nedostupný, za jeho zpřístupnění bych na tomto místě velice rád poděkoval paní Anně Staevské; nebýt její ochoty a pomoci, tento text by nikdy nevznikl.

DOKUMENT

Přínos Čechů Bulharsku

Osudy Bulharské Lidové Republiky⁹ jsou neobyčejně zajímavé, sotva tušíme, že nejmladší slovanský stát, který se vymanil pomocí ruskou teprve na sklonku let sedmdesátých minulého¹⁰ století z poddanství tureckého, je zároveň nejstarším samostatným slovanským státem. Neboť v dobách, kdy u jiných Slovanů teprve se daly přípravy k vytvoření samostatných držav, měli Bulhaři již skvělou organizaci státní, měli svou církevní samostatnost a dosáhli už v X století takové vzdělanosti, že mohli dáti bezpečné základy celé slovanské literatuře. A přece Bulhaři byli vlastně posledním národem, který povstal rozlišením jižní větve slovanské. Věčně nepokojné a různorodými živly drancováno, nesváry světské a třenice náboženské byly příčinou pádu Trnovské stolice roku 1393¹¹ a Bulhaři byli spoutáni železnými okovy mocných Turků. Zašlá sláva bulharská, sláva národa, jenž první ze Slovanů měl svojí kulturu, jenž vládl takřka celému Balkánu! Podivuhodně si zahrál osud s Bulharskem. V době úpadku bulharského nebylo zpráv a styků vůbec a Bulhaři upadli v úplné zapomenutí. Pět dlouhých věků zúřila krutost Musulmana a zem bulharská byla napájena potoky krve a slzí.

9 Název Bulharská lidová republika byl přijat v souladu s novou, komunistickou, ústavou v roce 1947 a jako oficiální název země zůstal až do roku 1990.

10 Tj. devatenáctého.

11 1393 – pád druhé bulharské říše (založena 1185), jejímž centem bylo Veliko Tárnovo s pevností Carevec.

Bylo to dne 23 dubna roku 1877 kdy velký slovanský bratr, Rusko, chtěje zlepšiti žalostný osud ubohých křesťanů v říši turecké užil všemožný nátlak na vládu tureckou a potkav se s urputným odporem, nutkán byl vypovědět ji válku. Známý jsou ohromné oběti jak na krvi, tak na statku bratrského národa ruského, který nešetřil ničeho, jen aby vybojoval uhněteným¹² bratrům draze zaplacenou samostatnost. Odhodila zbytky někdejších okovů, s vírou ve schopnost a cíl svého národa, zapřahnutá do spřežení práce prospěšné, stala se země tato rozkošným rájem vyspělosti, plody jejíž jsou zázrakem nemírného rozvoje, vyvolaného pílí celého národa.

Jedním z nejvýznamnějších činitelů v tomto úsilí jsou vzájemné bratrské styky slovanských národů – Čechoslováků a Bulharů, které datují z dob velmi dávných, chceme-li míti na zřeteli příchod slovanských věrozvěstů Cyrila a Metoděje na Moravě roku (2) 863. Styky československo-bulharské jsou velmi zajímavou látkou, o nichž vypráví Karel Drož ve své črtě „Pod Vitoší“ ve „Zlaté Praze“ z roku 1908 na str. 117. Píše: „Co jinde vykonávají akademie vědecké a umělecké společnosti, toho podjali se chudí opuštění jednotlivci českého národa sami; a výsledek jejich práce ve vědě a umění překvapuje přímého pozorovatele. Není to nadsázka, tvrdím-li, že česká obec sofijská jest duší bulharské kultury!“

A je vsutku velmi radostné, že jde vlastně jen o pokračování v dávné tradici, zejména v oblasti kultury. Kulturní spolupráce Čechů v dějinách nového Bulharska jest velice důležitá, neboť jest to éra vzniku a budování bulharského státu, jichž zúčastnili se způsobem vynikajícím v prvé řadě naši krajané, kteří přišli do Bulharska s nadšením idealistů, aby svými vědomostmi a schopnostmi podali bratrskému národu pomocnou ruku v tvořivé práci a uplatnili se zde v nejrozmanitějších oborech jako učitelé, inženýři, umělci, hudebníci, živnostníci, řemeslníci a j. čeští umělci, a vůbec kulturní pracovníci se těšili vždy ve světě velké vážnosti a bude proto prospěšné připomenouti některé kapitoly styků česko-bulharských kdy Bulhaři, jako národ který dlouho a nevýslovně trpěl pod tureckým jařmem, po osvobození, kdy začínal svůj samostatný politický, kulturní a hospodářský život, byli postaveni před velký a těžký úkol ujmouti se jeho řízení. Úkol ten byl tím nesnadnější, že tu byl velký nedostatek bulharských odborných sil ve všech oborech pracovních. Význačné a pozoruhodné je, že bulharská vláda, při značných možnostech výběrů z jiných kulturních zemí, obrátila se s plnou důvěrou již tenkrát k našemu národu, plně oceňujíc všestrannou zdatnost našich lidí, aby spolubudovali základy nového bulharského státu. Do novo osvobozeného Bulharska, české a slovenské kádry přinesly první štěpnice jistých vědeckých disciplin a položili základy některých prů-

12 Bulharismus: *ugneten* = utiskovaný, porobený.

myslů /cukrovarnictví, sklářství, nábytkářství a j./ Vždyť první džbánec bulharského piva byl uvařen v českém pivovaru českým sládkem.

Mnoho našich krajanů bylo ještě před osvobozením Bulharska (3) zde usedlých a těžko jen dnes, kdy řada pamětníků bolestně prořídla a tvůrčí dějin československo-bulharských jsou již na věčném odpočinku, shánět podrobnosti o jejich činnosti. Tak na příklad známý český cestovatel a badatel Enrico¹³ Vráz se narodil 18 června¹⁴ 1860 ve Veliko-Trnovo za cesty jeho rodičů z Cařihradu na Krym, kde přijal bulharské křestní jméno Stanko. Z padesátých let minulého století máme rovněž doklady o prvních stycích česko-bulharských, k nimž došlo na bulharské půdě. Pod krycím jménem „Milanovič“ přišel do Bulharska v roce 1856 český politický emigrant aktivní účastník revolučních bojů na pražských barikádách roku 1848, blízký přítel Fričův, Josef Meissner.¹⁵ Usadil se v Šumenu, kde se stal učitelem na tamějším progymnaziu a kde se rozsáhlou a mnohostrannou činností pedagogickou snažil bulharskému lidu pomoci prací politickou a osvětovou. Po celou dobu svého působení v Bulharsku /1856–1863/. Meissner se účastnil intenzivně nejzávažnějších projevů bulharského národního hnutí, předával své revoluční zkušenosti a současně pečoval o rozkvet kulturního života. V tomto směru má velké zásluhy zejména v bulharském divadelnictví. V jeho režii a patrně z jeho iniciativy se v roce 1856 hrálo v Šumenu snad první bulharské představení, veselohra „Michal Miškoed“ od Sávi Dobroplodného¹⁶ a s ním a Vasilem Drumevem¹⁷ stál u kolébky bul-

13 Má být: Enrique.

14 Většina českých zdrojů uvádí 18. 4. 1860; srov. Ctibor VOTRUBEC, *E. St. Vráz stále ještě záhadný*, Vesmír 74, 1995, č. 10, s. 583. Sám E. S. Vráz ovšem též píše: „Mluvím-li o svém mládí, lžu“ (Jiřina TODOROVÁ, *Enrique Stanko Vráz*, 2010. Dostupné na: <https://plus.rozhlas.cz/enrique-stanko-vraz-6647280>, 14. 7. 2020); narození v Bulharsku tedy může být fikcí.

15 Josef Meissner (1828–1893) byl za aktivní účast na pražském povstání roku 1848 odsouzen na dvacet let vězení, stačil však utéct do Srbska. S kritikou rakousko-uherské správy však nepřestal ani tam, byl proto nucen zemi opustit. Nejprve pobýval v Rumunsku, na základě kontaktů s Františkem Alexandrem Zachem a Panajotem Chitovem pak odešel do Bulharska, kde pod jménem Milanovič působil v Šumenu a Plovdivu, kde se věnoval pedagogické a osvětové práci, intenzivně se rovněž zapojil do bulharského protitureckého odboje. K osobnosti J. Meissnera srov. např. Josef Zdeněk RAUŠAR, *Český emigrant, Životopisný nástin starého osmačtyřicátníka a vlastence: Josefa Mejsnera, profesora a kustoda nár. biblioteky v Srbském Bělehradě*, Praha 1895.

16 Sáva Dobroplodný (roz. Sava Chadžiiliev) (1820–1894) byl bulharský spisovatel, učitel a autor divadelních her. Šumenské představení jeho hry *Michal Miškoed* – bulharizované verze komedie řeckého autora Miltiadiše Churmuzise – bývá považováno za první bulharskou divadelní performanci a tedy za počátek bulharského divadla.

17 Vasil Nikolov Drumev (1841–1901) byl bulharský duchovní, spisovatel, dramatik a politik. Byl metropolitou trnovské eparchie (v daných souvislostech je znám též jako Kliment Trnovský)

harského divadla, jak o tom se zmiňuje ve svých vzpomínkách¹⁸ patriarcha bulharského divadla Ivan Popov.¹⁹ I po odjezdu z Bulharska, v letech sedmdesátých, v období těžkého ozbrojeného boje lidu proti tureckému feudalismu, přispíval ze Srbska svými penězi na nákup zbraní pro bojovníky za bulharskou svobodu.

Jeden z veteránů bulharského osvobození je český generál Jaroslav Červinka, narozen roku 1848. Svoji vojenskou kariéru začal jako 17 letý dobrovolník v rakousko-pruské válce v roce 1866. Generál Jaroslav Červinka se účastnil rusko-turecké války v roce 1877 pro osvobození bratrského národa bulharského.²⁰ V této válce sloužil v ruské armádě a v roce 1918 vstoupil do nově založené armády československé. Zemřel v roce 1933 jako 85 letý veterán rusko-turecké války v Pardubicích

Byla to dále Ivana Chytevá,²¹ rozená Josefa Jirásková²², která v roce 1866 po vypuknutí rakousko-pruské války, kdy školy v (4) Praze byly uzavřeny, přijela do Karlova, kde se provdala a nastoupila trnitou dráhu učitelství. Vedle své učitelské činnosti, byla ředitelkou dívčího pensionátu v Trnově, poté ve Staré-Zágoře a později ve Varně. Působila i jako ředitelka v Pazardžiku, Vidinu a v Samokově. Ku konci své působnosti byla ředitelkou sirotčince v Plovdivu. Po 26 letech své činnosti odchází na odpočinek do Sofie, kde 11 srpna 1929 zemřela ve věku 85 let.

Jeden z prvních krajanů, kteří přišli zároveň s ruskými vojsky, někteří dokonce jako účastníci válečného tažení proti Turkům, vynikal svým nadšením pro věc slovanskou krajan Václav Štrupl, rodem z Mělníka. Jako dobrovolník účastnil se Štrupl války srbsko-turecké. Když vypukla válka rusko-turecká, byl Štrupl v Oděse přidělen k pluku kozáckému. Pro onemocnění vystoupil ze svazu ruské armády a ja-

a dvakrát rovněž ministerským předsedou. Těž byl autorem první bulharské divadelní hry s původním námětem.

18 Pravděpodobně jde o: Ivan POPOV, *Minaloto na bălgarskija teatar* 1–5, Sofija 1939–1960.

19 Ivan Popov (1865–1966), bulharský herec, režisér a historiograf bulharského divadla. Člen divadelní souboru *Slza a smích* (viz).

20 Autor se v daném bodu mylí, generál Červinka (1848–1933) se rusko-turecké války nezúčastnil, k 11. hulánskému pluku carevny Marie Feodorovny se jako nadporučík přidal teprve 20. září 1878 v Kišiněvě (srov. např. Jaroslav ČERVINKA, *Trp kozáče, budeš atamanem*, Praha 1929, s. 130).

21 Autor se zde dopustil omylu, dotýčná se je jmenovala Bogdana (Bohdana), Ivan byl její manžel. Srov. následující poznámku.

22 Josefa Jirásková (Jirásková) (1844–1929) byla jedna z nejznámějších českých učitelek v Bulharsku. Do země přišla roku 1866 ve svých 22 letech, následně učila na řadě míst (Karlovo, Kalofer, Pazardžik, Vidin, Samokov, Trnovo, Stará Zagora, Plovdiv, Varna, Sofie) a v řadě institucí. Provádala se za Ivana Chiteva, synovce vojvody Panajota Chiteva, přičemž přešla na pravoslavnou víru a přijala křestní jméno Bogdana (Bohdana).

ko vojenský dodavatel se dostal s ruskými vojsky do Bulharska, kde se trvale usadil a zvolil si za bydliště Sofii, kde vynikal jako energický podnikatel staveb. Starý ko-
zák Václav Štrupl zemřel roku 1929 v Mělníku, jeho rodišti.

Chceme-li být důslední, musíme se zmíniti i o našich krajanech inženýrů, kteří za panství tureckého pracovali na bulharské půdě při stavbě železnic a o nichž se zmíním později. Češi, kteří byli v Bulharsku před jeho osvobozením, měli styk a přátele i mezi revoluční bulharské mládeží, která školské i politické vzdělání obdržela v Rusku, Rumunsku, Srbsku ale také v Čechách. Tak studoval v Praze blízký spolupracovník geniálního revolucionáře Vasilu Levského, Petr Benkovský.²³ Na zemědělské akademii v Táboře se učil Angel Kančev,²⁴ Christo Botevův kamarád Ivan Drasov²⁵ byl taky žákem českých škol. Inženýr Jiří Prošek²⁶ zůstal v pamětech těchto osvobozeneckých bojovníků zapsán jako věrný přítel a člen povstaleckého výboru. Mezi mnoha Bulharů, kteří v tomto období studovali na středních a vysokých školách, byl i Teodosij Ikonov²⁷ který překládal z t. zv. Královodvorského rukopisu a pracoval na bulharské parafrázi písně „Kde domov můj“ /Gde e rodat

23 Má být: Petr Berkovský (1852–1892); důvodem omylu je snad záměna příjmení s jiným bulharským revolucionářem, Georgim Benkovským (1843–1876). P. Berkovskij byl bulharský revolucionář, spolubojovník Vasilu Levského. Dva roky studoval v Táboře v Čechách, během této doby byl v kontaktu např. s Jiřím Proškem (viz). Výrazně a hrdinně se angažoval v národněosvobozeneckých bojích. Po Osvobození působil v letech 1881–1882 jako starosta Chaskova. Poté se přesunul do Plovdivu, kde krátce vydával noviny *Săedinenie* (*Sjednocení*). Závěr života strávil v Lomu.

24 Angel Kănčev (1850–1872) byl bulharský revolucionář, spolupracovník Vasilu Levského. V letech 1870–1871 studoval na tábořské vyšší hospodářské škole.

25 Ivan Todorov Drasov (1848 – 1901) byl aktivní bojovník za osvobození Bulharska, blízký přítel Christo Boteva. V letech 1877–1878 byl starostou města Loveč. Roku 1879 byl zvolen do Prvního velkého bulharského národního shromáždění, které zasedalo v Trnovu. Pobýval a studoval v Čechách, a to na gymnáziích v Praze a v Písku.

26 Jiří (Georgi) Prošek (1847–1905) působil v Bulharsku ještě před Osvobozením jako inženýr při stavbě železnic. Po r. 1878 působil jako přednosta stavebního úřadu v Sofii, mezi lety 1880–1881 byl členem sofijské městské rady. Se svým bratrem Bohdanem (Bogdanem) (1858–1905) založil roku 1879 v Sofii první tiskárnu a roku 1884 známý pivovar „Prošek“. Společně se též podíleli na realizaci projektu přímořského přístavu ve Varně. J. Prošek by po dlouhá léta vůdčí osobností české kolonie v Sofii; patřil též mezi zakladatele Slavjanské Besedy v Sofii. Srov. Jan KADELA, *Bratři Proškové. Rodinná kronika*, Praha 1978; Nikolaj BRANKOV, *Inženýři Proškové: Berounští stavitelé novodobého Bulharska*, in: Minulostí Berounska: sborník Státního okresního archivu v Berouně, Beroun 2017, s. 257–273.

27 Teodosij (Bogdan) Sotirov Ikonov (1836–1871) byl bulharský spisovatel a osvětový pracovník. Jako učitel působil ve Svištově, rumunském městě Brăila a v Bolgradu v Besarábii, kde byl v letech 1867–1869 ředitelem místního gymnázia. V letech 1859–1861 pobýval a studoval v Praze.

mi^{28/}. Dále je to Vasil Dimitrov Stojanov,²⁹ který spolupracoval na Riegrovým „Slovníkem naučným“³⁰ a hlavně s českým a slovenským periodickým tiskem a jako skutečnost nutno podotknout, že učil bulharsky Boženu Němcovou a že jí pomáhal v jejích překladech z Georgi Sava Rakovského. Narozen 1839 v Žeravna na Kotel-sku, kde se mu v tamní primitivní škole dostalo nejzákladnějšího vzdělání. Učil se řemeslu a pak pra(5)coval jako ovčák v Dobrudži. V roce 1850 odešel do Šumenu, kde v rozhovorech s Josefem Meissnerem se u něho vzrodila myšlenka na studium v Čechách, pro něž se definitivně rozhodl v roce 1858, kdy se vydal na cestu bohatě vybaven Meissnerem radami i jeho osobními doporučujícím listem, tedy právě v období, do kterého spadají jeho styky s Boženou Němcovou.

Podle maďarského etnografa a dějepisce Františka Kanice,³¹ v sedmdesátých letech minulého století čítala Sofie necelých 20,000 obyvatelů, z nichž 8,000 bulharů, 5,000 židů, 900 cikánů a asi 100 cizinců. Tyto národnosti žili v některých čtvrtích samostatně a nezávisle od místních obyčejů. V době otomanské nadvlády, Sofie byla zaostalá v důsledku svému odboji a nepokoře svého obyvatelstva, hlavně z okolí sofíjského – šopy³² vůči agarjanům³³ /turkům/. V okrese nikdo nemluvil turecky a turci byli nuceni se učit a mluvit bulharsky. Svoji polohu Sofie nemá soupeře. Nad ní se pyšní Vitoša, pohoří 2300 metrů vysoké. Někdejší Sofie byla proslulá svojí nečistotou! Křivé, často slepé uličky se táhly řadou nízkých chat, jichž dře-

28 Ikonómův překlad (*G)de i rodăt mi* byl publikován v roce 1861, tedy dříve než se dotyčná píseň stala českou národní hymnou.

29 Vasil Dimitrov Stojanov (1839–1910) byl bulharský osvětový pracovník, filolog a folklorista. Společně s Marinem Drinovem byl iniciátorem založení Bulharské učené společnosti, přejmenované v roce 1911 na Bulharskou akademii věd. Mezi lety 1883–1894 byl ředitelem Národní knihovny. Opakovaně pobýval v Čechách; k jeho působení zde srov. Marcel ČERNÝ, *Nejnovější výsledky bádání k tématu Vasil Dimitrova Stojanova v Čechách*, Slavia: časopis pro slovanskou filologii 75, 2006, č. 4, s. 419–425.

30 František Ladislav RIEGER (ed.), *Slovník naučný*, Praha 1860–1874.

31 Tj. Felixe Philippa Kanitze (1829–1904). Vzhledem k Bulharsku je nejvýznamnější jeho práce Felix Philipp KANITZ, *Donau-Bulgarien und der Balkan: historisch-geographisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1860–1878* (vol. 1–3), Leipzig 1882, resp. Felix KANIC, *Dunavska Bălgarija i Balkanăt*, Sofija 1932. Kanitz – nazývaný též *balkánský Kolumbus* – se narodil v Pešti do bohaté židovské rodiny; jeho působení bylo v řadě klíčových ohledů spojeno s rakousko-uherskou monarchií, označení „maďarský“ etnograf je tedy spíše nepřipadné.

32 Šopi – etnografická skupina žijící na území západního Bulharska, severovýchodní Makedonie a východního Srbska. Region, který Šopi obývají, se nazývá Šopluk, též Šopsko.

33 Agarjani (bulh. *agarjanci*) – zastarale bulharsky Mohamedáni, Turci, příp. Arabové. Název je odvozen z legendy o původu Arabů z rodu Izmaela (odtud též označení Izmaelitě), prvorozeného syna Abrahama, jehož mu porodila otrokyně jeho (neplodné) manželky Sára Hagara (odtud název); česky Hagarění.

věná konstrukce byla vylepena jílovitým blátem. Sotva déšť ustal, již v ulicích bylo bláta po kotníky. Za silnějšího deště /a po něm/ ulici přebrodit bylo vůbec nemožné. Když ruská vojska po těžkých bojích u Taškenu³⁴ /dnešní Saranci pod Arabakonakem³⁵/ vstoupili do Sofie, nový život nastal zvláště po prohlášení Sofie za hlavní město osvobozeného Bulharska. Její křivé a nečisté ulice skoro³⁶ podlehly novým regulačním plánům, začala stavba nových domů, škol, veřejných budov, ministerstev a město se rozrůstalo, takže s právem nese ve svém štítu heslo: „Roste a nestárne“³⁷. Budíž zde připomenuto, že dnes vládnoucí štít města Sofie je práce našich krajanů Václava Dobruského, zakladatele a prvního ředitele sofijského muzea, prof. Ivana Mrkvičky, ředitele umělecké školy a výtvarníka Charalambi³⁸ K. Tačeva. Za motiv byly vzaty: stará mince antická s hlavou ženy představující „Ulpia Serdika“³⁹. Další mince s vyobrazením pavillonu, v němž se nalézá socha „Apollona-Medicus“ představující boha léčebné síly, zbožňován pro léčebnost horských minerálních pramenů, jakých má Sofie ve svém okolí v hojnosti. Za třetí motiv posloužil starý pravoslavný kostel „Sv. Sofie“, po němž dostalo hlavní město osvobozeného státu jméno a jako čtvrtý motiv posloužila silueta hory Vitoša, nejkrásnější to dekorace stolice⁴⁰. (6) Uprostřed této kompozice je vyobrazen nalezený při vykopávkách v Trapezici medailonek představující vzpřímeného lva na červeném emailovém pozadí. Tento štít důstojně reprezentoval novoosvobozené Bulharsko na průčelí Invalidního domu v Paříži⁴¹ u příležitosti „Světové výstavy“ v roce 1900⁴².

A tak již kolem roku 1880 bylo v Sofii asi 100 Čechů, většinou to dělníci a řemeslníci, nepočítaje v to naše krajany, kteří tu byli ještě před osvobozením. Byli

34 Má být: Taškisenu; staré označení obce zní Taškisen.

35 Arabakonak byl 29. 6. 1942 přejmenován na Botevgradský průmysk, spojující Sofii se severním Bulharskem.

36 Bulharismus: *cxopo* = záhy, rychle.

37 Uvedený překlad do jisté míry posouvá význam; „Raste, no ne staree“ znamená doslova: roste, ale nestárne.

38 Má být: Charalampi; Charalampi Konstantinov Tačev (1875–1944) byl bulharský výtvarník, věnující se dekorativnímu umění a designu; bývá označován za prvního bulharského designéra. V roce 1902 absolvoval – v historicky prvním ročníku absolventů – Státní výtvarnou školu (založena 1896), v kurzu pod vedením prof. Jana (Ivana) Mrkvičky. V roce 1910 se na Státní umělecko-průmyslové škole, na kterou byla Státní výtvarná škola v roce 1909 transformována, stává profesorem. Ch. Tačev se též aktivně zapojoval do spolkové činnosti, mj. byl i členem Slavjanské besedy.

39 Správně: Serdica.

40 Bulharismus: *stolica* = hlavní město.

41 Míneň pařížská *Invalidovna*.

42 Srov. obrazovou přílohu na konci textu.

to v první řadě čeští inženýři Karel Trnka,⁴³ Jiří Prošek, Ježek starší kteří tu stavěli tureckou dráhu z Odrinu⁴⁴ do Vakarel a dále na západ. Byl tu i nejznámější té doby náš krajan „Hekim paša“⁴⁵ Dr Nádherný, první to sofijský lékárník. Tito krajané mají zásluhu nejenom o tuto dráhu a později jiné stavěné již v osvobozeném Bulharsku, ale brali v jistém smyslu účastnictví i v tehdejší povstání proti tureckému jařmu neboť spasili jako neutrální cizinci, opatřené padišachovým listem „teskere“⁴⁶ nejednom bulharskému „komitovi“ /povstanci/ život, vydávající ho za cizího poddaného, svého pomocníka a pod. Jako nadšení slovanofilové naskytla se jim příležitost poznati z vlastní zkušenosti útrapy a útlak, jež muselo snášet bulharské obyvatelstvo. Ve své knize „Minalo“⁴⁷ /48/ známý bulharský revolucionář a spisovatel Stojan Zaimov⁴⁹ se zmiňuje velice pochvalně o inž. Jiří Proškovi. Nerozmysleje se dlouho a nedbaje ohromného nebezpečí, jež mu hrozilo jako zodpovědnému inženýru, jenž pracoval pod tureckým režimem, vstoupil inž. Jiří Prošek do revoluční organizace bulharských buditelů. Seznámiv se s Vasilem Levským a jinými vynikajícími členy revolučního komitétu, inž. Jiří Prošek se věnoval cele a se zápalem osvobozovací akci. Opatřen sultánovým ochranným listem, dojížděl do Cařihradu a nakupoval zbraně a náboje pod záminkou, že je potřebuje „k ochraně trati proti povstalcům“ a zatím vše tajně dodával bulharským odbojovým četám. Prostředkoval výměnu revoluční korespondence se zahraničím, zejména Bukurešti. Spolu s inženýry Trnkou a Ježkem byl také jedním z těch inženýrů, kteří za války rusko-turecké roku 1878 se odvážili šíleného kousku tím, že zdánlivě, z důvodů „technických“ zabarikádovali a rozmontovali trať nad Odrinem, navzdor litým hrozbám vojenského velení v Cařihradu. Tím zdrželi turecké vojenské posily téměř o 30 hodin

43 Karel A. Trnka (1853–1923) byl český inženýr, působící v Bulharsku především v oblasti stavby železnic. Též aktivní v krajaňském spolku Čech (v roce 1919 zvolen předsedou).

44 Odrin, turecky Edirne (dříve Adrianopolis, česky též Drinopol) – město nacházející se v evropské části současného Turecka, nedaleko bulharských hranic.

45 Snad byl vzorem pro tuto přezdívku Hekim Ismail Pasha (1807–1880), osmanský lékař a státník (jméno vlastně začíná titulem: *hekim* = lékař).

46 Tezkere – turecky potvrzení, osvědčení; za Osmanské říše dokument vydaný jménem sultána.

47 Stojan ZAIMOV, *Minaloto: Očerki i spomeni iz dejatelnošta na bálgarskite tajni revoljucionni komiteti ot 1869–1877 god.* Kniga 1–3, Plovdiv 1898.

48 V originále je závorka prázdná, zjevně v ní měl být uveden překlad názvu díla – *Minulost*.

49 Stojan Sojanov Zaimov (1853–1932) byl bulharský revolucionář a spisovatel. Za účast na protitureckém odboji byl vypovězen do Anatólie, podařilo se mu ale uprchnout a uchýlit se do Rumunska, kde spolupracoval s bulharskými emigranty, mj. Ljubenem Karavelovem či Christo Botevem. Po osvobození Bulharska zastával řadu funkcí, v letech 1903–1908 byl ředitelem Národní knihovny v Sofii. Společně se Zachari Stojanovem je považován za zakladatele moderní bulharské memoárové literatury.

a zachránili tak průsmyk „Šipka“,⁵⁰ čímž zachránili západní ruskou armádu! Vysoké (7) vyznamenání ruského cara bylo projevem vděku za tento přesmělý čin našich krajanů. Málo známo je, že v roce 1879 vypracoval inž. Jiří Prošek první plán Sofie po jejím osvobození. Uvádím pro zajímavost, že Jiří Prošek jako výborný stenografista, byl spoličinným při sestavení bulharského těsnopisu, práce to Slovince profesora Antonína Bezenška⁵¹. Stejně tak se svým bratrem Bohdanem Proškem byl mezi zakladateli „Spolku bulharských architektů a inženýrů“, aby stáli při kolébce spolku „Čech“, „Slavjanské Besedy“, oni jsou zakladatelé známého „Proškova pivovaru“, dále „Dvorní tiskárny“ a mnoha jiných podniků, výstaveb silnic, železničních drah, varnského přístavu a j. Jako departamentní inženýr na stavbě železniční tratě Ichtiman – Pazardžik, účinkoval i inženýr Karel Trnka. Stavěl železniční trať Sofia-Roman, dále byl vedoucím stavby železniční tratě Trnovo-Trevna⁵²-Boruštica a projektoval trať Jambol-Burgas. Byl sekčním inženýrem při stavbě trati Caribrod⁵³-Sarambej⁵⁴. Po ukončení rusko-turecké války byl jmenován ruským velením za komendanta města Sliven. Zemřel v Sofii 23. IV. 1923 ve věku 70 let.

Byla to celá řada inženýrů a architektů, kteří až do příchodu bulharských inženýrů spravovali a stavěli bulharské železnice, mosty, nádraží a jiné vládní a privátní budovy. Největší vládní budovy v Sofii a celá řada privátních té doby vynikajících svou solidností, např. přístavka k bývalému královskému dvorci,⁵⁵ Ministerstvo národní obrany, Vojenská akademie, Vojenský klub, starý hotel „Bulgaria“, pomník padlým ruským lékařům a felčárům, ruský pomník, pomník Vasilu Levski a j. jsou trvalé památky krajana architekta Kolára.⁵⁶ Dovolím si poznamenati, že pomník velkého revolucionáře Vasil Levski byl vystaven v roce 1885 podle návrhu

50 Šipka – průsmyk (Šipčenski prochod) v pohoří Stará Planina spojující severní a jižní Bulharsko. Od července 1877 do ledna 1878 se zde odehrály čtyři bitvy mezi osmanskými silami a ruskou armádou, podporovanou bulharskými dobrovolníky (opolčenci), po kterých ruská armáda získala nad tímto strategickým průsmykem kontrolu.

51 Anton Bezenšek (1854–1915) byl slovinský jazykovědec, publicista a expert na těsnopis, značnou část života strávil v Bulharsku. Od roku 1879 zastával post hlavního stenografa bulharského Národního shromáždění, posléze působil rovněž jako pedagog na sofijské univerzitě. Znáám je mj. tím, že upravil německou těsnopisnou soustavu Franze Xavera Gabelsbergera pro účely bulharštiny.

52 Tj. Trjavna.

53 Tj. Dimitrovgrad (Srbsko).

54 Správně: Saranbej (či Saranbey); od roku 1940 Septemvri.

55 Bulharismus: *dvorec* = palác.

56 Václav Kolář, též Antonín Kolář, příp. Václav Antonín Kolář (1841–1900) byl český architekt, známý především jako autor prvního urbanistického plánu poosvobozené Sofie a řady dalších staveb v tomto městě, mj. též památníku Vasilu Levského; (původní) budovy hlavního nádraží,

italského sochaře Abramo Peruketi.⁵⁷ Stavbu provedl první sofijský architekt Kolár. Sádrový odlitek je dílem krajana Františka Nováka a reliéfní podobiznu Vasilu Levski v bronzovém odlitku provedl český umělec Josef Strahovský. Výkopní a zednické práce byly provedeny pod vedením našeho krajana Josefa Klepky.

Před 60 lety /1908/ byl slavnostně odhalen pomník „Cara Osvoboditele“⁵⁸. Pro stavbu tohoto pomníku byl ustanoven komitét s předsedou Stojana Zaimova. Byla vypsána mezinárodní soutěž a v (8) komisi, sestávající se z cizích i domácích umělců – žury – byl i náš mistr prof. Ivan Mrkvička. Této soutěži se účastnil i náš krajan sochař Rous, který získal třetí cenu. Kamenické práce na tomto pomníku provedl krajan Václav Batěk.

Jako další inženýry a architektky jmenuji a Josefa a V. Proška, Roubel, Krásný, Štefl, Fridrich, Budík, Havrda, Dlouhý, Bohutinský, Tauchen, Vosyka, Rajský, Šnitr, Brada, Vitych a j. a dalo by se o každém z nich vyprávěti celé kapitoly. K těmto čestným zástupcům vědy technické důstojně se řadí též inženýr Skříčka a inženýr Mečíř, oba horní inženýři a mají tito neocenitelné zásluhy o hornictví v Bulharsku.

Dnes Bulharsko v oboru školství zaujímá na balkánském poloostrově místo nej přednější. Nebylo tomu tak v dobách po osvobozeneckých. Za tureckých dob bylo jakési „učiliště“ v Plovdivu, které zčásti mohlo upomínat na gymnaziální ústav podle našeho pojmu, ale v pravdě jím nebylo. O bulharském středním školství může se mluvit teprve od doby příchodu našich učitelů. Nepoččetněkrát byly z bulharské strany konstatovány patřičné zásluhy našich krajanů. Práce našich pionýrů bulharského školství nebyla snadná. Obce, které za dob jářma přinášely školství veliké oběti nyní, po osvobození a po dostižení národního ideálu, o školu se přestaly starati, uchváceny politickou nevraživostí. Naši čeští učitelé, svojí svědomitou prací zanechali čestnou vzpomínku u celých pokolení bulharské inteligence. Povolání záhy po osvobození země, oni úplně vyhověli nadějím v ně kladeným. Neznali bulharského jazyka, v němž měli vyučovat, musili nasazovat noci, aby si přednášky pro své žáky připravili. Oni tvořili vědeckou terminologii. Sestavení učebných programů a učebnic z valné části bylo jejich dílem.

V čele těchto osvětových pracovníků stojí D-r Konstantín Jireček, vnuk po matce znamenitého českého slavisty Pavla Josefa Šafaříka. Povolán bulharskou vládou roku 1879 do jejích služeb, během poměrně krátké doby Dr Jireček položil

Ústředního vojenského klubu, Vojenské akademie „Georgi Rakovski“, Grand hotelu „Bulgaria“. Jeho projekt chrámu Alexandra Něvského ale bulharská vláda odmítla.

57 Tj. Abramo Perucchetti (1885–1890).

58 Tj. Alexandr II. Nikolajevič (1818–1881), který jako ruský car vyhlásil Turecku válku, označovanou jako válka Rusko-turecká (1877–1878), která vedla též k osvobození Bulharska.

základy a zorganizoval celé bulharské školství. Ještě než přišel do Bulharska, D-r Konstantin Jireček vydal v roce 1875⁵⁹ svoje známé „Dějiny národa bulharského“,⁶⁰ které v předvečer osvobozené ruko-turecké války svojí přesnou a poutavou informací o národu, jemuž vycházelo slunce svobody, daly svůj neocenitelný přínos k (9) pro samostatnost Bulharska. Celá bulharská veřejnost si ho váží jako prvního bulharského historiografa, který svými „Cestování po Bulharsku“⁶¹ a „Knížectví bulharské“⁶² dal celé světové veřejnosti jedinečný a neocenitelný materiál k poznání Bulharska, jeho země a obyvatelstva v minulosti. Letos v lednu uctila bulharská veřejnost výročí 50 let od jeho smrti vydáním jeho výše uvedených tvoreb. Byl to tedy Čech, který první napsal dějiny bulharského národa, dosud bulharskou prací nena-hrazené, jak se o tom zmiňuje prof. Dr Josef Páta.⁶³

A co říci o silách učitelských? Naši krajané, universitní profesori: Antonín Šourek, Teodor Monin,⁶⁴ Vladislav Šak, Jan Brožka, Antonín Beneš a jejich gymnaziální kolegové Spulák, Splítek, Němec, Emler, Kadlec, Jirásek, Lukáš, Herek, Wagner, Marek, Marie Urbánková, Bohdana Jirásková-Chiteva, Söhnlerová a j. odchováli celé řady výtečných matematiků resp. kreslířů, kteří důstojně vykonávali svůj úřad jako inženýři, architekti, gymnaziální učitelé, chemici, pedagogové, klasičtí filologové atd. Postačí nahlédnouti do starých ročenek kteréhokoliv bulharského gymnázia, ať už to je Slivenské anebo Trnovské, Vidinské či Plovdivské, Sofijské atd., všude se shledáme s uznanými zásluhy českých učitelů.

Pro omezenost místa a času dovolím si zde vzpomenouti jen několik jmen těchto našich učitelů. Je to v první řadě profesor Antonín Šourek, který přišel do Bulharska v roce 1880. Vyučoval na různých gymnáziích a jako profesor na universitě

59 Má být: 1876.

60 Konstantin JIREČEK, *Dějiny národa bulharského*, Praha 1876.

61 Správně: *Cesty po Bulharsku* (Konstantin JIREČEK, *Cesty po Bulharsku*, Praha 1888).

62 Konstantin JIREČEK, *Knjažestvo Bălgarija*, 2 toma, Plovdiv 1891.

63 Snad in Josef PÁTA, *Několik kapitol z dějin styků česko-bulharských*, Osvěta 47, 1917, s. 549–562, 622–634.

64 Theodor Monin (1858–18993) byl český matematik. Mezi lety 1881–1886 působil na chlapec-kém gymnáziu ve městě Sliven v jihovýchodním Bulharsku. Poté Bulharsko opustil a vrátil se do Čech, kde zastává post asistenta na České škole technické. Roku 1889 se Monin vrátil se do Bulharska, kde byl jmenován prvním řádným profesorem geometrie na nově založené Vyšší škole v Sofii. Srov. Karel ČUPR, *Geometr Theodor Monin*. Lidové noviny. 51, 1943. č. 6, s. 4; Martina BEČVÁŘOVÁ, *Theodor Monin (1858–1893), první vysokoškolský profesor matematiky v Bulharsku*, Homo Bohemicus 1, 2008, s. 5–14; dostupné na: http://bohemiaklub.org/site/pages/page_4_5/HB-2008-1/HB-1-2008-print.pdf, 14. 7. 2020.

v Sofii vydal řadu učebnic z matematiky, analytické a deskriptivní geometrie⁶⁵. Vedle knih o methodice a krasopisu a o ručních prací připravil a vydal cenné příručky trigonometrie.⁶⁶

Profesor Teodor Monin byl nenahraditelným učitelem deskriptivní geometrie a kreslení na reálném gymnáziu v Slivenu.

Dalším učitelem matematiky byl František Splítek, který zanechal památky české svědomité práce nejen ve Svišťově ale i v Soluni a Sofii. Spolu s P. Nedkovem byl i spoluautorem učebnice němčiny a německé čítanky. Sestavil několik učebnic geometrie.⁶⁷ On vypracoval též plán města Plovdiv, kde vyučoval deskriptivní geometrii na tamějším gymnáziu.

(10) Zakladatelem klasické filologie v bulharském vyučování je známý profesor Jan Brožka, učitel latinář a autor učebnic latinského jazyka⁶⁸.

Někteří učitelé psali rovněž přímo pro bulharské školy původní učebnice nové! Tak Ludvík Lukáš, učitel na reálném gymnáziu v Plovdivu od roku 1880 vydal kromě oblíbené příručky pro učitele kreslení⁶⁹ na deset různých učebnic z oboru chemie, fyziky a měřičství.⁷⁰ Vedle své pedagogické činnosti, jako gymnaziální učitel chemie, pracoval též na poli hospodářském a spolu s plovdivskými vý-

65 Stran bibliografie prací A. Šourka srov. Martina BEČVÁŘOVÁ, *České kořeny bulharské matematiky*, Praha 2009, s. 357–368 *et passim*.

66 Např. Anton. V. ŠOUREK, *Pravolinejna trigonometrija: Za gornite klasove na realnite gimnazialni učilišta*, Plovdiv, 1883; Anton. V. ŠOUREK, *Litografirani uroci po sferična trigonometrija*, Plovdiv 1889; Anton V. ŠOUREK, *Sferična trigonometrija za gornite klasove na realnite i gimnazialni učilišta*, Plovdiv 1889. Viz předchozí pozn.

67 Např. František SPLÍTEK, *Rnnumekek S po geometrično čertane za IV klas*, Plovdiv 1895; Idem, *Učebnik po geometrično čertane*, Plovdiv 1896; Idem, *Učebnik po geometrija II. stepen za II klas*, Plovdiv 1897. Stran bibliografie F. Splítka srov. Pavel ZEMAN, *Učebnice českých učitelů v Bulharsku: 80. a 90. léta 19. století*, Studia Ethnologica Pragensia 2016, č. 2, s. 11–25, s. 24 *et passim*, M. BEČVÁŘOVÁ, *České kořeny*, s. 349–351; též srov. Eadem, *František Vítězslav Splítek (1855–1943) – zapomenutý učitel, matematik, etnograf a spisovatel*, in: Marcel Černý – Dobromir Grigorov (eds.), *Úloha české inteligence ve společenském životě Bulharska po jeho osvobození*, Praha 2008, s. 185–201.

68 Např. Ivan BROŽKA, *Učebnik po latinski ezik*. Sredec 1884; Idem, *Učebnik po latinski ezik za VI i VII klas na klas na bálgarskite klasičeski gimnazii*, Plovdiv 1899; Idem, *Latinska čitanka s latinsko-bálgarski i bálgarsko-latinski rečnik, za I i II klas na bálgarskite gimnazii*, Plovdiv 1911; stran bibliografie J. Brožky srov. Pavel ZEMAN, *Učebnice českých učitelů v Bulharsku: 80. a 90. léta 19. století*, Studia Ethnologica Pragensia 2016, č. 2, s. 11–25, s. 24.

69 Ludvig L. LUKAŠ, *Răkovodstvo kăm „Obrazci za risuvanie”*, Plovdiv 1882; Ludvig L. LUKAŠ, *Obrazci za risuvanie. Čast I. Vtoro, razšireno izdane*, Plovdiv 1901.

70 Např. Ludvig L. LUKAŠ, *Učebnik po chimija za tretij klas na triklasnite uuiklasni i gimnazii*, Plovdiv 1889; Idem, *Načalna geometrija (s čärtanie i rusuvanie). Vtoro preraboteno izdane*, Plovdiv 1890; Idem, *Načalna geometrija i geometričesko čärtanie i izmervanie za II. klas na gimnaziite*

znamnými ekonomisty v čele s Christo G. Danovem⁷¹, Stefanem Obrejkovem⁷² a j. založili první společnost „Zachar“, čímž dali základ bulharskému cukrovarnictví. Rovněž tak založil první v Bulharsku továrnu na inkousty a lepidla „Máj“. Spolupracoval na vybudování moderních vinařských sklepů a byl cenným poradcem a spolupracovníkem v hospodářských odvětvích pro zpracování zemědělských plodin resp. industrializaci zemědělských výrobků.

Profesor Vladislav Šak přišel do Bulharska roku 1882 jako gymnaziální učitel matematiky a vyučoval zpočátku ve Slivenu a později v Sofii, již jako profesor na zdejší universitě. Ačkoli matematik, svým bystrým slovem a dobrým stylem prof. Vl. Šak dovedl charakterizovat bulharský život a obohatil českou literaturu úspěšnými překlady bulharských autorů. Jeho překlady jsou: „Veličkovovy sonáty“ /1900⁷³/, „Kazalarska carica“⁷⁴ I-II román od Ivana Vazova /1905–1906⁷⁵/, „V žaláři“⁷⁶ Veličkovy vzpomínky z roku 1906,⁷⁷ stejně tak sbírku vlastních sonátů v knize „Pod Vitoši“.⁷⁸ On napsal libretto k operě „Jades“, hudební kompozice neúnavného hudebního pracovníka a vojenského kapelníka Karla Jermáře, dále přeložil do bulharštiny libreta k několika operám, o nichž se zmiňují na jiném místě. Svojí literární činnost uzavřel zdařeným překladem poezie „Věčná a svatá“ od Elisavety Bagrjana.⁷⁹ Sestavil „Bulharsko-českou konverzaci“⁸⁰, „Česko-bulharský slovník“⁸¹

i triklasnite učilišta, Plovdiv 1890; stran bibliografie L. Lukáše (nejen) v uvedených oborech srov. Emil MINČEV, *Češi v Plovdivu*, diplomová práce, Pardubice 2013.

71 Christo Gruev Danov (1828–1911) byl bulharský učitel a vydavatel (pro své aktivity na tomto poli označován též jako „bulharský Gutenberg“). Roku 1857 v Plovdivu spoluzaložil knihařskou dílnu, z níž se postupně stal první bulharský vydavatelský dům. V letech 1878–1885 vydával první celonárodní bulharské noviny *Marica*. Mezi lety 1897–1899 byl starostou Plovdivu; v době, kdy zastával tento úřad, byl Čechem Josefem Schnitterem (1852–1914) zpracován první plán města.

72 Stefan Obrejkov (1861–1940) byl bulharský průmyslník a obchodník, spojený především s městem Plovdiv. Zde založil první továrnu na inkoust Máj. V této souvislosti stojí za zmínku, že za účelem zvýšení kvality výroby, poslal svou kmotřenku do Čech na specializaci. Stál také za založením Obchodního gymnázia v Plovdivu, které finančně podporoval.

73 Správně: *Sonety* (Veličkov 1900).

74 Přeloženo jako: *Carevna z Kazaláru* (viz násl. pozn.).

75 Ivan VAZOV, *Carevna z Kazaláru* (sv. 1–2), Velké Meziříčí 1905–1906.

76 Konstantin VELIČKOV, *V žaláři. Vzpomínky na r. 1876*, Praha 1907.

77 Kniha (s podnázvem „Vzpomínky na r. 1876“) byla vydána v roce 1907.

78 Vladislav ŠAK, *Pod Vitoši. Bulharské sonety*, Tábor 1905.

79 Elisaveta BAGRJANA, *Ta věčná a ta svatá*, Praha 1931.

80 Vladislav ŠAK, *Kniha bulharsko-české konverzace*, Praha 1913.

81 Idem, *Bulharsko-český slovník*, Praha 1914.

a „Bulharsko-český slovník“.⁸² Jako čestný konsul Bulharska v Praze vždy s ochotou informoval českou veřejnost o bulharských podmínkách, událostech a vypomáhal všude tam, kde toho bylo zapotřebí.

A tak bychom mohli pokračovat do nekonečna. Z letmého přehledu těchto několika průkopníků naší kultury s jejich přínosem (11) do pokladnice bratrské kultury bulharské je zřejmé, že styky mezi našimi národy vždy v oblasti kultury zasahovaly hodně hluboko. Není divu, že krása bulharské přírody a jeho venkovského lidu slákala naše malíře prof. Ivana Mrkvičku, prof. Jaroslava Věšina a prof. Ottu Hořejšího, jakožto i řadu dalších malířů, aby svými dovednými štětci zachycovali typy a obyčje této země. Pestrost lidových krojů, rázovité typy obyvatelstva, mezi nimiž vynikají století starci, pracovitý venkovský lid, scény z městského a venkovského života, štafáž v dílech těchto našich výtvarných umělců, kteří měli podstatný vliv na bulharské výtvarnictví.

Po ukončení svých studií na pražské a mnichovské akademii mladý 25 letý Ivan Mrkvička přijal místo učitele kreslení na Plovdivském gymnáziu v roce 1882. Přeložen do Sofie v roce 1889, Ivan Mrkvička byl jeden ze zakladatelů bulharské malířské školy a byl také jejím prvním ředitelem. Spolu s Antonem Mitovem⁸³ položili základy bulharského národopisného malířství, založili a redigovali po několik let odborný časopis „Umění“.⁸⁴ Založili spolek pro podporu umění v Bulharsku. Ilustroval Vazovovi romány „Pod jařmem“⁸⁵ a „Nová země“⁸⁶. Silný dojem činil na mladého malíře bulharské národní obyčje, lidové kroje a zajímavé typy venkovské-

82 Idem, *Česko-bulharský slovník*, Praha 1914b. Stran prací a bibliografie V. Šaka srov. Marcel ČERNÝ, *Matematik s básnivou duší. Nad bulharistickým dílem Vladislava Šaka (1860–1941)*, in: Marcel Černý – Dobromir Grigorov (eds.), *Úloha české inteligence ve společenském životě Bulharska po jeho osvobození*, Praha 2008, s. 242–243; Marcel ČERNÝ, *Význam Slovanského přehledu pro českou (zejména literárněvědnou) bulharistiku*, *Slovanský přehled* 101, 2015, č. 3, s. 627–671; M. BEČVÁŘOVÁ, *České kořeny*, s. 352–356.

83 Anton Stefanov Mitov (1862–1930) byl bulharský malíř, umělecký kritik a historik. Společně s Ivanem Mrkvičkou, Borisem Schatzem a několika dalšími založil roku 1896 Státní výtvarnou školu, která se roku 1921 přejmenovala na Národní akademii umění. Na akademii Mitov zastával řadu funkcí, opakovaně působil též na postu ředitele. Spolupodílel se rovněž na výzdobě katedrály Alexandra Něvského v Sofii.

84 Časopis *Umění* byl prvním bulharským periodikem věnovaným umění, vycházel v letech 1895–1899. Jeho vydavatelem byl „Spolek pro podporu umění v Bulharsku“. Redaktory periodika byli Anton Mitov (viz) a Jan (Ivan) Mrkvička.

85 Ivan VAZOV, *Pod igoto*, Sofija 1894; česky: Ivan VAZOV, *Pod jařmem*, Praha 1898, přeložili Josef Koněřza a Alois Knotek.

86 Ivan VAZOV, *Nova zemja*, Sofija 1896; česky: Ivan VAZOV, *Nová země*, Praha 1901, přeložili Josef Koněřza a Alois Knotek

ho lidu. Maloval se zálibou a s nadšením bulharské venkovany v národních krojích, scény z městského i venkovského života, portréty významných bulharských státníků, spisovatelů, vědců a j. Mezi mnoho jeho obrazů patří v prvé řadě poukázati na známý nám všem obraz „Račenica“⁸⁷ z roku 1894, který u příležitosti belgicko-bulharské filatelistické výstavy v Brusellu byl vzat za motiv pro poštovní známku v počtu 160,000 kusů po jednotlivé nominální ceně 20 stotinek za kus. Dále to jsou: „Lazarky“, „Svatba v sofijském okolí“, „Zadušnice“, „Cikánská veselice“, „Modlitba – zařikávání nad nemocným dítětem“, „Plovdivské tržiště“, „Krdžaliji“ a mnoho jiných. Vychoval celou řadu a generace malířů a výtvarníků, mezi nimi Stefan Ivanov⁸⁸, Ceno Todorov⁸⁹, Vladimír Dimitrov-Majstora,⁹⁰ Andrej Nikolov,⁹¹ Sta[ňo] Stamatov,⁹² Krstev,⁹³ Botušarov⁹⁴ a j. Profesor Ivan Mrkvička nebyl ale jenom realistickým tvůrcem poosvobozenického života Bulharska, ale byl činným i v básnictví a sbírka jeho básní a poezie se nachází v naší knihovně. V dubnu letošního roku oslavuje (12) bulharská veřejnost 100 let od jeho narození.

Jaroslav Věšina, narozen 23 května 1860 z chudé dělnické rodiny, byl pozván tehdejším bulharským ministrem národní osvěty Konstantinem Veličkovem a v roce 1896 nastoupil místo profesora na nově založené státní malířské školy. Jeho obrazy, skizzy a studie poskytl bulharským malířům nový vzor a způsob malířské

87 *Račenica* – bulharský lidový tanec.

88 Stefan Ivanov Georgiev (1875–1951) byl bulharský malíř, známý především jako portrétista, tvořící ovšem i v rámci jiných výtvarných žánrů.

89 Ceno Todorov Ivanov (1877–1953) byl bulharský malíř, jeden z doyenů bulharského výtvarného umění první poloviny 20. století. Vystudoval Státní výtvarnou školu (1901), specializaci krajino-malba, pod vedením Jana Mrkvičky.

90 Vladimír Dimitrov-Majstora (majstor/a = mistr/určitý člen) (1882–1960) byl bulharský malíř, tvořící v první polovině 20. století. Je považován za jednoho z nevyraznějších a nejosobitějších malířů poosvobozenického Bulharska. V první balkánské válce (1912–1913) a první světové válce působí jako vojenský malíř; rovněž je prvním oficiálním bulharským válečným korespondentem.

91 Andrej Nikolov Staroselski (1878–1959) byl bulharský sochař. Byl v prvním ročníku absolventů Státní výtvarné školy (založena 1896). Mezi lety 1931–1940 přednášel na sofijské Národní akademii umění (v níž se roce 1921 změnila Státní výtvarná škola). Je mj. autorem bronzové sochy ležícího lva před sofijským pomníkem neznámého hrdiny u kostela Sv. Sofie.

92 Staňo Stamatov (1886–1963) byl bulharský malíř, profilující se především v oblasti figurální malby a krajinomalby. Jako vojenský malíř se účastnil balkánské války a první světové války.

93 Nejspíše míněn Michal Kotov Krstev (1877–1956) byl bulharský malíř. Vystudoval Státní výtvarnou školu, v kurzu pod vedením Jaroslava Věšina.

94 Georgi Botušarov (1869–1954) byl bulharský malíř. V roce 1890 studoval na pražské Akademii výtvarných umění. Profiloval se v dekorativní kompozici a v miniatuře. Je jedním ze zakladatelů *Spolku umělců z jižního Bulharska* (založen 1912).

tvorby. Jaroslav Věšín zanechal po sobě četné umělecké dědictví, třebaže car Ferdinand, který tehdy vládl, mu nepřál klidu a neustále jej nutil, aby maloval vojenské manévry a přehlídky, maloval scény z vojenského života, z urputných bojů s Turky a stal se dvorním malířem. Jaroslav Věšín vytvořil nejvýznamnější obraz bulharského válečného života „Po turecké porážce u Ljuleburgasu v r. 1912.“⁹⁵ Další jeho obrazy jsou: „Tábor před Odrenem“⁹⁶ 1913, „Samarsko zname“,⁹⁷ Jízdní patrola, „Večerní modlitba“ a j. Celý svůj tvůrčí život, od roku 1897 do roku 1915, svázal s osudem bulharského národa a zemřel v ranném věku 55 let v Sofii dne 9 května roku 1915.

Od roku 1882 jako profesor kreslení na několika ústavech v Bulharsku pracoval i prof. Otto Hořejší. V Sofii byl lektorem perspektivy na malířské škole. Vedle své učitelské činnosti věnoval se pilně práci umělecké. Zmínky zasluhuje jeho práce: divadelní opona v čítárně v Trnově, návrh na pomník opolčencům⁹⁸ v Sevlievo, kostelní obraz sv. sv. Cyrila a Metoděje v pravoslavné kapli královského paláce v Sofii, dále „Z Kazanlického“⁹⁹ údolí, „Zasněžená Vitoša“, „Ruský hřbitov na Šipce“, „Zátiší“, „Odpočinek lovecké družiny po lovu“ a mnoho jiných obrazů ze života Bulharů, obrazy s loveckými náměty a humorného charakteru. Profesor Otto Hořejší si získal všude obliby pro svou dobrou povahu a veselou mysl.

Dále působili na sofijské malířské škole ve výtvarnictví jako učitel řezbářství Jan Travnický. Jeho tvorby a díla, navázány na slavnou tradici bulharské lidové řezby, i dnes jsou známy bulharské veřejnosti. Po založení grafického oddělení jako profesor grafického umění na sofijském Risuvalno učiliště¹⁰⁰ katedru grafického umění vedl prof. Josef Pittř, který má své zásluhy zejména svými lepty.

Bulharská země je bohatá na starožitnosti. Ona byla několi(13)krátě dočasnou otčinou různých národů. Každý zanechal v zemi stopy svého bytí. Je přirozeno, že tudíž výkopy starých mohyl apod. jsou vzácnou kořisti starožitnosti z věku každého. Jsou to sledy všemožných kultur: předhistorické, trakijské, klasické, byzant-

95 Uvedený překlad je do jisté míry nepřesný. Bulharsky zní název obrazu: *Ostăpleniето na turcite pri Ljuleburgazu*, tj. – *Ústup Turků u Ljuleburgazu*. Letopočet by pak měl být správně 1913.

96 Má být: Odrenem.

97 Samarskoto zname (Prapor ze Samary) je jedním z nejznámějších bulharských vojenských symbolů. Ušily jej řádové sestry z ruského města Samara a předaly bulharským dobrovolníkům (opálčencům) v rusko-turecké válce (1877–1878).

98 Opolčenec (správný český přepis: opálčenec) – dobrovolník bojující v rusko-turecké válce v letech 1877–1878.

99 Kazanlák/Kazanlik je město ve středním Bulharsku. Jedná se o centrum 120 km dlouhého Růžového údolí, ve kterém se pěstuje speciální druh růží, ze kterých se získává cenný růžový olej.

100 Tj. Malířské akademii.

ské a starobulharské. Zvláště v Trakii je na tisíce mohyl. Ty poutají pozornost poutníků. Stará bulharská města dosud jsou zdrojem bohatých památek. Jako zakladatelé archeologie a průkopníci vědy archeologické v Bulharsku, vedle Václava Dobruského jsou bratři Hermengild a Karel Škorpilovi, kteří svými neúnavnými výzkumy po celém Bulharsku obohatili dějiny tohoto státu o památky neobyčejné ceny. Veškeré výzkumy prováděli Škorpilové na své vlastní útraty; nálezy, z nichž mnohé jsou přímo neocenitelné, i poctivě odevzdávali do jimi založeným muzeum ve Varně. Nelze se zde šířiti o všech vzácných znamenitostech, které bratři Škorpilové do muzea snesli. Budíž jen podotknuto, že bratři Škorpilové věnovali zvláštní péči prozkoumání bojiště u Varny z roku 1444, kde churavý polský Vladislav, nazván Varnenčík, zaplatil životem svůj šlechtetný úmysl, osvoboditi jižní Slovanstvo ze spárů tureckých vetřelců. V této bitvě padlo také 400 Čechů pod vedením posledního husity hejtmana Čejky.¹⁰¹ Bulharští Škorpilové, bratři Hermengild /1858/ a Karel /1859/, přišli do své druhé slovanské vlasti hned po osvobození roku 1882, na pozvání bulharské vlády. Jako příbuzní významného bulharského historiografa D-ra Konstantina Jirečka, oni působili na bulharských školách v jižním Bulharsku – Plovdiv a Sliven, kde se objevily jejich první badatelské práce po stránce archeologie v Trakii. Starší z nich, Hermengild, je autorem první geografické mapy jižního Bulharska, ve které upozorňuje především na nerostné bohatství země. Vedle svých archeologických prací prof. Hermengild Škorpil vynikl též v botanice a objevil v Bulharsku některé balkánské rostliny, které po stránce vědecké nesou jeho jméno jako: *Ornitogalum Škorpili V.*, *Thymus Škorpili*, *Tritillaria Škorpili*, *Sedum Škorpili* a j. Mladší Karel Škorpil nasočil¹⁰² svůj vědecký zájem na severovýchod(14)ní část Bulharska a od roku 1887 vyučoval ve Varně, Rusčuku¹⁰³ a Trnově. Kdy koňmo, kdy pěšky Karel Škorpil prošel několik měsíců v roce bulharskou zemí a nezůstalo snad jediného archeologického objektů v severovýchodní části Bulharska, které by nebylo do nejmenších podrobností precizně probádáno. Byl to Karel Škorpil, který má neocenitelné zásluhy o sbírce a bádání epigrafických pomníků, megalitů, antických a středověkých cest, sídlišť, pevnosti a je to on, který odhalil základy Bulharských dvou hlavních měst Pliska a Preslav.

Václav Dobruský je zakladatelem a prvním ředitelem sofijského archeologického muzea. Směle může být nazván jako zakladatel bulharského muzejního

101 Autor má patrně na mysli husitského hejtmana Jana Čapka ze Sán, který se bitvy u Varny zúčastnil ve službách Jana Hunyadiho jako velitel oddílu bývalých husitů, nyní bojujících za žold.

102 Bulharismus: *nasočil* = obrátil.

103 Tj. ve městě Ruse.

díla a má velké zásluhy o rozvoji bulharské archeologické vědy. Velký obdiv vzbuzuje neúnavná archeologická práce tichého a skromného Václava Dobruského, který obohatil národní muzeum v Sofii sbírkou tak zvaného Tráckého jezdce v počtě nadvyšující tisíc druhů, jediné to plné kolekce světové.¹⁰⁴ Jeho vykopávky a badatelské práce staré Mizijské¹⁰⁵ pevnosti u dnešní vesnice Nikjup na řece Rosica, založené římským císařem Trajanem, tak zvané „Nicopolis ad Istrum“ budí i dnes hluboký zájem a pozornost archeologů.

V řadě českých tiskařů přistěhovalých se v roce 1879 do osvobozeného Bulharska byl i Josef Bureš, odborník fotograf-cinkograf.¹⁰⁶ V rodině tohoto pracovitěho a čestného krajana se narodil v roce 1885 známý znám všem akademik D-r Ivan Bureš.¹⁰⁷ V sousedství malých českých rodinných domků na ul. Gurko bylo pusté, zanedbané a prázdné místo, na němž dnes stojí vznešené budova ústředního poštovního úřadu. Bylo zarostlé bodlačím, kopřivou a j. buřanem.¹⁰⁸ Bujná a rozmanitá rostlinost poskytovala dobré podmínky pro vývoj různého hmyzu, plazů a zvláště motýlů, které se staly předmětem pozornosti a sbírek studujícího Ivana Bureše. Jako budoucí zoolog už tenkrát měl cennou sbírku motýlů a j. hmyzu, jejichž biologii znal velmi dobře. Mladý Ivan Bureš zkoumal nejenom jámu hadů a plazů na jmenovaném místě, ale dopodrobna prohledal křoviny tehdejší na dnešním náměstí „Vozraždané“, lesíček v Kurubaglaru /dnešní Lozenec/ a jiná panenská okolí sofiské, později i úpatí hory Vitoša. Z počátku bázlivě a naivně, později už zručně a znalecky sbíral a třídil své entomologické nálezy. Kdo tehdy mohl tušit, že právě tyto jeho sbírky poslouží za základ dnešní bohaté kolekce přírodovědeckého muzea. Díky jeho vlohám a lásce k přírodopytu, car Ferdinand jako náruživý entomolog, ho

104 Autor zde má patrně na mysli sbírku votivních reliéfů tzv. Thráckého jezdce. Lze tak soudit např. z faktu, že ve své řeči, pronesené při otevření sofijského Národního muzea dne 18. 5. roku 1905, V. Dobruský – první ředitel muzea – uvádí, že by si dovolil vyzdvihnout „co do množství i druhu jedinečnou sbírku thráckých basreliéfů, sestávající dnes z již 800 exemplářů, a to především oněch tabulek, zobrazujících thráckého boha jezdce...“; dostupné na: http://naim.bg/Documents/Dobrusky_Museum_1905.pdf, 14. 7. 2020.

105 Mizije = Moesie (římská provincie ležící na území dnešního Srbska a Bulharska).

106 Bulharismus; *cingografie* = zinkografie (grafická metoda tisku z plochy, kdy se místo drahých litografických kamenů užívá zinkových štočků).

107 Ivan Josifov Bureš (1885–1980) byl synem českých krajanů v Bulharsku. Díky osobním kontaktům s knížetem Ferdinandem a jeho podpoře založil roku 1905 první entomologickou stanicí na Balkáně. Byl dlouholetým ředitelem sofijského Přírodovědného muzea, spravoval rovněž sofijskou botanickou a zoologickou zahradu. Významně přispěl k poznání bulharské, resp. balkánské fauny, bývá považován za zakladatele moderní bulharské zoologie. Srov. Jan ANDRESKA, *Vzpomínání na Ivana Bureše (1885–1980)*, Živa 2008, č. 4, s. 52.

108 Buřan – druh stepní trávy; zde patrně ve významu plevel.

jmenoval správcem svých (15) entomologických sbírek a již v roce 1911 D-r Ivan Bureš se stává ředitelem přírodo-vědeckého muzea a vědecké knihovny v Sofii. V roce 1918 byl jmenován vrchním ředitelem všech v té době carských přírodovědeckých muzei, k nimž spadá zoologická zahrada, pět botanických zahrad v různých nadmořských výšinách, entomologická stanice v Sofii, jejímž zakladatelem je sám D-r Ivan Bureš, která čítá ve své bohaté sbírce přes 500,000 exemplářů bulharského hmyzu, dále mořské akvárium a m. jiných. Rychlým svým vzrůstem přírodo-vědecké muzeum bylo rozděleno na tři oddělení: zoologické, geologické a botanické kde uschovány jsou cenné a bohaté sbírky botanické, herbáře našich krajanů Václava Stříbrného a D-ra Ivana Mrkvičky, syna profesora Mrkvičky, který padl v balkánské válce na bojišti. Není to v mých silách, abych hodnotil vědeckou práci našeho krajana akademika D-ra Ivana Bureše, ale dovolím si vzdor tomu zmíniti se, že vedle jeho obsáhlé administrativní a organizační práce, D-r Bureš má přes 150 vědeckých vydání v několika světových jazycích. Jeho vědecká práce vyniká nejvíce po stránce zoologie, hlavně význačné jsou jeho studie o plazích, zeměvodního a jeskynního zvířectva. Dr Bureš odhalil přes 140 nových pro vědu neznámých dosud druhů a forem slepýšů jeskynních, z nichž velká část nese jeho jméno. Ve svém přesvědčení stejně dobrým Čechem jako i Bulhar, akademik D-r Ivan Bureš dal Bulharsku záviděníhodné jméno po stránce vědecké nejenom v Evropě, ale i v zámoří a nám, krajanům v Bulharsku, dal svým příkladem důkaz své svědomité a poctivé české práce.

Osvobozené z tureckého panství bulharské zemědělství a hospodářství bylo v zanedbaném a zcela primitivním stavu. Byla nouze o zkušené kulturní hospodářsko-zemědělské pracovníky, agronomové a lesníky. Bulharsko nemělo svých vlastních sil. Na výzvu se strany bulharských úřadů přijela do Bulharska celá řada odborníků, kteří svojí oddaností a slovanskou pospolitostí se ujali těžkého úkolu, rysovat a řešit správnou cestu moderního zemědělství po stránce ovocnářství, zahradnictví, vinařství a j. hospodářských odvětví. Sémě znalosti a progresu bylo zaseto do správné půdy. V harmonické lásce mezi Čechy a Bulhary v upřímné spolu (16) práci s mladými bulharskými zemědělskými pracovníky, dnes jsme svědci ohromného vývoje bulharského zemědělství po stránce ovocnářství a zahradnictví a Bulharsko oprávněně může být nazváno Kalifornií v Evropě.

Mezi spoluzakladateli na bázi vědeckého projednávání teoretických a praktických zemědělských úkolů v první řadě nutno jmenovati našeho krajana Václava Stříbrného. Přijel do Bulharska v roce 1883, nastoupil místo učitele na státní zemědělské škole v Sadovo u Plovdiva. Jako pomocník klasika bulharské vědy o rostlin-

stvu /*Flora bulgarica*/¹⁰⁹ profesora Velenovského,¹¹⁰ Václava Stříbrného nutno hodnotit jako učence, pedagoga a výborného zahradníka. Plných 40 let Václav Stříbrný věnoval svoji velkou láskou a pílí bulharské mládeži při budování ovocných škol-kách, parků, při pěstování a výzkumu bulharské flory. Jako výsledek jeho neúnavné práce jest úřední registrace kolem 270 nových druhů rostlin v Bulharsku, dosud neznámých v botanické vědě. Pokud mi známo, asi 40 druhů těchto rostlin dostalo jeho jméno a jsou to mezi jinými „*Astragalus Stříbrný-Velenovský*“, „*Valerianae Stříbrný-Velenovský*“, „*Verbascum Stříbrný-Velenovský*“, „*Potentilla taurica Stříbrný*“ a j., které jsou dnes významné v botanické vědě. Díky jeho vrozené skromnosti jsou tyto jeho vědecké práce málo známi veřejnosti. Jako jeden z nejlepších svého času znalců bulharské flory, zanechal Václav Stříbrný v zemědělské zkušební stanici jeden z největších a nejpodrobnějších své doby herbářů. Jeho soukromí herbář, obsahující několik tisíc druhů bulharského rostlinstva, je dnes majetkem Přírodovědeckého muzea, jak jsem se již zmínil při vzpomínce o akademiku D-ra Ivana Bureše. Začátky jeho působení byli velmi těžké. Bylo mu vykázano působiště na pusté, močálovitě a malarii zamořené rovině blízko řeky Marica. Stříbrnému se podařilo v několika letech vytvořit báječný krásný koutek. Bulharští ministři, když chtěli se pochlubit při cizineckých návštěvách svým pokrokem, vodili tyto návštěvy do Sadowo,¹¹¹ kde bývali tyto přímo nadšeni: zejména přišli-li z jara, nadšení jejich stoupla ještě více, když je paní Stříbrná pohostila výtečnými výrobky české kuchyně. Při oslavě jeho 70-tých narozenin, prof. Ivan Mrkvička zdůrazňoval, že je málo těch, kteří mohou procestovat 40 kilometrů za jeden den, údolím řeky Isker, druhý den pak vystoupit (17) na Vitoš¹¹² a Černý Vrch, přejít celé toto pohoří a večer se vrátit zase do Knjaževa. A byl to právě i prof. Mrkvička, který často s ním prodělával tyto výlety, za což se jim příroda odměnila tím, že za tyto jejich tělesných námah a obtí-

109 Josef VELENOVSKÝ, *Flora Bulgarica: descriptio et enumeratio systematica plantarum vascularium in Principatu Bulgariae sponte nascentium*, Praha 1898.

110 Josef Velenovský (1858–1949) byl český botanik a mykolog, též svérázný filozof, profesor Karlovy univerzity. Založil pražský Botanický ústav, spravoval rovněž pražskou botanickou zahradu. V bulharských souvislostech je jeho nejvýznamnějším dílem latinsky psaná květena Bulharska *Flora Bulgarica* (viz předchozí poznámku).

111 Sadowo je město ve středním Bulharsku. V roce 1882 zde byla podle plánu Čecha Ignáta Buriána zahájena výstavba zemědělské školy; otevřena byla o rok později v r. 1883. V tomtéž roce na ni na pozvání přichází Václav Stříbrný. V roce 1902 byla při škole spuštěna činnost první zemědělské zkušební stanice v Bulharsku. Srov. Emil MINČEV, *Rodina Stříbrných v Bulharsku*, bakalářská práce, Pardubice 2011.

112 Správně: Vitoša, pohoří nacházející se nedaleko Sofie. Nejvyšším vrcholem je Černí vrch – Černý vrch (2290 m.n.m.).

ži se je obdarovala zdravým a bodrosti až do požehnaného věku. Mimochodem bych chtěl zde poznamenati, že Václav Stříbrný pochází z rodu Stříbrných, tak nešťastně zahynulých v Lidicích. Zemřel v Sofii 5 března 1932.

Spolu s Václavem Stříbrným působil v Sadově i Bernkopf,¹¹³ který se stal později ředitelem Výzkumné stanice v Sadovu a přešel do služeb Rusčukského a později do Gorno-Orechovického cukrovarů. Dále jako vedoucí sadovské laboratoře spolu s Václavem Stříbrným pracoval i D-r Ivan Mrkvička, syn našeho malíře mistra prof. Ivana Mrkvičky, který padl za balkánské války na bojišti.

Syn Václava Stříbrného, Venceslav Stříbrný, se narodil v Bulharsku a přes 30 let byl činným pracovníkem na vinařské a zahradnické škole v Plevnu. On položil základy dekorativního zahradnictví v Bulharsku a vykázal se nejen jako novátor ve včelařství, ale také ve výrobě zeleninové. Napsal mnoho učebnic a příruček po stránce ovocnářství a náruživý lovec, organizoval a vybavil jedinečný pro tu dobu v Bulharsku lovecký muzeum v Plevnu, s více než 1000 exponátů preparovaného ptactva a jiné zvěře. Pro svoji udatnost na bojišti v první světové válce, jako důstojník v bulharské armádě, byl vyznamenán několika vojenskými řády.

Dalším pracovníkem v oddělení „Zemědělství“ při tehdejší ministerstvu financí byl František Chytil, narozen roku 1840¹¹⁴ na Moravě. Do Bulharska přišel v roce 1886 na pozvání bulharské vlády. Jako učitel na nově založené zemědělské škole v Rusčuku byl později přeložen do Sadova. Je autorem první zemědělské učebnice v Bulharsku,¹¹⁵ jakých do té doby tu nebylo. Má velké zásluhy na vybudování známého státního hřebince – velkostatku pro chov koní v Kabijuku u Šumenu a svými organizátorským talentem a znalostmi jej postavil na onu výši, jak jej známe dnes. Vydal mnoho knih z oboru zemědělství. Zemřel v Kabijuku u Šumenu 26 října 1899.

Na výzvu ministerstva financí, jemuž přínáleželo i oddělení „Zemědělství“, nastoupil v roce 1901 službu odborník v ovocnářství (18) krajan Josef Mencl. S velkou láskou, pílí a vědomostmi založil a řídil vzorné státní zeleninové a ovocnářské sady v Chaskově. Přeložen později do Sofie, dlouhá léta byl vedoucím odborníkem na ovocnářské školce v Pavlovo u Sofie a vedl současně katedru na sofijské agronomické škole. Josef Mencl starší má velké zásluhy nejen v ovocnářství, ale i v květi-

113 Míňen fytopatolog Konstantin Bernkopf (1880–1933), syn právníka barona Antonína (Antona) Bernkopfa (1835–1905).

114 Jiné zdroje (Pavel ZEMAN, *Česká inteligence v Bulharsku v letech 1878–1885 na příkladu českých učitelů ve Východní Rumelii*, rigorózní práce, Brno 2014, s. 54, pozn. 147) udávají 1846.

115 Franc CHYTIL, *Obščo zemedelie i zemedelski oradža i mašini*, Plovdiv 1895; Franc CHYTIL, *Častno zemedelie*, Plovdiv 1898.

nářství a mnohým našim starším krajanům jest známa květinářská zahrada v Krásném Selo¹¹⁶, vedena i dnes odborně jeho synem.

Rovněž jak v roce 1901 přijel do Bulharska Jakub Vrána, jako odborník v ovocnářství. Založil ovocnářské školky v Šumenu, Sofii, Zlatica, Studena a Trn. Jako učitel a náměstek ředitele na ovocnářské škole v Küstendilu,¹¹⁷ Jakub Vrána má svůj záslužný podíl na dnešním küstendilským jablkovým kraji. I v Katunici – Ase-novgradský kraj, zanechal Jakub Vrána vděčné památky, kde pracoval po dobu 7 let /1921–1927/ jako agronom – specialist v ovocnářství.

Jedním ze starších odborníků v ovocnářství, který hned po osvobození Bulharska si svolil tuto zem za svou vlast, je krajan Josef Vašíček. Jako učitel a správce na ovocnářsko-vinařské vyšší škole v Küstendilu, jako zakladatel a první její organizátor, Josef Vašíček tu zanechal cenné výsledky své vědecké práce. Byl současně správcem pomologického ústavu a státní ovocnářské školky v Küstendilu. Spolure-digoval odborné časopisy „Oralo“¹¹⁸ a „Sadovo“¹¹⁹ a z jeho pera vyšly cenné vědecké a odborné statě, pokyny, návody, a porady po stránce zakládajícího a vzrůstajícího se ovocnářství v Bulharsku. Upozorňoval a seznamoval veřejnost s chorobami a škůdci v ovocnářství a organizoval úspěšně boj proti nim.

Dalšími zahradníky, kteří velmi svědomitě a odbornicky pracovali v Rusču-ku, kde zanechali vděčné památky, byli agronomové Neuvirt a Novák.

Jediným snad nenahraditelným lesníkem po osvobození Bulharska byl kra-jan Julius Milde, správce lesnické školy v Čamkoriji, dnes Borovec u Sadova. Jako iniciátor a zakladatel praktické lesní školy v Čamkoriji, on je i spoluzakladatel lo-vecko-rybářské organizace v Bulharsku a má své neocenitelné zásluhy po stránce bulharského rybářství, hlavně zarybení bulharských vod. Dnešní tak zvaný „Južen park“¹²⁰ Christo Smirnenský“ je založen Julíusem (19) Mildem, který do 9 září 1944 nesl jeho jméno.

Do panteonu těchto prvních průkopníků a učitelů agronomie patří ještě celá řada jmen našich krajanů. Avšak nebyli to pouze agronomové, kteří mají své zásluhy o vzrůstu polního hospodářství a zemědělství vůbec. Nutno zmíniti se v této kapitole i o našich českých a slovenských osadách v místech dunajské roviny v oko-

116 *Krasno selo* bývalo čtvrtí města Bojana, od r. 1956 se stalo oficiálně součástí Sofie.

117 *Kjustendil* – město na západě Bulharska.

118 *Oralo* (česky: rádlo) – odborné zemědělské periodikum, vydávaný Bulharským zemědělským družstvem, vycházející od roku 1895 do roku 1907.

119 *Sadovo* – první bulharský populární zemědělský časopis, vycházející v letech 1898–1914.

120 Patrně jde o omyl, park Christo Smirnenský byl dříve nazýván Zapaden park, tedy park Západní.

lí Plevna. Byly to vesnice Vojvodovo, Gorna Mitropolija, Brašljanica a Podem v Plevenském kraji, kde v roce 1897 na výzvu bulharských státních úřadů se usídlilo přes 1500 našich krajanů, převahou to Slováci, aby tu založili jmenované osady, které by měly posloužit místním obyvatelstvu na vzor zpracování půdy a vedení vzorného zemědělského hospodářství. Začátky zmíněných přistěhovalců byly velmi těžké. Musela se prodělat¹²¹ půda v role. V mnohých vesnicích byla půda dosud nevzdělaná, málo rodila a přistěhovalcům bylo snášeti bídu. Nad to mnohde ani klima jim nesvědčilo, různost a pestrost místních poměrů byly velmi značné, při čemž i řeč se lišila od řeči mateřské. Jen vlastní silou, vlastní prací bez veškeré pomoci cizí, bez subvencí a jakýchkoliv podpor, oni zušlechtili tento kraj, ve kterém dnes, po jejich reemigraci do staré vlasti, panuje blahobyt. Oni dokázali, že v drobném českém a slovenském lidu jest skryto tolik síly a energie, že v případě železné nutnosti dovede tvořiti i pravé divy. Kromě těchto kompaktních kolonií, Čecha najdete i dnes ve Varně, v Plovdivu, v Plevnu, v Lomu, v Šumenu, ve Vidinu, v Burgasu, zkrátka po celém Bulharsku a není mi možno všechny zde vyjmenovat.

Ještě než zavřu tuto kapitulu o přínosu našich krajanů do zemědělského a hospodářského života Bulharska, chtěl bych se zde zmíniti i o českém cukrovaru v Gorné Orechovici, který tu byl založen v roce 1912 Pražskou Úvěrní bankou. K cukrovaru, jeden z největších na Balkáně, přistoupil v roce 1922 lihovar a továrna na potaš a rafinerii potaše. Roku 1928 byla zařízena továrna na výrobu komprimované kyseliny uhličitě. Nedaleko lihovaru vznikla roku 1925 továrna na výrobu spodia a další továrna keramická, s kruhovou cihelnou, šamotkou a výrobnou fayencových kamen. K tomuto kombinátu přistoupila v tomtéž roce 1925 továrna na cukrovinky. Gorné Orechovici se dostalo českou prací a českým důmyslem mohutného průmyslového centra. Kombinát byl až do 9. (20) září¹²² obsluhován vedoucími silami místry původu českého a blahobyt Gorno-Orechovického kraje pramení z průmyslového požehnání toho Čechy založeného a rozpracovaného kombinátu. K zabezpečení vydatného řepního osevu založil český cukrovar v roce 1915¹²³ na

121 Patrně kalk z bulharského *razrabotvam* = obdělávat, zpracovávat.

122 Dne 9. září 1944 – den státního převratu, kdy moc v Bulharsku převzala tzv. Vlastenecká fronta (politická odbojové hnutí, ustavené roku 1942, koordinující odboj proti pro-fašistickému režimu. V původně politicky poměrně pestrém uskupení, zahrnujícím celou řadu politicky různě orientovaných frakcí, sjednocených pouze odporem ke stávajícímu režimu v zemi, se pomalu dostávalo do vedení jeho komunistické křídlo, které posléze v hnutí víceméně udávalo tón. Převrat 9. 9. 1944 je tak označován za převrat komunistický, resp. za okamžik, kdy moc v zemi převzali komunisté.

123 Má být: 1917; na klávesnici je tlačítko „ý“ shodné se „7“.

pozemcích velkostatku „Endže“ u Šumenu výrobu vlastního řepního semene. Tato semenářská stanice pro pěstování elitního řepového semene jest první a snad i dnes ještě jedinou stanicí toho druhu na Balkáně. Vedoucím agronomek tu byl krajan Weinzel.

Když už jsme u toho průmyslu, vzpomeňme si, že v prvních počátcích po osvobození Bulharska byla tu celá řada průmyslových a řemeslnických pionýrů českých. Proškové založili pivovar v Sofii, Mildeovi založili pivovar v Šumenu a Rusčuku, Laušman v Plodivu, Malotín a Hozman v Lomu. České podnikání rostlo i v jiných oborech, hlavně v textilu, sklářství, nábytkářství, zámečnictví, grafice, krejčovství, kloboučnictví, obuvnictví a j.

Na prvním místě stojí pivovarský průmysl, v jehož čele stojí Bratři Jiří a Bohdan Proškové. Začátek tohoto průmyslu datuje z roku 1884 a byl velmi skromný. Teprve příchodem českého sládky, tuším, že to byl Glíman, tento průmysl byl poevropštěn. Bude Vás zajisté zajímat, že první zařízení elektrické v Sofii bylo právě u Prošků. Zájem o ně se jevil i v knížecím paláci, kde do té doby se svítilo svíčkami a petrolejem. Při jedné dvorní slavnosti byly vedeny dráty elektrické z pivovaru do paláce, což vzbudilo velkou senzaci. Jak jsem se zmínil o pivovaru v Plovdivu, byl tento založen vlastně krajan Zikešem a Hodinou, který přišel do vlastnictví Laušmana, stejně tak i pivovar v Lomu byl založen krajanem Martinkem, než přešel do vlastnictví Malotína a Hozmana. Na jakosti bulharského piva měli zásluhy čeští sládkové: Glíman, Strach, Znojemský, Pecínovský, Vohanka, Kocík, Němeček, Bárta, Celerín, Pípla, Vopálenský a j.

V textilním průmyslu a v jeho vývoji má značné zásluhy K. Hořínek, původem z Humpolce, který založil známou textilní továrnu „Berov a Hořínek“, v níž vedoucím mistrem byl krajan Pajgr. Ne málo zajímavá je i průkopnická práce v textilním průmyslu bratří Jaroslava a Vladimíra Kalendovský, kteří založili svojí tkalcovnu v roce 1905 ve vesnici Marica u Samokova.

(21) Jako prvními zakladateli nábytkářského, stolařského a truhlářského průmyslu možno jmenovat Jana Bruchu a Bohumila Čenského. Dlouholetým učitelem na stolařské škole byl krajan Vondrák a jako odborní pracovníci v truhlářství a stolařství, jmenuji podle paměti krajany: Josef Bohdanecký, který přišel do Bulharska v roce 1890 jako mistr truhlářský do tehdejšího vojenského arsenálu, kde za svědomitou a odbornou práci byl vyznamenán řády sv. Alexandra a Alexandra Něvského VI stupně. Dalším přírůstkem v nábytkářství to byl krajan Skopec, který přišel do Bulharska v roce 1898, kde nastoupil místo vedoucího mistra v nábytkové již továrně Jana Bruchy a Gančo Gavrilova. S nimi spolu v řadách osvědčených

truhlářů, kteří vyučili celé bulharské generace truhlářství a stolařství, jsou krajané Frant. Dostal, Josef Hodina, Frant. Kvidera, Eduard Preclík, Frant. Kneip, Urban, Stoklasa, Mráz, Černý, Ledvina, Hofman, Skopec Jaroslav, Kalců, Lučan, Řehák a j.

V prvních letech nového keramického průmyslu známe technického ředitele keramické továrny „Izida“ v Novoselci, dnes Elin-Pelin, našeho krajana inženýr-chemika A. Raška.

Jedním z opravdu prvních t.zv. „fabrikantů“ v Bulharsku byl František Kebrdle, zakladatel první na Balkánu výroby zápalek, které pokřtil „Palidrvca“. Sídlo výroby byl Samokov, kde i dnes staří samokovští usedlíci vzpomínají na záhadu této fabriky, která podlehla požáru, vyhořela do základu, hotové zboží však zůstalo požárem nezasáhnuté a jakoby její výrobek byl „ohnivzdorný“.

Dále to byl Aman mladší, který založil v Pavlově výrobu na papír a tvrdí se, že jeho „podnik“ posloužil za základ dnešního papírenského závodu v Knjaževu.

I dnes bulharští zámečníci, mechanici, soustružníci a slévaři s povděkem vzpomínají svých učitelů – mistrů v těchto oborech. Byli to opět krajané Malcher, Vlk, Josef Martínek, Ludvik Diviš, František Abraham a j., jejichž umělecké zámečnické práce jsou ozdobou vynikajících staveb, úřadu a j., jako Akademie věd, bývala Pražská banka, Kreditní banka, ministerstvo zahraničních věcí, důkaz pečlivého a svědomitého uměleckého provedení krajana Ludvika Divíše.

(22) Práce A. Bruchy, montéra, A. Pavelky, soustružníka, Ottokara Corny a Františka Matouška, jako montéři v oboru klimatických a tepelných zařízení nejlepší dobrozdání a hodnocení mohou dát dnešní bulharští živnostníci z tohoto odvětví, jako žáci a učňové těchto našich mistrů.

V řeznictví a uzenářství jsou známa česká jména zakladatelů tohoto odvětví, jako Antonín Štolba, Alois a František Klouček, Alois Rumlena, J. Laušman, Fr. Polanka.

Z čalouniků lze jmenovati Jana Brachu, Františka Cornera, Klimeše a v obuvnictví to jsou místní František Kus a Lubich.

Jako pionýry evropské módy, která si prorážela cestu v novoosvobozeném Bulharsku, to byli v krejčovství Marček a Maršoun a doplňkem k těmto oblekům bylo nutno vyřadit fézy a beranice, o což se postarali František Červenka jako obchodník kloboučník a Josef Šercl st., povolán sofijskou obchodní a živnostenskou komorou k založení kloboučnického řemesla, jehož začátky datují od roku 1902.

V kamenictví jsou známy Fr. Drnovský, Jan Batěk, V. Žežulka a j., kteří zde pracovali a zanechali své umění při stavbě pomníku Cara Osvoboditele, chrámu Alexandra Něvského, budovy bývalé Balkanské banky a j.

Začátky restauračního odvětví ve stylu evropském v tehdejší ještě orientálské Sofii položili naši krajané Josef Aman st., Jan Kebrdle, Jirásek, Lekus, Hrdlička a j. vždyť šéfkuchařem v knížecí kuchyni knížete Alexandra Battenberga byl náš krajan May.

V hodinářství se pamatují na krajany Svobodu a Josefa Kopeckého, který byl jmenován dvorním hodinářem a chodil každodenně do paláce natahovat a regulovat hodiny.

Průkopnický byl i přínos Čechů v Bulharsku v tiskařství. Byli to opět Češi, kteří v roce 1879, tedy rok po osvobození Bulharska, tu založili první tohoto druhu „Organizaci bulharských tiskařů“. Z iniciativy jedné z nejstarších českých dělnických organizací „Typografská beseda“ vypravilo se několik českých typografů do Bulharska. Mezi nimi byli též Josef Mušek a Bohumír Šimáček, jakožto i Jan Štolba. Zvyklí na dělnickou organizaci s (23) vybojovanými tradicemi, jejich pokusy o založení dělnického podpůrného spolku s počátku ztroskotaly. Podle studií D-ra Čestmíra Amorta,¹²⁴ vědeckého spolupracovníka Československé Akademie věd, jedním z obhájců dělnických zájmů v tiskařském oboru byl krajan Jan Vondruška, zaměstnan tehdy v tiskárně D. V. Mančeva v Plovdivu, spolu s krajany Javorským a Jar. Štolbou. Když byla bulharskou vládou udělena výpomoc ve výši 1000 dukátů na založení státní tiskárny v Sofii, přijelo z Čech do Bulharska několik organizovaných typografů, litografů, strojníků, knihařů a cinkografů, mezi nimiž byli i A. Beran, Karel Rundenštajn, Josef Sádlo, Josef Syllaba, Jan Prokert, František Matěna, J. Jelínek, František Bošek, Hazafy /který později se stal náčelníkem sofijských hasičů/, Josef Bureš st., Gregora, Velebný a j. Poněvadž majitel tiskárny Mančev nesplnil ujednané platové závazky, z podnětu našich krajanů baly vyhlášena snad první to v Bulharsku stávka. Krajané opustili práci a většina z nich se dala na zpáteční cestu do vlasti. V čele stávkujících byli Jar. Štolba a Jan Vondruška. Mezi návratníky byl i Josef Mušek, který po roce se vrátil zpět do Bulharska, tentokráte do tiskárny J. S. Kovačeva v Sofii a odtud přešel do založené Bohumírem Šimáčkem tiskárny, která později přešla do majetku Bratří Proškovi, známá pak jako Dvorní tiskárna Jana Kadely. Když v roce 1900 převzal Jan Kadela vlastnictví a vedení této tiskárny, stala se tato nejmodernějším grafickým podnikem, zvláště pak po stránce zavedení vynálezu autotypie prof. Husníka. Tak byla Dvorní tiskárna prvním typografickým

124 Čestmír Amort (1922–2013) byl český historik, který značnou část své badatelské práce věnoval otázkám bulharských dějin, včetně syntetizujících dějin Bulharska. Srov. Čestmír AMORT, *Dějiny Bulharska*, Praha 1980; srov. též Idem (ed.), *Dějiny československo-bulharských vztahů*, Praha 1980.

podnikem v Bulharsku, který zavedl tříbarvotisk. Do první světové války prošli touto tiskárnou títo odborníci tiskařského umění: Beran, Jan Adámek, Josef Henel [?], Jan Tajchman, Josef Kovář, František Došek, Novák, Daněk, Babka, Převrátíl, Vraštil, Štych a j. Budíž zde podotknuto, že Bohumír Šimáček se účastnil v roce 1885 srbsko-bulharské války jako dobrovolník a bojoval u Slivnice.¹²⁵ V balkánské válce roku 1912–1913 byl jako dobrovolník-saniták. Stejně jako Josef Mušek, tak i Bohumír Šimáček stratili své syny v balkánské válce jako důstojníci v bulharské armádě. Dalšími důstojníky v Bulharské armádě byli podle mé paměti Jaroslav Kebrle, Bedřich Chochola (24) Evžen Toušek a j.

I po stránce právnické byli mezi prvními soudci a prokurátory Češi. Vlastenecký kníže D-r Rudolf Thurn-Taxis, vězeň Habsburků [?] válečném roce 1866 spolu s Josefem Fričem bojovníkem za státní právo české, byl generálním prokurátorem v Plodivu. Nabízené mu místo ministra spravedlnosti knížetem Ferdinandem odmítl z antipatických důvodů a v roce 1888 vystoupil ze státní služby a oddal se advokatuře. Dále působili v bulharském soudnictví čeští právníci D-r F. Chytil, D-r Karel Svoboda, D-r Petržilka, D-r Chleborad, Bernkop. D-r Hynek Majer jako prokurátor v Pazardžiku vedl obžalobu proti vrahům Aleka Konstantinova¹²⁶.

Těžké zkoušky uvalil osud na lid „Nové země“.¹²⁷ Rozdělena na dvě části v roce 1885, nastala bratrovražděná srbsko-bulharská válka, po níž následovalo svržení knížete Alexandra Battemberga a v zemi nastaly zmatky, které hrozily podkopáním nezávislosti nedávno dobyté. Bulharsko jako stát nemělo žádného přítele a proti němu stála diplomacie celé Evropy. Tu se začalo docházet k poznatku, jak mocný vliv na zahraniční politiku má tisk. V roce 1899¹²⁸ při ministerstvu zahraničních záležitostí bylo zřízeno oddělení tisku, jemuž byl udělen úkol, opatrovati správných informací o Bulharsku pro zástupce zahraničního tisku. Tato vlivuplná

125 Slivnica je město v západním Bulharsku. V Bulharských dějinách je známé především v kontextu srbsko-bulharské války (1885), kdy bylo srbské vojsko po počátečních úspěších právě u Slivnice 21. listopadu bulharskou armádou jednoznačně poraženo a zahánáno na útek. Dne 27. listopadu pak srbský parlament zažádal o příměří a 3. března došlo v Bukurešti k podpisu mírové smlouvy mezi oběma zeměmi.

126 Aleko Konstantinov (1863–1897) byl bulharský spisovatel, proslavil se především svou postavou bulharského antihrdiny, Baj Gaňa. Známý byl ovšem i svými cestopisy a (kritickými) fejetony. Hojně cestoval, v roce 1891 navštívil i Jubilejní zemskou výstavu v Praze. Důvody jeho zavraždění nejsou dodnes uspokojivě vysvětleny. Aleko KONSTANTINOV, *Baj Gaňu a jiné prózy*, Praha 1953.

127 Patrně odkaz na stejnojmenné dílo I. Vazova (Ivan VAZOV, *Nova zemja*, Sofija 1896; resp. Ivan VAZOV, *Nová země*, Praha 1901, přeložili Josef Koněřza a Alois Knotek).

128 Nejspíše omyl, instituce byla pod názvem *Bălgarskata telegrafna agencija* (BTA) založena výnosem knížete Ferdinanda r. 1898.

tisková kancelář působila i na domácí tisk a budíž zde poznamenáno, že teprve v roce 1894 začaly vycházet zdejší denní listy. V tomto období jako korespondent německých, francouzských, anglických a ruských listů v Bulharsku pracoval náš krajan Emil Čermák – Kozák. Jeho jméno je těsně spjato se založením bulharského tisku a později se založením bulharské telegrafní agencie,¹²⁹ dnes známé pod názvem „BTA“. Jejím prvním ředitelem po dlouhá léta byl náš krajan Emil Čermák. Díky jeho schopnosti a kvalifikaci výborného žurnalisty, jakožto i solidních jeho známosti v cizině, on povznesl autoritu BTA na stupeň vyspělých zahraničních informačních kanceláří. Byl činným členem sofijského krajanského spolku. V roce 1918 kdy problemsky znovudobyté samostatnosti naší vlasti se rýsovaly na obzoru, snaha naší kolonie dostat se do spojení se zahraniční akcí byla zmařena uvězněním ve Vídni sofijských krajanů Emila Čermáka a Josefa Kováře, člen Maffie. Na nalehavé protesty byl Emil Čermák propuštěn a vrátiv se do Sofie, jako předseda Československé Národní Rady v Sofii, (25) má zásluhy na zachránění naší kolonie v Bulharsku. Totiž jedna podmínka ze dne 26. IX. 1918 soluňského příměří stanovila, že jak zastupitelstva Rakousko-Uherska a Německa, tak i příslušníci obou států, musejí opustit do 14 dnů Bulharsko. Po osvobození Československa, v roce 1920 Emilu Čermákovi bylo pověřeno vedení Československé telegrafní kanceláře /ČTK/, jejímž ředitelem byl až do roku 1930. Zemřel v Praze ve věku 85 let. Když už jsme u žurnalistiky, vzpomeňme i inž. Bohumíla Hoříňka, který byl dopisovatelem cizích listů a v pozdější době tajemníkem Bulharsko-Československé Obchodní Komory v Sofii.

Nejenom náhodou v repertoáru českých pochodů a písní Františka Kmocha je známá písnička „My Češi jsme muzikanti“. Známí a uznávaní po celém světě jako výteční hudebníci, byli to čeští učitelé hudby na středních školách bulharských, kapelníci u vojenských sborů, jakožto i civilní cestující orchestry, které položili základní kámen do novějších hudebních dějin Bulharska, seznámením bulharské veřejnosti se západní klasickou hudbou, jaká do té doby v důsledku pětivěkého duchovního a politického porobení od Turků v Bulharsku nebyla známa. Vliv české hudby na vývoj a tvorbu hudební v Bulharsku je jedna z nejzajímavějších odvětví v dějinách česko-bulharských kulturních styků. S nepatrnými výjimkami, skoro všichni vojenští kapelníci byli Češi. Jako jeden s prvních s nejznámějších té doby vojenských kapelníků byl Josef Chochola, dlouholetý dvorní kapelní, nazýván jinak „Fotrlinek“ [Fetrlínek?] poněvadž touto přezdívkou jmenoval každého od dítěte až k bělovlasému starci. Oblíben pro jeho humor, on byl „persona grata“ u dvou

129 Bulharismus: *agencija* = agentura.

knížat Alexandra Battemberga a později u Ferdinanda. Povolán do Bulharska ruským generálem Longinovem,¹³⁰ Chochola přijel z Prahy do Sofie s celým orchestrem, sestaven výslovně z Čechů. On je autorem hudební ilustrace s námětem ze srbsko-bulharské války z roku 1885 pod názvem „Gurguljat“,¹³¹ která měla ohromný úspěch zvláště po stránce zařazených vojenských signálů, jako „Na nož“,¹³² „Odtrobení“,¹³³ „Večerka“, „Pohřební pochod“, „Šumi Marica“, dále kanonáda a střelba z pušek.

Dalším významným kapelníkem byl Alois Macák, který směle může být považován za zakladatele symfonických koncertů, pořádaných hudbou vojenské gardy, jejímž kapelníkem byl od (26) samého začátku. Jako autor symfonického obrazu „Odrin“ – sujet z balkanské války, i dnešní dechová hudba vyhrává jim upravené směsi bulharských národních písní. Byl dlouholetým dirigentem Operní družby.

Jiným významným hudebníkem je prof. Jindřich Wiesner, který přišel do Bulharska v roce 1887 na vyzvání ministerstva Národní obrany a přijal místo kapelníka 1-ho jízdeckého pluku. V té době byly v Sofii všeho všudy tři piana: jedno v paláci, jedno na francouzském vyslanectví a třetí v rodině D-ra Christova. Jako první učitel piana v Sofii, mezi četnými jeho odchovanci a žáky jsou dnes známé veličiny hudebníků, skladatelů z nichž jmenuji prof. Pančo Vladigerova,¹³⁴ prof. Sašo Popova,¹³⁵ a j. Spolu s kapelníkem Chocholou a Nikolaevem položil základ veřejných koncertů a pro nedostatek koncertních sálů koncertovali v Národním Sboru.¹³⁶ Byl prvním dirigentem operního kroužku a také prvním dirigentem Státní opery v Sofii. Byl spoluzakladatelem dnešní hudební Konservatoře, na které působil a vyučoval jako profesor do roku 1931. Zemřel v Sofii ve věku 85 let.

130 Alexandr P. Loginov byl ruský vojenský hodnostář (jiné prameny uvádějí hodnost plukovníka). Jeden ze spoluzakladatelů Slavjanské besedy, v letech 1882–1883 její předseda (společně s N. Daskalovem).

131 Jedná se o odkaz na střet bulharských a srbských vojsk v srbsko-bulharské válce (1885), ke kterému došlo 19. 11. (7. 11. starého kalendáře) 1885 u vsi Gurguljat nedaleko Sofie, který skončil vítězstvím bulharské strany.

132 Tj. (útok) na bodák.

133 Má být: odtrobení (těž odtrobeno), tj. pohov.

134 Pančo Charalanov Vladigerov (1899–1978) byl bulharský hudební skladatel a klavírista. Řadu let působil v Berlíně, kde zastával post hudebního ředitele Deutsches Theater. Po návratu do Bulharska působil jako profesor na sofijské hudební akademii.

135 Saša (Alexandr) Dimitrov Popov (1899–1976) byl jeden z nejznámějších bulharských dirigentů, zakladatel bulharské filharmonie. Od roku 1962 žil a působil trvale v USA.

136 Bulharismus, *sobranie* – shromáždění, tedy: v budově Národního shromáždění.

Václav Kaucký – kapelník vojenské hudby 6-tého pěšího pluku v Sofii, spolu s Ivanem Ivanovem sestavili bulharskou operu „Kamen i Cena“.¹³⁷ Je autorem populárních směsí a jiných bulharských národních písní upravených pro dechovou hudbu, jako „Velo mome“, „Karamfilke, filke mome“ a j.

Karel Jermář jako vojenský kapelník učinil pokusy ve skladbě první bulharské opery „Zad Rila“. Sbírka bulharských národních písní pro klavír jsou jeho dílem. On je též autorem opery „Jades“ podle libretta prof. Vlad. Šaka.

Dalšími kapelníky a učitelé hudby v provincii byli Svoboda, kapelník bulharské flotilie ve Varně, Fr. Štros, Fr. Kubiček, Vítovský, Čadil, Jos. Nevšimal, Jindřich Spousta a j., kteří zanechali nesmazatelné vzpomínky v nové moderní toho času bulharské hudby. Chtěl bych ještě vzpomenouti zde dlouholetou práci krajanek prof. Panky Pelíškové, pianistka, dcera známého valdhornisty¹³⁸ ve sboru vojenské gardy Josefa Pelíška, dále Marii Hodinovou učitelky piana, Josefa Pecha. učitele housli, Karel Machaň, Tajner, Kulhavý a j. Vedle známých hudebních pedagogů důstojné místo na bulharské hudební akademii zaujímal prof. (27) Ivan Cibulka, viloncello a Koch prof. houslí. Významnými koncertnímu hudebníky, solisté a koncertmajstří ve sboru Národní opery a Symfonického orchestru, lze jmenovati Karla Zusku, Josefa Syllabu, Jana Šmídka. Čeští hudebníci v Bulharsku nejsou jenom zakladatelé nové bulharské hudební kultury. Oni se zasloužili v osobě Ludvíka Kuby¹³⁹ a Karla Machaně¹⁴⁰ autorstvím prvních pokusů k prostudování zvláštnosti bulharské lidové hudby a možno je tudíž nazvat průkopníky bulharské muzikologie, badatelé bulharského hudebního folkloru. Prvním dirigentem, založené po první světové válce bulharské operety, byl krajan Antonín Šilhan, který přijel z Ruska a dirigoval operetu v tehdejší divadle „Teatr Renesans“

137 Kamen a Cena jsou jména zamilovaného páru, hlavních protagonistů básně *Gramada* od Ivana Vazova.

138 Valdhornista – hráč na lesní roh (německy Waldhorn).

139 Ludvík Kuba (1863–1956 Praha) byl český spisovatel, malíř a badatel v oblasti slovanského folkloru a hudby. Během svých cest „křížem krázem slovanským světem“ se věnoval sběru národních písní a obyčejů. Výsledkem je monumentální patnáctisvazkové dílo Ludvík KUBA, *Slovanstvo ve svých zpěvech* 1884–1929 (poslední, 15. díl z roku 1929 – *Písně Bulharské*) a další práce, jako např. Idem, *Čtení o Makedonii. Cesty a studie z roků 1925–1927*. Praha 1932; Idem, *Čtení o starém Srbsku. (Cesty a studie z roků 1890–1927)*. Praha 1932; Idem, *Křížem krázem slovanským světem. Cestopisy ze slovanských zemí*. Praha 1956.

140 Karel Machaň (1867–1935) byl český hudební skladatel, spisovatel, folklorista a pedagog. Od roku 1891 žil v Bulharsku, kde působil jako učitel hudby v řadě měst (Silistra, Šumen, Kjustendil). Mezi lety 1901–1903 vydával časopis *Kaval*, do kterého přispěl množstvím studií věnovaných rozmanitým aspektům bulharské lidové hudby. V roce 1902 či 1903 odchází do carského Ruska.

Dnes Bulharsko stojí po stránce hudební kultury na výši doby. Tehdáž, v prvních letech po svém osvobození, bylo hudebně velice pozadu a bulharský lid, kromě svých zádumčivých písní, přehrávaných od gajdarů /dudáků/, kavaldžijů¹⁴¹ a tureckých šarkaji,¹⁴² maaneta¹⁴³ a kjučeci /břišní tance/, přehrávané jim na vřeštící zurlu /druh píšťal/ s doprovodem velkého bubnu, smutné to dědictví z dob poroby, takřka jiné hudby neznal. Své národní tance jako „Choro“ a „Račenica“ tančil většinou při doprovodu gajdy. O povznesení hudební kultury, vedle četných už jmenovaných kapelníků a hudebníků, mají zásluhu i české cestující orchestry. První z těchto průkopníků hudební kultury byl dámský orchestr kapelníka Bárty, jehož členem byl i známý český skladatel polek a valčíků Čermák. Po něm v roce 1905 přijel do Sofie orchestr Františka Jiráka, jehož dcera Mařenka, znamenitá houslistka a zpěvačka, byla dirigentkou. Vedení orchestru převzal později syn Jan Jiránek, výborný flétnista, jehož jméno takřka srostlo s nejpopulárnějším té doby restaurantem „Battemberg“ v Sofii. Repertoar jeho orchestru sestával se ze skladeb operních, koncertních a salonních, většinou od českých skladatelů. To nebyly protáhlé, nemelodické orientálské melodie, nýbrž pěkné, svižné a líbivé české písně, které musí rozehráti každého hudbymilovného posluchače. Nejvíce však se líbily směsi z českých národních písní a Kmochovi pochody, při nichž celý orchestr zpíval. Tu vždy potleskem otrásal se celý sál a výkřiky „bis“¹⁴⁴ domáhalo se publikum opakování. A jak by ne. Vždyť „česká muzika, ta srdce proniká“ i bulharské. Zmínky zasluhuje též dobrý orchestr kapelníka Laštovky (28) který účinkoval v Bulharsku krátký čas.

Tehdejší život v Sofii nebylo možno ani z daleka přirovnati k životu měst větších. Společenský život přestával z většího díla na rodinném. Největší zásluhu o povznesení života společenského dobyly si dva spolky, „Vojenský klub“, v němž se scházela nejvíce elita vojenská a „Slavjanska beseda“, která byla takřka srdcem veškerého života společenského. Jmenovaná beseda byla založena našimi krajany, původně „Česká beseda“ a přistoupením za členy studujících v Čechách Bulharů i jiných slovanského původu, změnila se Česká beseda v „Slavjanska beseda“ a z té později /v roce 1892/ vznikl spolek „Čech“. „Slavjanska beseda“ byla v té době jediným spolkem, kde horlivě se pěstovala a šířila idea všeslovanská. Beseda měla svůj

141 Kavaldžija – hráč na kaval, druh píšťaly, balkánský lidový nástroj.

142 Snad má autor na mysli (hráče na) nástroj zvaný šargija (též bouzouki). Podle Ilčeva a kol. ovšem termín *šarkija* (z tureckého *šarki*) ve starší bulharštině znamenal totéž, co „píseň“ (Stefan ILČEV – Anna IVANOVA – Angelina DIMOVA – Marija PAVLOVA, *Rečnik na redki, ostareli i dialektni dumi v literaturata ni ot XIX i XX vek*, Sofija 1998, s. 572, heslo „šarkija“).

143 Maane – typ táhlé turecké písně.

144 Bis – z italštiny: Přidat!, Ještě!, Opakovat!

pěvecký hudební sbor, složený převážně z Čechů, které řídil knížecí kapelník, rovněž Čech. Zde nutno podotknouti, že v dějinách bulharské opery na první stránce jsou zapsaní Češi. První pokusy o založení opery v Bulharsku datují od počátku devadesátých let minulého století, kdy tři Bulhaři, absolventi pražské hudební školy profesora Pivody a sice: Angel Bukurešťliev, pianista, Dragomir Kazakov, zpěvák /baskita/ a Ivan Slavkov, zpěvák /tenor/ se ujali těžkého úkolu, založením operního kroužku. Pro nedostatek zpěvackých sil i pro nejskromější operní sbor, jako čeští absolventi se obrátili na Prahu o výpomoc. Na jejich výzvu se přihlásili Ana Kratochvílová, mezosoprano, Olga Dobšová, soprano a Jaroslav Hašek, tenor, který současně byl i režisérem. A tak tři čeští absolventi pražské hudební školy národnosti bulharské a tři Češi položili na konci roku 1890 základy bulharské opery. První jejich vystoupení datuje z 2 ledna 1891 kdy na scéně „Slavjanské besedy“ se hrály úryvky z opery „Veselé Windsorské ženy“¹⁴⁵ od O. Nikolaje a duetto se sborem z opery „Trubadur“ od G. Verdyho,¹⁴⁶ za režie Jaroslava Haška a pod taktovkou Angela Bukurešťlieva. Následovala pak další vystoupení v operetě „Krásná Galatea“ od Supého¹⁴⁷ a „Lukrecia Boržia“ od Donizettiho, dále „Zlatý křížek“, opera od I. Brülla, „Cavalleria rusticana“¹⁴⁸ a j., které byly zpívány po prvé v bulharském jazyce v překladu libreta od prof. Vlad. Šaka a pod dirigentstvím prof. Jindřicha Wiesnera¹⁴⁹. V menších rolích spouluúčinkovali krajané Josef Čadil, tenor, Rikeš bas, František Mrázek, Terezie Mrázková, Terezie Nevšimalová a j. Pro krátkozrakost a (29) nepochopení tehdejších bulharských vládních kruhů byla odepřena materiální podpora tomuto šlechtnému kulturnímu počínání nadšených jednotlivců, živořil tento kroužek a zápasil v trudnostech, aby znovu v roce 1907 vstoupil do nového života, tentokrát již na pevných základech, které jej dovedly k dnešnímu rozkvětu a do výše odpovídající době. V řadách pionýrů tohoto již stabilního kulturního podniku jsou opět naši krajané, z nichž jako prvního dirigenta, který při zahájení bulharské opery v roce 1907 řídil operu „Faust“, byl profesor Jindřich Wiesner, neúporný pracovník pro povznesení bulharské klasické hudby. Jako další vynikající osoba v dějinách Bulharské Národní Opery nutno vzpomenouti Růženu

145 Česky uváděno obvykle jako *Veselé paničky windsorské*.

146 Tj. (Giuseppe) Verdiho.

147 Tj. od Franze von Suppé.

148 Česky uváděno obvykle jako *Sedlák kavalír* (autor Pietro Mascagni).

149 Jindřich Wiesner (1864–1951) byl pianista a dirigent. Do Bulharska přišel roku 1887 na oficiální pozvání. Zpočátku působil v Bulharsku jako vojenský kapelník Prvního jezdeckého pluku v Sofii, posléze jako profesor na konzervatoři a později také jako první dirigent orchestru sofijské opery.

Urbánkovou, provdaná Panajotova. V roce 1887 navštívila svoji sestru Marii Christovovou, která učila v těch letech na gymnazii ve Vidinu. Devatenáctiletá dívka, Růžena Urbánková si zamilovala bratrskou zemi. Tady se seznámila s profesorem Davidem Panajotovem, který studoval na universitě v Praze a v roce 1888 se provdala za něho. Odstěhovali se do Rusčuku, odkud Růžena Panajotová dojížděla do Bukurešti na hodiny zpěvu k italskému mistru sólového zpěvu Biancinimu. Tam se stala současně i zakladatelkou bukureštské filharmonie. Po svém návratu do Sofie, kde její manžel nastoupil místo ředitele Národní Biblioteky, Růžena Panajotová pořádala turné po celém Bulharsku a nikdy nezapomínala na české skladby, na Smetanu, na Dvořáka a na Fibicha. Na svých cestách sbírala bulharské národní písně a zharmonizovala je pro klavír pod názvem „Kytice bulharských národních písní“ op. 5 1908. V roce 1906 odjíždí se svou mladistvou dcerou Ljubou, která je nadanou žačkou své matky do Prahy a zde navštěvuje její dcera operní školu prof. Pivody. V roce 1908 tenor carské opery v Leningradě, Michajlov Stojan, při svém návratu do Bulharska, získal Růženu Panajotovou pro svůj plán k založení stálého operního souboru při Národním divadle v Sofii. V založeném operním kroužku kromě jiných účinkovali Růžena a Ljuba Panajotovi, manželé Vulpeovi, Michajlov Stojan, Nikola Kazakov a j. Ve volných chvílích vyučuje Růžena Urbánková Panajotova solovému zpěvu. Pracuje s krásnými hlasy které se v Bulharsku vyskytují, a tak objevuje Christinu Morfovou, Maru Todorovou, Petra Rajčeva a j., dnes známých operních sil. Odchovala mnoho dobrých pěvců doma i v ci-(30)-zině. Její dcera Ljuba se provdala za známého českého malíře Jaroslava Škrpka.¹⁵⁰ Z dalších českých zpěváků operních nutno jmenovati prof. Ludmilu Prokopovou, známou učitelkou solového zpěvu a piana, věrná přítelkyně nezapomenutelné pěvkyni a interpretátorky bulharských národních písní, Christina Morfová, která po dlouhá leta byla členkou Pražské opery a svojí vyjímečnou popularitou v českých kruzích byla považována za Česku.

Jak jsem se již zmínil na začátku, první snad to v Bulharsku divadelní představení, podle zápisů bulharského patriarcha divadelnictví Ivana Popova, se konalo dne 15 srpna 1856 v Šumenu, v němž účinkoval náš krajan Josef Meissner, pod krycím emigrantským jménem „Milanovič“. Podle téhož pamětníka byla v roce 1889 členkou tehdejšího bulharského národního divadelního souboru krajanka Milka Vernerová, provdaná později za herce D. Antonova. Mnohem později, v roce 1905,

150 Nejspíše míněn Jaroslav Škrbek (1888–1954), český malíř a grafik. Škrbek podnikl řadu zahradních cest, během kterých pořídil velké množství akvarelů a kreseb. Jedna z těchto cest vedla rovněž na Balkán.

do dějin bulharského divadelnictví bylo zapsáno jméno vynikajícího v té době českého herce a nadaného režiséra Josefa Šmaha.¹⁵¹ Svým příjezdem do Sofie Josef Šmaha převzal vedení tehdejšího divadelního sboru „Slza i smech“¹⁵², který v roce 1907 se přestěhoval z jeviště „Slavjanské Besedy“ do krásné novostavby Národního divadla. Zde se uplatnil svojí autoritou a znalostí. Zůstal mezi bulharskými herci, aby zavedl v jejich kruhu nového ducha a nové psychiky. Po osvobození z turecké nadvlády, chyběli mladému bulharskému divadlu zkušení tvůrčí pracovníci, kteří by vytýčili správnou cestu k vytvoření dobré tvůrčí skupiny pro Národní divadlo. Josef Šmaha se ujal vedení Národního divadla od r. 1905 do r. 1910¹⁵³ a toto období bylo jedno z největších v dějinách bulharského divadelnictví. Dalo bulharskému divadelnímu umění herce takové velikosti, jako národní umělec Krstju Sarafov, Stojan Bačvarov, Adriana Budevská, Zlata Nedeva a j. Jako režisér uvedl na scénu sofijského Národního divadla mnoho klasických her mezi nimi: „Němá žena“, „Julius Cézar“, „Benátský kupec“, „Morál“, „Raubíří“, „Čert“ a j. V lednu 1910 opustil Bulharsko a odebral se na odpočinek do svého rodného města Tábor, kde v roce 1914¹⁵⁴ zemřel. Zanechal v Bulharsku nejen část svého života a tvůrčí síly při budování klasického bulharského divadelnictví, ale i svojí dceru, provdaná za významného herce Sava Og-(31)-njanova a při utvoření prvního operetního divadla v Sofii na scéně Teatr „Renesanc“, ona byla první Sylvou v Kalmanově operetě „Caricata na čardáša“.¹⁵⁵ – Tvůrčí činnost Josefa Šmaha byla zdatně podporována zdatným českým technickým personálem v čele s Josefem Koukalem, hlavní scénový mistr, Franta Michajlovský kašér-rekvisitář, Piras – vlásenkář a grimer¹⁵⁶ a j., kteří jako odborníci, každý ve svém povolání zanechali mladému bulharskému již státnímu divadlu cenné technické stopy.

Za tureckých dob, Sofia jakožto venkovské město neměla žádné organizované sanitní služby. Teprve po osvobození o zdravotnictví, čili o bezpečnost „národního zdraví“, pečovalo ministerstvo vnitra. Z počátku, léčení obstarávali znacha-

151 Josef Šmaha (1848–1915) byl herec, režisér a dramatik. Od roku 1905 působil v Bulharsku, kde byl v letech 1906–1909 prvním ředitelem národního divadla v Sofii. K dané etapě jeho života srov. Jarmil PELIKÁN, *Působení Josefa Šmaha v sofijském Národním divadle*, in: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D 29, 1980, č. D27, s. 127–139.

152 Slza a smích (Сълза и смях), nejstarší bulharský profesionální divadelní soubor (založen roku 1892).

153 Uvedené letopočty jsou nejspíše chybné, J. Šmaha (viz) byl ředitelem mezi lety 1906–1909.

154 Jedná se o omyl, J. Šmaha zemřel roku 1915.

155 Tj. *Čardášová princezna* (*Die Csárdásfürstin*) od Imre (Emericha) Kálmána.

156 Patrně bulharismus: *grimjor* = maskér (z franc. grimer).

ří,¹⁵⁷ hodžové a ve většině to byly moudré a zkušené starší ženy. Kde jejich umění nestačilo, tam svou pomocí přispěl pop svým zařikáváním. Po vesnicích, starší selky pravoslavné víry nosily choré děti do kostela, aby jím pop četl modlitbu pro uzdravení. Velmi výstižně podává prof. Ivan Mrkvička tento obřadní ceremoniál ve svém obraze „Modlitba pro uzdravení nemocného dítěte“. Podle statistiky z roku 1887, tedy za necelých 10 let po osvobození Bulharska, ve službách země byl všeho 77 lékařů a pouze 4 státní lékárníci. Porodnictví bylo věcí neznámou. Pomáhaly staré báby vykuřováním a všelijak uměly. Ani zubních lékařů nebylo. Trhání zubů obstarávali lazebníci, kteří doporučovali svoje umění svéráznou reklamou. V rámci složeného z lidských zubů okatě se ukazovalo, taktéž z lidských špičáků a stoliček vysázené, zvolání: „Ner OCH“.¹⁵⁸

Vedle známého nám již D-ra Nádherného, který přešel z tureckých služeb do nově utvořeného státu jako jeden z prvních lékařů a lékárníků, byl tu krajan D-r Levitus jako internista, jako dentista tu byl D-r Flamich a v porodnictví jako osvědčená zkušená pomocnice byla Anna Apenova, známá svým dobrým srdcem a nezištností vůči chudým.

Jak jsem uvedl, byly po osvobození Bulharska podle statistických údajů v zemi pouze 4 státní lékárníci. Bylo proto důležitou věcí zařizovat soukromé lékárny, jakých si mohl otevřít každý. Teprve sanitárním zákonem z r. 1888, doplněn v r. 1894, (32) bylo lékárnictví postaveno na vědecký podklad. Lékárnu mohl otevřít a míti pouze diplomovaný magistr. A tak v roce 1887 ze všech 53 lékáren bylo 133 diplomovaných lékárníků, z nichž většina Čechů, roztroušených po Bulharsku, a to : D-r Nádherný, B. Skalák, Ondřej Kolář, Zedníček, Kubát, Suchan, Kořan, Hrdlička, Fassaty, Rozsypal, Voldan, Toušek a j. Každý z nich byl buď majitelem, anebo vedoucím magistrem té které lékárny a není možno je vyjmenovat do podrobnosti. Zmíním se pouze o lékárníku Touškovi, který v Popově zanechal pokolení tří synů, z nichž jeden jako major padl v balkánské válce, druhý byl městským architektem ve Vidnu a třetí, Evžen Toušek, jako právník byl dlouholetým ředitelem Vračanského okresu a starostou města Viddin¹⁵⁹.

Podíváme-li se do kteréhokoliv oblasti vědeckého, technického, kulturního, uměleckého, anebo hospodářského života v Bulharsku, všude nalezneme nesmazatelné stopy a vzpomínky pevných základů našich pracovníků. Jako na závěr a pro

157 Bulharismus: *znachar* = zařikávač, mastičkář, bylinkář.

158 Zcela nejasný výraz, snad překlep.

159 Tj. město Vidin, nacházející se na severozápadu Bulharska při Dunaji, nedaleko hranic se Srbskem a Rumunskem.

zpestření těchto mých skromných studií a vzpomínek, dovolím si připomenouti i těchto několik kuriozit:

Dopravnictví, resp. transport pouliční do počátku tohoto století v Sofii neexistovalo. Do výletního místa „Bali-Efendi“,¹⁶⁰ dnešní Knjaževo, se jezdilo obyčejně rozdrncaným koňským povozem, majetek Dimitra Šiškova, který měl svojí „Staci“ na rohu „Alabinská“ a „Vitoška“. To byl první sofijský tramvaj. V té době velký obdiv pro sofijské obyvatelstvo bylo vidět našeho krajana Josefa Muška jezdit na velocipédu s jedním velkým předním kolem, které následoval i náčelník IV učastku /komisařství/, známý starším krajanům Mitovič. Největším vzrušením pro Sofii ale bylo, když se po sofijských ulicích objevilo první v Bulharsku auto, majetkem krajan Augusta Šedivého. Bylo to vysoké, červené kupé, posazené na vysokém chassi,¹⁶¹ se čtyřmi dosti velkými koly, obutých v bandážních gumách, jako kola od kočáru. Motor tohoto technického divu se nacházel pod řidičským sedátkem, před kterým bylo říditko /volant/ ve svislé poloze. Chladiče tento stroj neměl a předeek byl kryt jakýmsi plochým štítem, na němž byla tovární značka „De Dijon Bouton“.¹⁶² Z ohromným řevem zahalen do oblaku (33) prachu a modravého a smradlavého kouře, hnál se tento ohnivý vůz po sofijských ulicích, vzbuzující neklid u sofijských fajtondžijů /fiakristů/, kteří v něm cítili svého konkurenta. Brzy ale nastalo uklidnění, když tento „kočár bez koní“ s velkým hřmotem v oblacích prachu a kouře vypověděl další jízdu a zůstal stát na plošad¹⁶³ „Sv. Nedelja“, dnešní Leninovo náměstí.¹⁶⁴ Zpocení a umazání mechanici po celé dva dny se trápili a namáhali dostat motor do pohybu. Při tehdejších pokroku technické vědy nevím, zda se jim podařilo zjistit „diagnozu“ zázračného pro tu dobu „De Dijon Bouton“.

V téže době se přidal k této vřavě i motocyklet krajan Františka Kuse, který bydlel na ul. Aksakov proti vojenskému Klubu. My bydleli na ul. Graf Ignatiev proti kostelu Sv. Sedmočíslenici a z rachotu tohoto motocyklu jsme věděli, že krajan Kus jede s rodinou na výlet.

Když v roce 1895 v pařížském „Grand Caffée“ bylo provedeno první promítání filmu vynálezců Bratří Louis a Auguste Lumière, nikdo netušil, že to bude opět

160 Na daném místě je pohřben Sofyalı Bâli Efendi (Bali efendi Sofijanec / Sofijski) – islámský myslitel a světec (†1553), působící v 16. století v Sofii. Místo jeho posledního odpočinku bývalo navštěvováno – jak mj. dokazuje i náš text – jak muslimy, tak křesťany. Hrob(ka) se dnes nachází za kostelem sv. Ilji v sofijské čtvrti Knjaževo.

161 Chassis (šasi, též šasi) – podvozek.

162 Má být: De Dion-Bouton.

163 Bulharismus, plošad – náměstí.

164 Dnešní oficiální název zní *náměstí Nezavislosti* (Nezavisimost); místní jej však nazývají *Largo*.

Čech jménem František Procházka, který na veletrhu ve Vidinu promítal filmy a navštívil se svojí sensací města Lom, Ruse a Varnu. Bylo to roku 1902. O tři roky později první v Sofii biograf patřil krajanů Procházkoví, který jej prodal Vladimíru Petkovovi.

Jak jsem již podotkl, železnice, silnice, mosty, přístavy, monumentální budovy, pomníky, divadla, hudba, pedagogika, kreslení, výtvarné umění, grafika, textil, pivovarnictví, cukrovarnictví, nabytkářství, zámečnictví, obuvnictví, krejčovství, kloboučnictví a jiná řemeslná a živnostenská odvětví, to vše bylo založeno a vedeno ve svých počátcích vyšším stupněm českého srdce, českého mozku a českou rukou. Žádný člen české kolonie v příkladu a v porovnání s mnoha jiných cizích koloniemi a cizinců si nenahromadil bohatství na úkor pohostinného státu. Naopak, všichni pracovali s láskou a nezištně ve své druhé vlasti. Vše, co získali svojí poctivou prací, zůstalo v zemi. Jejich vysokým občanským stavem a jejich služebním postavem nezpyšněli. Byli takovými a zůstali takovými jako jejich předchůdci: Slované a demokraté. To je ta česká poctivost!

SUMMARY

This contribution offers readers an annotated transcription of the document *Prínos Čechů Bulharsku* [Contributions of Czechs to Bulgaria], which the author of the edition discovered in 2019 in the archives of the Czechoslovak Club of T. G. Masaryk in Sofia. The text was composed in 1968 by an unknown author, a member of the Czech community in Bulgaria, and also of the above-mentioned Club. Although it was his own intention that we not know the identity of this author, judging by the title he uses he was attempting to provide a complex presentation of positive aspects of the Czech presence in Bulgarian, primarily post-liberation history. His document thus consists of a compendium listing as many Czechs as possible who had distinguished themselves in one way or another and contributed to the country's development. Thanks to the author's deep knowledge of the subject matter he discusses and his obvious personal familiarity with many of the personalities who are mentioned in the text, this contribution represents an inestimable source of information for those who are interested in a wide range of aspects of the activities of Czechs on the territory of liberated Bulgaria.

RECENZE

Slovanský přehled publikoval ve svém předchozím čísle recenzi Vlasty Kordové na knihu Alexandra Goguna *Stalinova komanda. Ukrajinské partyzánské jednotky v letech 1941–1944*. Praha, Academia 2019, 463 s. Její autor vyjádřil s obsahem recenze nesouhlas a požádal o zveřejnění textu, který v původním znění i autorizovaném překladu otiskujeme:

Настоящая заметка является реакцией на отзыв о моей книге, подписанный Властой Кордовой, и опубликованный в № 1, 106 (2020) «Славянского обзора». Было бы ошибкой, да и неуважением к читателю проводить сколько-нибудь подробный разбор этой рецензии, ведь она не является научным текстом. Каждый при желании сам может убедиться в этом, прочитав её, а затем мою работу «Сталинские коммандос», опубликованную на чешском и ещё семи языках. В одной только Москве она выдержала два издания (2008, 2012), поскольку излюбленна русскими читателями.

При этом нельзя не попытаться поискать ответ на следующий вопрос: кому выгодна эта лукавая пропаганда? В последние два десятилетия мы наблюдаем так называемые исторические войны, которые Кремль планомерно и систематически ведёт через своих людей в разных странах, особенно на Западе, пытаясь оболванить и одурачить общественность. Вот и рецензия, подписанная Властой Кордовой, похожа на подобную провокацию.

В настоящий момент я ищу чешское издательство для другой своей монографии – «Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы», которая выдержала четыре отдельных издания на русском языке (2004, 2012, 2014, 2018) и, опубликована также в Румынии. Поскольку это научно-популярная работа, она не подходит для издательства «Академия», сотрудничеством с которым я доволен. Возможно, у читателей «Slovanského přehledu» будет соответствующая идея и совет. Неплохие продажи этой книги обеспечены хотя бы уже потому, что у неё на обложке – выдержки из похвальных

цитат настоящих звёзд – Виктора Суворова (Владимира Резуна) и Бориса Соколова.

Если эта монография увидит свет на чешском, то чешские любители истории и профессионалы не поверят ни в какую клевету в мой адрес, а самое главное, узнают немало нового и любопытного об украинском национализме.

**Александр Гогун
25-ого июня 2020**

Tato poznámka reaguje na ohlas na moji knihu, který podepsala Vlasta Kordová a jenž byl publikován ve *Slovanském přehledu* 106, 2020, č. 1. Byla by chyba a také neuctivost ke čtenáři předkládat alespoň zčásti podrobný rozbor této recenze, jelikož se nejedná o vědecký text. O tom se může každý přesvědčit sám, když si přečte recenzi a následně moji knihu *Stalinova komanda*, která vyšla v češtině a v dalších sedmi jazycích. Jen v Moskvě byla kniha vydána dvakrát (2008, 2012), poněvadž si ji ruští čtenáři oblíbili.

Zároveň se nelze nepokusit hledat odpověď na následující otázku: kdo má prospěch z této potouchlé propagandy? V posledních dvou dekáдах sledujeme tzv. historické války, které Kreml ve snaze oklamat a ošálit veřejné mínění systematicky vede skrze své lidi v různých zemích, zejména na Západě. Právě recenze, podepsaná Vlastou Kordovou, se takové provokaci podobá.

V dané chvíli hledám českého nakladatele jiné své monografie – *Mezi Hitlerem a Stalinem. Ukrajinští povstalci*, která už čtyřikrát vyšla v ruštině (2004, 2012, 2014, 2018) a byla vydána také v Rumunsku. Protože jde o text vědecko-populární, pro účely nakladatelství Academia se nehodí – i když já osobně jsem se spoluprací s tímto nakladatelským domem spokojen. Není vyloučeno, že čtenáře *Slovanského přehledu* něco napadne a poradí mi. O slušný odbyt této knihy by se mohl zasloužit i fakt, že na obálce jsou uvedena pochvalná hodnocení z pera skutečných hvězd – Viktora Suvorova (Vladimira Rezuna) a Borise Sokolova.

Pokud tato monografie vyjde také v češtině, čeští ctitelé historické problematiky i profesionálové v žádném případě neuvěří pomluvám na mou adresu, ale především se dovědí mnoho nového a zajímavého o ukrajinském nacionalismu.

**Alexandr Gogun
25. června 2020**

William W. HAGEN,
Anti-Jewish Violence in Poland, 1914–1920,
New York, Cambridge University Press 2018, 566 s.,
ISBN 978-0-521-73818-7.

Americký historik William W. Hagen (*1942), emeritní profesor University of California v Davis, je odborníkem na moderní historii, konkrétně se věnuje německým a východoevropským dějinám, polsko-židovským vztahům a násilí na Židech.¹ V recenzované knize autor představuje plody svého mnohaletého výzkumu, který je postaven na dosud nepublikovaných zdrojích uložených v archivech ve Varšavě, Krakově, Jeruzalémě, Vídni a New Yorku. Ve své knize čerpá nejen z velkého množství archivních materiálů, ale také z publikovaných primárních zdrojů, periodického tisku, bohaté memoárové a sekundární literatury.

Hagenův vhled do šest let trvajícího úseku moderní polské historie začíná vypuknutím první světové války a končí analýzou počátečních dvou let nezávislého polského státu. Nutno podotknout, že Hagen vystupuje proti populárnímu narativu, který idealizuje zrození Druhé Polské republiky. První dva roky nezávislosti popisuje jako období plné strachu, násilí, hladovění a kriminality. Hagenem nastíněné období kulminuje polsko-sovětskou válkou, která je dnes v západním světě, jak správně autor poznamenává, málo známá, nicméně pro osud samotného Západu naprosto klíčová. Tématem se samozřejmě již před Hagenem zabýval poměrně velký počet autorů.² Dosavadní výzkum však téměř bezvýhradně vylučoval přistoupení k problematice skrze optiku kolektivních sociálně-kulturních schémat. Hagenova práce je také výjimečná analytickou hloubkou, důrazem na interdisciplinaritu a šíří primárních zdrojů.

Hagenovým cílem je analyzovat sociální a kulturní význam etnonacionálního násilí. Pokud bychom obsah knihy specifikovali, je o aktech namířených proti

-
- 1 Recenze vznikla v rámci projektu SGS 2020 015 *Podpora vědeckých a prezentačních aktivit studentů doktorského programu historie a magisterského programu kulturní dějiny*, který je řešen na Univerzitě Pardubice.
 - 2 Antony POLONSKY, *Poles and Jews: renewing the dialogue*, Oxford 2004; Alexander V. PRUSIN, *Nationalizing a Borderland: War, Ethnicity, and Anti-Jewish Violence in East Galicia, 1914–1920*, Tuscaloosa 2005; Eva REDER, *Pogrome im Schatten polnischer Staatsbildung 1918–1920 und 1945/46: Auslöser, Motive, Praktiken der Gewalt*, Wien 2017; William W. HAGEN, *The Moral Economy of Popular Violence: The Pogrom in Lw'ów, November 1918*, in: Robert Blobaum (ed.), *Anti-Semitism and Its Opponents in Modern Poland*, Ithaca 2005, s. 124–157; Piotr WRÓBEL, *The Kaddish Years: Anti-Jewish Violence in East Central Europe*, Jahrbuch des Simon-Dubnow-Instituts 4, 2005, č. 1, s. 211–36.

Židům a jejich ospravedlňování, protižidovských výtržnostech a pogromech. Avšak hlavně o lidovém násilí na Židech, které bylo páčáno nezávisle na státní autoritě. K interpretaci pramenů autor využívá metodologie historiků E. J. Hobsbawma,³ Edwarda Thompsona⁴ a Natalie Davis.⁵ Nicméně, autor využívá také literatury z per antropologů,⁶ sociologů,⁷ psychologů⁸ a politologů.⁹

Monografie je členěna do tří ústředních částí skládajících se z jednotlivých kapitol, předmluvy, bohatého úvodu, krátké, ale klíčové teoreticko-historiografické pasáže a závěru. Vzhledem k rozsahu knihy, která čítá takřka 600 stran, není naším cílem rozebrat kapitolu po kapitole. Stručně budou přiblíženy jednotlivé ústřední části knihy.

V úvodu jsou velkoryse rozebrány jak memoáry a dobové pamflety, tak také později publikované historické, sociologické a kulturně-antropologické studie zabývající se problematikou vztahu převážně polských rolníků k Židům. Tímto způsobem, tedy nastíněním různorodé percepcie problematiky, uvádí autor čtenáře do tématu.

První část knihy *War, Hunger, Revolt: Galicia, 1914–1918* načrtává obraz východní Haliče, kde znamenal ruský zábor zvláště pro židovské obyvatelstvo rabování, ponižování a vraždění. Zmíněné bezprávi bylo jistě důsledkem okupace carskými jednotkami, zvláště pak obávanými kozáky. Nicméně, jak autor ukazuje, ruský antisemitismus padl na úrodnou půdu zakořeněného lidového nepřátelství k Židům, což dokazuje na příkladu předešlých protižidovských bouří z roku 1898.¹⁰

3 Eric J. HOBBSBAWM, *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries*, Manchester 1959; Eric J. HOBBSBAWM, *Bandits*, London 2000.

4 Edward P. THOMPSON, *The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century*, *Past & Present* 50, 1971, č. 1, 76–136.

5 Natalie DAVIS, *Society and Culture in Early Modern France*, Stanford 1975.

6 Joanna TOKARSKA-BAKIR, *Legends of Blood: The anthropology of prejudice*, Warsaw 2008.

7 James SCOTT, *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, New Haven 1985; Idem, *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*, New Haven 1990; Jeffrey ALEXANDER et al., *Social Performance: Symbolic Action, Cultural Pragmatics, and Ritual*, New York 2006.

8 Joshua SEARLE-WHITE, *The Psychology of Nationalism*, New York 2001; David O. SEARS et al., *Oxford Handbook of Political Psychology*, Oxford 2003.

9 Roger PETERSON, *Understanding Ethnic Violence: Fear, Hatred, and Resentment in Twentieth-Century Eastern Europe*, Cambridge 2002.

10 Srov. Daniel UNOWSKY, *The Plunder: The 1898 Anti-Jewish Riots in Habsburg Galicia*, Stanford 2018; Tim BUCHEN, *Antisemitismus in Galizien: Agitation, Gewalt und Politik gegen Juden in der Habsburgermonarchie um 1900*, Berlin 2012.

Následně autor obrací pozornost k situaci v Západní Haliči v letech 1917–1918. Zde čtenáře svižně provází obdobím hladovění a strachu o polskou budoucnost, jinými slovy preludiem k listopadovým pogromům roku 1918. To mu umožňuje plynule přejít k popisu toho, jak pogromisté interpretovali a ospravedlňovali páchané násilí. Rovněž se snaží porozumět samotným Židům, na kterých bylo násilí spácháno. K problematice přistupuje pomocí dosud nezohledněných pramenů. Ukazuje, že plundrování majetku židovských hostinských a obchodníků bylo vnímáno jako legitimní akt, jelikož v očích rozhořčeného davu byl židovský kapitál nashromážděn amorálně na úkor rolníků. Také nastiňuje nepsaná pravidla, kterými se řídil rabující dav. Poukazuje na to, že účelem nebylo pouze materiální obohacení, ale také zisk symbolického kapitálu. Plundrováním židovského majetku byla demonstrována nadřazenost nad Židy a rovněž odvaha postavit se autoritám.

Soudobé vnímání zisku nezávislosti je v knize interpretováno nejen jako osvobození od Rakouska-Uherska, ale také od židovské dominance. K argumentaci autor užívá např. pogromu v Chrzanově z listopadu 1918, který vnímá jako revoluci proti habsburské nadvládě, která Židům garantovala vysoké ekonomické a politické postavení. Lze konstatovat, že listopadové pogromy byly způsobem, jak Židům, kteří byli považováni za ohrožení pro nezávislý polský stát, dát najevo, kdo je v novém státě pánem.

Velké pozornosti se dostává lvovskému pogromu, a to z pochopitelných důvodů. Lvovský listopadový pogrom roku 1918 byl, co se týče nejen materiálních ztrát, ale také ztrát na životech, tím nejhorším, který se v autorem zkoumané periodě 1914–1920 udál. V této části kapitoly se autor mohl opřít o svou již dříve publikovanou případovou studii zabývající se právě lvovským pogromem.¹¹ Hagen k analýze využívá konceptu „morální ekonomie“, jehož autorem je výše zmíněný britský historik Edward Palmer Thompson.¹² Následuje analýza židovské, polské a západoevropské reakce na listopadové protižidovské násilí. Autor zodpovídá otázku, jak ti, kteří listopadové pogromy následně interpretovali, ať už v tisku či různých shrnujících zprávách, vnímali svou roli, a čeho chtěli docílit.

Druhá část *National Independence's After-Tremors* pojednává o ruské části Polska v letech 1914–1919. Autor se na tomto místě věnuje protižidovským fámám a jejich důsledkům. Autor např. zmiňuje fámu tvrdící, že Židé skupují všechnu měnu nízké nominální hodnoty. Především však komparuje dopady německé a ruské nadvlády na život židovských komunit. Jak dokládá, období německé oku-

11 Srov. pozn. 2.

12 Srov. pozn. 4.

pace bylo obdobím práva a pořádku, kdežto období ruské okupace obdobím okrádání, rabování a pogromů. Zatímco Němci byli vnímáni jako ochránci Židů a jejich práv, ruská nadvláda znamenala pro Židy bezpráví, do kterého se zpravidla zapojovali také Poláci. Autorova pozornost se upíná nejen k Haliči, ale také k centrálnímu Polsku, kde však mělo násilí „pouze“ endemický charakter.

Pozoruhodné je Hagenovo využití a úprava slavné teze Benedicta Andersona, která dává zásadní roli při šíření nacionalismu tisku.¹³ Hagen s její pomocí zdůrazňuje, jak zásadní je rozdíl mezi antisemitismem odvolávajícím se na ideologii a lidově-kulturním antisemitismem. Prostřednictvím své práce argumentuje, že antisemitismus v pojetí politicko-ideologickém neovlivňoval polsko-židovské vztahy tak jako lidově kulturní schémata a hluboko zažitě sociální vzorce.

Velká pozornost je věnována pogromům, které se odehrály na jaře 1919, což přispívá k odmytizování polských dějin, jelikož bouřlivá a tragická povaha tohoto období byla zastíněna heroickým narativem o polském znovuzrození. Autor zároveň odpovídá na otázku, zdali byly pogromy, co se týče Polskem vedené války a budování státu, prospěšné. Odpověď zní ne. Naopak. S tímto závěrem recenzent souhlasí, jelikož protizidovské násilí poškozovalo polské mezinárodní renomé, což mohlo mít dopad na právě probíhající jednání v Paříži. Samostatnou kategorií dle Hageny tvoří květnové pogromy, které vnímá jako sociální nepokoje vyvolané chudými vesničany a zběhlými vojáky namířené proti státní autoritě. Dle Hageny byl hlavním motivem sociální svár vesničanů s vyšší třídou vlastníci půdy a nemovitosti. Zloba davu se však obrátila hlavně proti Židům, kteří byli vnímáni jako skupina obyvatel, která nepožívá takové ochrany jako nežidovští vlastníci půdy. Pogromy v tomto pojetí lze označit za zbraň slabých proti ještě slabším.

Třetí část knihy – *Pogroms' Path Eastward, 1919–1920* – se podrobně věnuje antisemitismu a násilí, kterého se na Židech dopouštěli hlavně regulérní i neregulérní vojenské skupiny. Dle Hageny s sebou naverbování do armády neoddiskutovatelně neslo prvek agrese vůči Židům. Židé byli považováni za úhlavního nepřítele vojáka. Stejně jako v minulých pasážích Hagen popisuje teatrální až karnevalovou náladu, která násilnosti – mající symbolickou povahu – doprovázela. Příkladem může být odřezávání vousů židovských starců na ulicích následované zbitím vojáky obávané Hallerovy armády za přítomnosti pokřikujícího davu. Podrobnou zprávu autor podává o Pinském masakru, který se udál v dubnu 1919, kdy polská armáda zastřelila 35 bezbranných obyvatel města, údajně židobolševiků, ve skutečnosti pře-

13 Benedict R. ANDERSON, *Představy společnosti: úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha 2008.

vážně mladých sionistů. Lze konstatovat, že pogromy Hagen interpretuje jako kolektivně vynesený trest za utrpení, které společnost prožívala.

V létě 1920 eskalovala válka proti Rudé armádě. Toto období znamenalo pro Židy zvýšené nebezpečí. Hagen se táže, zdali byli Židé ochotní postavit se bok po boku s Poláky proti bolševickému nebezpečí, kteří jim do této chvíle způsobili tolik příkoří? Neméně důležitá otázka zní, jestli byli Poláci ochotni akceptovat Židy jako spolubojovníky v boji proti bolševismu? Nebo převládnul stereotyp žido-bolševismu? Autorova odpověď je jednoznačná. Zatímco někteří Židé si přáli sovětské vítězství, velká většina vnímala Rudou armádu jako přicházející zkázu. Co se týče ochoty Poláků akceptovat Židy jako spolubojovníky, autor konstatuje, že židovští vojáci často naráželi na ponižování, nerovné zacházení a obvinění z kolaborace s bolševiky.

Perioda, kterou si autor zvolil, kulminuje roku 1920, kdy rovněž dosahuje vrcholu násilí. Poslední dvě kapitoly se zabývají zvěrstvy, která doprovázela polsko-sovětskou válku. Nutno podotknout, že zvěrstvy svou nelidskostí tak strašnými, že se předešlé stránky jeví pouze jako jakési preludium mnohem děsivější hlavní dějové linky.

Podstatným přispěním do debaty o kořenech protizhidského cítění v Polsku jsou odstavce zabývající se ritualizovanou podobou trestání židovské populace prováděným pod širým nebem za přítomnosti davu, mající charakter soudního procesu. Hagen např. na dění v městě Plock ukazuje, do jaké míry bylo rozšířeno mínění, že bolševici jsou de facto Židé a také pověra, že Židé disponují magickými schopnostmi. Když se sem blížila Rudá armáda, místní křesťané začali uplácet židovské obyvatelstvo v domněnku, že až dorazí bolševici, Židé se zaručí za jejich bezpečí. Poté, co Rudá armáda napochodovala do města, však ze všeho nejdříve začalo plundrování židovského majetku. Na dalším příkladu, kterým je soud rabína, rovněž ve městě Plock, poodkrývá, jak hluboce byla zakořeněna pověra o magické síle židovského obyvatelstva. Poté, co byl rabín odsouzen k trestu smrti za údajné napomáhání město dobývajícím rudoarmějcům, začal recitovat židovskou modlitbu Šema Jisra'el. Ti, co byli soudu přítomni, včetně místního prefekta, se domnívali, že na ně rabín uvaluje kletbu, jelikož rabína považovali za mysteriózní osobu obdařenou magickými schopnostmi.¹⁴

Poslední pasáže – vycházející z židovských výpovědí a hlášení o vojenském násilí – se zabývají násilnostmi způsobenými hlavně kozáky, ať už stáli na straně

14 Srov. Štěpán PELLAR, *Hrdí orli ve smrtelném obkličení: polské stereotypizované vidění moderního světa*, Praha 2009, s. 20.

ukrajinské, bolševické, polské nebo na „svě“. Geograficky se autor soustředí na území v Polsku nazývaném jako *kresy*, především Volyň. Zvláštní pozornost věnuje hrůznému řázení etnicky nesourodáho paramilitárního uskupení válečného magnáta Stanisława Bałachowicze (1883–1940).¹⁵ V období polsko-sovětské války Hagen zaznamenává zásadní posun ve vnímání židovského obyvatelstva. Zatímco doposud byli Židé a priori vnímáni jako uzurpátoři ekonomiky, nyní začali být nahlíženi především jako komunisté. Do brutality, nelidskosti a masového vraždění se tedy zásadněji promítla tendence směřovat Židy a bolševiky do jedné kategorie – židobolševictví. Nicméně si dle výzkumu autora násilí ponechalo jeden z hlavních účelů, kterým bylo připravit Židy o domnělé magické schopnosti.

V českém prostředí k tématu bohužel mnoho odpovídající literatury nemáme. Tak alespoň zmiňme knihy, které se mu blíží. Jedná se o práce Normana Daviese a Štěpána Pellara: *Bílý orel, rudá hvězda: polsko-sovětská válka 1919–1920 a „zázrak nad Vislou“*,¹⁶ respektive *Hrdí orli ve smrtelném obklíčení: polské stereotypizované vidění moderního světa*.¹⁷ Zatímco Daviesova práce je staršího data, byla publikována v 70. letech 20. století (přeloženo z anglického originálu v roce 2006) a tedy odpovídá tehdejšímu stavu bádání, zajisté je stále velice přínosným zdrojem informací. Davies se a priori soustředí na celkový obraz sovětsko-polské války. Nicméně se nutně musel alespoň dotknout problematiky židovské menšiny a souvisejícího antisemitismu. Jeho knihu, vyzdvihující polskou zásluhu na zabrání postupu bolševiků dál do Evropy, lze označit za k Polsku velkorysou. Na rozdíl od Hageny, který sice stejně jako Davies vyzdvihuje význam polsko-sovětské války, ale Poláky nefavorizuje. Pellarova kniha je svým záběrem mnohem obsírnější. Poměrně úzce vymezenému tématu recenzované knihy se věnuje pouze na pár stranách. Zabývá se vývojem polského antisemitismu v průběhu 19. a 20. století. Pellar rovněž jako Hagen vyzdvihuje důležitost víry polských chlopů v existenci magie.

Závěrem krátce shrňme autorův přínos. Protižidovské násilí je Hagenem zdokumentované velice podrobně a vskutku precizně. Důležitá je pro Hageny symbolická povaha násilí. Červenou nití, která se knihou táhne, je důraz na sociokulturní význam násilného aktu. Autor násilí vnímá jako prostředek k nastolení sociokulturně předepsaných vztahů. Za klíčové pokládá Hagen násilí porozumět. Poro-

15 Srov. Jochen BÖHLER, *Civil War in Central Europe, 1918–1921: The Reconstruction of Poland*, Oxford 2018, s. 166–174.

16 Norman DAVIES, *Bílý orel, rudá hvězda: polsko-sovětská válka 1919–1920 a „zázrak nad Vislou“*, Praha 2006.

17 Š. PELLAR, *Hrdí orli ve smrtelném obklíčení*, Praha 2009. Srov. Recenze: Slovanský přehled 96, 2010, č. 3–4, s. 423–425; Slovanský přehled 98, 2012, č. 1–2, s. 173–175.

zumět násilí znamená porozumět jeho pachatelům stejně tak jako jejich současníkům. Nicméně, i přes interpretační vyspělost knihy a imponující množství pramenů a literatury, stále zůstávají nezodpovězené otázky, které nabízí prostor dalším badatelům. Jednou z důležitých nezodpovězených otázek je, jak to, že listopadová nezávislost 1918 přinesla pogromy pouze v Haliči a nikoliv v samotném srdci Polska?

Nelze než konstatovat, že se jedná o nejkomplexnější studii na dané téma v daném časovém vymezení, která prozatím vyšla. Autor před nás však nepředkládá jen dech beroucí analýzu polsko-židovských vztahů mezi lety 1914–1920. Kniha se stává odrazovým můstkem pro badatele, kteří ji mohou využít jako teoretickou základnu k dalšímu výzkumu o dějinách násilí. Kniha je rovněž podstatným příspěvkem do debaty o polském antisemitismu.

Jan Kutílek

Jochen BÖHLER,

Civil War in Central Europe, 1918–1921: The Reconstruction of Poland,

Oxford, Oxford University Press 2018, 253 s.,

ISBN 978-0-19-879448-6.

Německý historik Jochen Böhler (*1969), vedoucí výzkumný pracovník institutu Imre Kertész Kolleg v Jeně, je odborníkem na druhou světovou válku, třetí říši, vojenskou historii, německou okupaci Polska a nacistické zločiny.¹ Jeho bádání o zločinech NSDAP se vcelku logicky pojí se zájmem o šoa a jeho pachatele. Během několika posledních let Böhler rozšířil svou specializaci také na první světovou válku a následky, které zanechala ve střední a východní Evropě. V recenzované knize zúročil svou novou specializaci. Autor představuje plody svého výzkumu zabývajícího se zápasem národních států o nezávislost, který se odehrával na troskách bývalých evropských říší. Na pozadí nepřehledného středoevropského konfliktu, probíhajícího ve vzniklém mocenském vakuu, nás seznamuje s počátečními třemi lety znovuzrozeného polského státu, který na více než sto let zmizel z mapy Evropy.

1 Recenze vznikla v rámci projektu SGS 2020 015 *Podpora vědeckých a prezentačních aktivit studentů doktorského programu historie a magisterského programu kulturní dějiny*, který je řešen na Univerzitě Pardubice.

Kniha je součástí ediční řady *The Greater War*² a zapadá do trendu historiografie posledních let. Ta pojímá období mezi lety 1918–1923 jako pokračování válečného konfliktu, který se pouze přeměnil z konvenční války na nekonvenční vedenou nejen regulárními armádami, ale převážně špatně organizovanými paramilitárními skupinami. Změna povahy války neznamenal žádnou úlevu pro obyvatele obývajících prostor nejen střední Evropy. Naopak, období vymezené koncem první světové války a podepsáním Lausannské smlouvy, se vyznačuje brutální formou násilí a vysokým počtem civilních obětí, které násilné excesy stály život.

Problematicke znovuzrození polského státu se historici věnovali v mnoha odborných studiích. Ty se však omezovaly na popsání jednotlivých událostí a nesnažily se příběh budování polského státu, související s nepřehlednou válečnou vřavou ve střední Evropě, převyprávět celistvě a kontextuálně. Dosavadní historiografie popisovala válečné souboje mezi nástupnickými státy ve střední Evropě jako oddělené konflikty, jejichž hlavním společným jmenovatelem byla časová analogie. Tato oddělenost nedovolovala období vymezené lety 1918–1921 vnímat komplexně, tak jak si to tato násilná etapa dějin vyžaduje. S přístupem, který mění pohled na vnímání tohoto období, přichází právě Böhler.

Autor ve své studii čerpá z široké pramenné základny shromážděné převážně v Polsku, ale také Litvě, Spojených státech amerických, Velké Británii, Francii a Německu. Böhler do své knihy rovněž zapracovává velké množství memoárové a sekundární literatury, o které má obdivuhodný přehled. Pracuje s literaturou pocházející z per polsky, anglicky, německy, francouzsky a také česky publikujících historiků.

Monografie se skládá ze čtyř hlavních kapitol, předmluvy, závěru a epilogu. V předmluvě nás autor přehledově seznamuje s dosavadní historiografií zabývající se tématem. Ta je dle autora bohatá, i přesto však neuspokojivá, jelikož postrádá snahu pojímat tuto kapitolu polských dějin komplexně. Böhler konstatuje, že jím

2 Guoqi XU, *Asia and the Great War: A Shared History*, Oxford 2017; Robert GERWARTH – Erez MANELA (eds.), *Empires at War: 1911–1923*, Oxford 2014; Ryan GINGERAS, *Fall of the Sultanate: The Great War and the End of the Ottoman Empire 1908–1922*, Oxford 2014; Joshua SANBORN, *Imperial Apocalypse: The Great War and the Destruction of the Russian Empire*, Oxford 2014; DMITAR TASIC, *Paramilitarism in the Balkans: Yugoslavia, Bulgaria, and Albania, 1917–1924*, Oxford 2020; Leonard SMITH, *Sovereignty at the Paris Peace Conference of 1919*, Oxford 2020; Robert GERWARTH – John HORNE (eds.), *War in Peace: Paramilitary Violence in Europe after the Great War*, Oxford 2012; Tomas BALKELIS, *War, Revolution, and Nation-Making in Lithuania, 1914–1923*, Oxford 2018.

předkládaná studie je prvním pokusem rekonstruovat problematiku vzkříšení polského státu s důrazem na komplexnost. S tímto soudem nezbývá než souhlasit.

Jak již bylo řečeno, problém netkví v nedostatku sekundární literatury zabývající se tématem. Naopak, literatura k tématu je obsáhlá. Proto nás nepřekvapí autorův argument odvolávající se právě na dostatek literatury, která k tématu doposud vznikla. Tímto argumentem objasňuje, z jakého důvodu se vydal cestou archivního výzkumu až při formování čtvrté kapitoly. K formulování prvních třech kapitol, tedy většiny textu, autor využil naprosté minimum primárních zdrojů.

Böhler si v úvodní pasáži knihy stanovuje nesnadný úkol, kterým je zásadní proměna konvenčního vnímání počátečních let znovuzrozeného polského státu. Otázka zní, zdali je možné, aby tato studie byla pokládána za klíčovou a stávající paradigma proměňující, pokud se autor omezil na formování většiny textu pomocí sekundární literatury? Böhler argumentuje kvalitním archivním výzkumem, který provedli předešlí badatelé, kteří se soustředili na určité události a aspekty let 1918–1921. Argument shledáváme jako uspokojivý. Pravdou je, že toto téma je skutečně zmapováno dostatečným množstvím literatury zakládající se na pramenném výzkumu. To, co autor vyhodnotil jako klíčové, nebylo vyhledávat nová fakta, nicméně mezi již prezentovanými skutečnostmi nalézt rovnováhu a zcelit je. To se mu podařilo bravurně. Autorovou zásluhou je čtenáři zprostředkována syntéza sekundární literatury, a tím pádem také celistvý historický narativ, který byl postrádán.

V úvodu se autor nevěnuje pouze historiografii a stanovení cílů, rovněž se na tomto místě kriticky vymezuje vůči mytické povaze vnímání vzniku Druhé Polské republiky, kterou nelze skloubit s postulátem odborně historického narativu charakteristického důrazem na kritickou analýzu. Myticky je dle Böhlera stále vnímán Józef Piłsudski (1867–1935). Jeho osobnost i nadále odolává kritické analýze.

Následující kapitola *Nations, States, and Conflict in Central Europe* čtenáře uvádí do problematiky a seznamuje ho s historií Polska, potažmo střední a východní Evropy v období dlouhého 19. století. Zkrátka se jedná o nutné zasazení do kontextu, bez kterého by se čtenář neznalý dějin rozděleného Polska, neobešel. Při čtení této kapitoly jsme seznámeni s jednotlivými politikami impérií, která si Polsko na konci 18. století rozdělila. A to, ať už jde o přístup jednotlivých říší k nacionálním snahám, či é využívání etnické nevraživosti v rámci Rakouska-Uherska k promítnutí hesla *divide et impera* do praxe. Autor se vymezuje vůči zažitému historickému stereotypu pohlízejícímu na Rakousko-Uhersko jako na žalář národů či stereotypu vnímajícímu nacionalismus a priori jako rozkladný prvek, jenž říše smrtelně ohrožoval. Oproti starým konceptům nabízí některé nové alternativy, například koncept

„nacionalizujících se říší“³ nebo závěry Jürgena Osterhammela (*1952) definující 19. století jako věk „národů a říší“.⁴ Velice důležitá část kapitoly je věnována národnímu povědomí obyvatel opětovně vzniklého polského státu. Autor upozorňuje, že 80 % polské populace se neztotožňovalo s národním projektem.

Druhá kapitola *How to Mobilize the Polish Nation* je věnována nesnázím, se kterými se potýkal polský národní projekt v prvních letech republiky. Autor ukazuje, že rozšiřování národního povědomí mezi masy nebylo zásluhou ani jedné z národně-obrozeneckých politických organizací. Zkušenost války a okupace byla ve všech ohledech formativnější, nežli propagandistická snaha polských nacionálních aktivistů. Budování polského státu bylo ovlivněno násilím a klimatem občanské války natolik, že tyto elementy představovaly hlavní formativní prvky, které stály za rozšířením národního povědomí mezi nejpočetnější vrstvu obyvatel: rolníky.

Třetí kapitola *The Central European Civil War* – rovněž jako předešlé kapitoly postavená na sekundární literatuře – je z mnoha ohledů klíčová. Právě zde je čtenáři vysvětlen autorův koncept „středoevropské občanské války“. Autor vychází z teze, že boje mezi Polskem a jeho sousedy mezi lety 1918–1921 představují zkušenost, kterou lépe pochopíme, pokud na ni budeme nazírat optikou občanské války. Konflikt Böhler nepojímá jako válku etablovaných národních států, protože jasně definované národy – ani po formální proklamaci – neexistovaly. Na konci roku 1918 se středoevropské státy teprve vydávaly na cestu budování národní identity. Fenomémem poválečného období se stala paramilitární uskupení, nikoliv regulérní vojenské jednotky, které jsou nedílnou součástí konvenčních konfliktů. To, že nelze mluvit o standardním vojenském konfliktu, dokládá také skutečnost, že na znesvářených stranách proti sobě mnohdy stáli lidé, kteří se ještě nedávno potkávali, znali a po desetiletí utvářeli – a to i navzdory etnické, náboženské a kulturní heterogenitě – fungující společnosti.

Aplikaci právě nastíněného originálního konceptu Böhler přesvědčivě zdůvodňuje další argumentací s odkazem na paralely v podobě historicky významných občanských válek. Charakteristické prvky předešlých občanských konfliktů nachází také v konfliktu vymezeném lety 1918–1921. Za zmínku stojí autorův postřeh odmítající podobnost první světové války s konfliktem mezi lety 1918–1921. Podobnost spatřuje v balkánských válkách odehrávajících se v letech 1912–1913.

3 Stefan BERGER – Alexei MILLER (eds.), *Nationalizing Empires*, Budapest 2015.

4 Jürgen OSTERHAMMEL, *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century*, Princeton 2014.

Velice zajímavý je výrok, který de facto dává vinu za vypuknutí „středoevropské občanské války“ prezidentovi Woodrowovi Wilsonovi a jeho programu čtrnácti bodů. „Středoevropská občanská válka“ byla dle Böhlera nevyhnutelná, protože čtrnáctibodový program prezidenta Wilsona ustanovil princip sebeurčení jako výchozí pravidlo, dle kterého se měla odvíjet evropská geopolitika. Je pravdou, že koncept, který určil národní sebeurčení jako hlavní zásadu poválečného uspořádání, zadělal na velké potíže. Jeho aplikace na střední, potažmo středovýchodní Evropu, která se vyznačovala etnicky heterogenními oblastmi, vyvolala etnickou nenávisť, která se projevovala po celé meziválečné období i po něm. Díky luxusu v podobě možnosti hodnotit dějiny zpětně, nám tedy nezbyvá než s autorem souhlasit. Připomeňme také například Hitlerovo pozdější odvolávání se na ideu sebeurčení ve věci československých Němců, jež sloužilo jedinému účelu – okleštění Československa a následné okupaci.

Konečně ve čtvrté kapitole autor přistoupil k využití svého rozsáhlého archivního výzkumu. Jestliže jsme byli v předchozích kapitolách zasvěcováni spíše do „velkých dějin“, až už polského vnitřního tření mezi domácími rivaly nebo vnějšího nebezpečí, které se v roce 1920 přeneslo až do srdce Polska, čtvrtá kapitola *Violence and Crimes Beyond the Battlefields* opouští evropskou, mezistátní a státní úroveň.

Násilné konflikty bývají prezentovány jako politické akty. Avšak akt násilí je mnohdy motivován sociálním napětím, popř. se stává produktem závnsti a chamtivosti. Skutečná motivace se za politickým cílem ukrývá, jinými slovy proklamované politické cíle jsou často pouhou záminkou. Ke sledování právě takto motivovaného násilí Böhler opouští státní úroveň a přechází na úroveň regionální, na níž podkřývá skutečné motivy násilí. Největší pozornost je věnována geografickému území v Polsku nazývanému jako *kresy*. Jedná se o oblasti na východní hranici historického území polsko-litevské unie. Toto území bylo charakteristické etnicky heterogenním složením obyvatelstva s vysokým procentem židovské populace. Zde autor nastiňuje nepřehlednou vřavu, ve které se prolínají krádeže a potyčky s antisemitskými pogromy, vražděním a útlakem místního obyvatelstva. Všechno vyjmenované bezpráví má společného jmenovatele: paramilitární organizace.⁵

Paramilitární jednotky, které se utvářely napříč všemi etnickými skupinami, neznamenalý nebezpečí pouze pro obyvatelstvo náležející k jednomu z konkurenčních etnik dožadujících se práva na sebeurčení. V *kresech* mnohdy nebylo možné

5 Srov. William W. HAGEN, *Anti-Jewish Violence in Poland, 1914-1920*, New York 2018, s. 463–506.

obyvatelstvo znepřáteleného etnika identifikovat. Setření etnických hranic však nejsme svědky jen v *krescach*, ale také na rozporuplné západní a jižní hranici Druhé Polské republiky. Příkladem za všechny jsou obyvatelé obývající geografický prostor Horního Slezska, kteří se nepovažovali ani za Němce, ani za Poláky, nýbrž za Slezany. Jejich jazykem byla kombinace polštiny a němčiny. Z toho vyplývá, že základní identifikační prvek, jakým je jazyk, mnohdy nebyl správným vodítkem k určení etnicity. Nicméně i v případech, kdy byla etnická příslušnost zřejmá, se paramilitární jednotky nezdráhaly okrádat příslušníky svého vlastního etnika. Špatně ošacené, nedostatečně vyzbrojené a hladové polské jednotky se chovaly jako okupační síla a rekvírovaly vše, co potřebovaly. Na totožné etnicitě, neřkuli náboženské víře či kultuře, nezáleželo.

Nyní přistupme ke shrnutí a závěrečnému ohodnocení. Jak jsme již uvedli, většina textu je podepřena sekundární literaturou. Kniha plní funkci rozcestníku, poskytuje nezbytný historiografický přehled. Poukaz na převahu sekundárních zdrojů neslouží k dehonestaci této znamenité studie, která zároveň čerpá z opravdu široké a různorodé pramenné základny. Právě pomocí pramenné různorodosti je autor schopen načrtnout dosud neprezentovaný obraz násilných excesů. Kniha je napsána velice čtivě, což jistě uvítá jak laická, tak odborná veřejnost.

Co se týče přínosu, který autor prostřednictvím studie přináší, ať už badatelům nebo laikům, kteří se o téma znovuzrození polského státu zajímají, jedná se o naprosto klíčový počín, který zásadním způsobem posouvá a mění vnímání středoevropské dějinné etapy vymezené lety 1918–1921. Nelze než konstatovat, že úkol, který si autor vytyčil na začátku knihy – proměnit konvenční pohled na počáteční fázi existence Druhé Polské republiky – byl splněn. Autorovy zásluhy však sahají i dál. Studie napomáhá k pochopení *interbellum* a následných zločinů druhé světové války, jejichž původ mnohdy nalezneme v křivdách násilného období navazujícího na první světovou válku. Kniha, která vyšla v anglickém a polském jazyce,⁶ nemohla být publikována ve vhodnější dobu. Autor uvádí na pravou míru události, které doprovázely znovuzrození polského státu, v době, kdy v Polsku bují nacionalismus a zkreslené dějinné události jsou využívány k nacionálním cílům.

Jan Kutílek

6 Jochen BÖHLER, *Wojna domowa. Nowe spojrzenie na odrodzenie Polski*, Krakov 2019.

Анатолий П. САЛБКОВ,

Национально-территориальные конфликты в Центрально-Восточной Европе во внешней политике СССР (1938–1949 гг.),

Минск: БГУ, 2019, 743 s.,

ISBN 978-985-566-777-4.

Kniha známého běloruského historika-slavisty, vedoucího katedry slovanských dějin Běloruské státní univerzity Anatolije Petroviče Salkova *Национально-территориальные конфликты в Центрально-Восточной Европе во внешней политике СССР (1938–1949 гг.)* se již stala pozoruhodným jevem v historiografii postsovětských zemí, a to zcela zaslouženě. Je to objektivní a vyčerpávající studie, která představuje syntézu dějin národnostních a teritoriálních konfliktů ve střední a východní Evropě v letech 1938–1949 se zvláštním zřetelem k úloze SSSR v řešení těchto sporů.

Autor využil úctyhodného množství archivních pramenů z předních archivů Ruské federace a Běloruska, a to včetně fondů z Archivu zahraniční politiky Ruské federace (AVPRF), ze Státního archivu Ruské federace (GARF), z Ruského státního archivu soudobých dějin (RGANI), z Ruského státního archivu sociálních a politických dějin (RGASPI) a z Národního archivu Běloruska (NARB). Byly také hojně využity četné rozsáhlé publikace diplomatických dokumentů, a to téměř ve všech jazycích států střední a východní Evropy a také množství memoárové literatury (včetně nejnovějších vydání).

Monografie A. P. Salkova je přínosná po všech stránkách především proto, že problémům národnostních a územních konfliktů ve střední a východní Evropě věnuje historiografie postsovětských zemí (navzdory zjevné aktuálnosti této tematiky a aktivní historické politice ve státech tohoto regionu) spíše omezenou pozornost.

Kniha má logickou a do detailů propracovanou strukturu, která v plné míře odpovídá odborným záměrům autora. První díl monografie je věnován karpatoalpskému regionu a má čtyři kapitoly analyzující československo-maďarský konflikt na jižním Slovensku, maďarsko-rumunský konflikt v Sedmihradsku, jugoslávsko-rakouský konflikt v jižních Korutanech a jugoslávsko-italský konflikt v Kraňsku a v oblasti Terstu. Druhý díl, který rovněž obsahuje čtyři kapitoly, je celkem věnován balkánskému regionu. Tyto kapitoly se zaměřují na albánsko-řecký národnostně-územní konflikt v jižní Albánii, bulharsko-rumunský střet v jižní Thrákii a jugoslávsko-bulharský konflikt ve východní Makedonii.

Zevrubná a všestranná analýza těchto konfliktů je autorem poměrně úspěšně začleněna do širšího historického a mezinárodního kontextu. Každá kapitola má

úvodní rozsáhlou pasáž, která na základě existující historiografie pojednává o historických a etnických předpokladech a kořenech daných konfliktů. Tento přístup umožňuje cennou a přesvědčivou rekonstrukci složitého, mnohdy rozporuplného a zároveň barvitého obrazu zkoumaných konfliktů a zjištění úlohy všech faktorů, které měly v různé míře vliv na pozice stran zapojených do konfliktů, a to včetně sovětského faktoru. Jak naznačuje Salkov, zatímco v meziválečném období byl sovětský faktor poměrně nepatrný, v poválečných letech začala hrát sovětská diplomacie klíčovou, často rozhodující roli v procesu urovnání četných teritoriálních konfliktů ve střední a východní Evropě.

Před vlastním rozбором konkrétních národnostních a územních konfliktů autor důrazně poukazuje na to, že bilance, přesvědčivost a legitimní uznání etnických a historických argumentů „patřily k nejdůležitějším faktorům urovnávání konfliktů. Přitom velmoci a bezprostřední účastníci konfliktů manipulovali poměry a konkrétním obsahem těchto argumentů [...] Jiné argumenty většinou roli nehrály.“ (s. 11) Autor poznamenává, že „většinou byla na prvním místě etnická argumentace – početní převaha určitého národa nad jinými národy v určité oblasti“ (s. 11). Podle A. Salkova spočívala „zákeřnost etnického přístupu“ v tom, že „zpravidla používaný etnický ukazatel platil jen do momentu mezinárodního vyrovnání, kterému často předcházely politické nebo vojenské události vážně a podstatně zkreslující etnické poměry v diskutované oblasti (migrace, evakuace, etnické čistky atd.)“ (s. 11).

Na základě rozsáhlých diplomatických dokumentů a archivních pramenů autor dochází k závěru, že právě účelové použití etnických a historických argumentů v kombinaci s prosazováním vlastních geopolitických a ideologických zájmů určovalo skutečnou motivaci a chování diplomacie SSSR a jiných velmocí v procesu vyrovnání konkrétních národnostních a teritoriálních sporů ve střední a východní Evropě (s. 12). Za podmínek konkrétních územních konfliktů Moskva často měnila poměr etnických a historických argumentů tak, aby jejich kombinace co nejvíc odpovídala sovětským geopolitickým a ideologickým zájmům v konkrétním regionu (s. 12). To všechno v plné míře platí také pro konflikty v jiných regionech Evropy mimo geografický rámec této studie. Jako příklad může posloužit vztah sovětského vedení k lužickosrbskému národním hnutí v jihovýchodním Německu v prvních letech po skončení druhé světové války.

Existovaly ovšem i jiné motivační páky ovlivňující proces řešení územních sporů. V této souvislosti poukazuje autor na skutečnost, že v určitém období byla pozice sovětské diplomacie vůči Maďarsku poznamenána zjevnou „politickou zlobou a pomstychtivostí“ vyvolanými aktivní účastí maďarské armády v bojích proti

Rudé armádě na straně nacistického Německa na východní frontě (s. 216). Náčelník generálního štábu maďarské armády generálplukovník G. Wert, který se koncem války dostal do sovětského zajetí, vysvětloval pozici Budapešti snahou získat dodatečnou podporu Německa nutnou pro záruku zachování všech nabytých území v rámci Maďarska, a to včetně jižního Slovenska, Sedmihradska, Podkarpatské Rusi a Banátu (s. 216).

Autor občas zpřístupňuje čtenářům nejružnější archivní zajímavosti a kuriozity, které odrážejí specifické ovzduší zkoumaného období. Je mezi nimi např. ukázka jednání lidového komisaře zahraničních věcí SSSR V. M. Molotova s velvyslancem Československa v SSSR J. Horákem ze dne 29. prosince 1945, kdy Horák mezi jiným „opakovaně požádal J. V. Stalina o povolení, aby mu známý český hudební skladatel Vítězslav Novák mohl věnovat svou symfonii“ (s. 117).

Jako zvláště důležitá se jeví archivními prameny podložená poznámka A. P. Salkova, že „Berlín plánoval přetváření celého povodí Dunaje v ryze německý etnický prostor [...] Berlín se připravoval na vytvoření oblasti ryze německého osídlení ze severu na jihovýchod od Rakouska [...] téměř do dunajské hranice Bulharska. Zcela reálná byla možnost zavést pod tlakem Německa ve zmíněných oblastech Maďarska, Jugoslávie a Rumunska regionální národnostní autonomii německé menšiny anebo dokonce prohlásit „samostatnost“ těchto oblastí s následným připojením k Německu“ (s. 203–204). Tyto údaje svědčí o tom, že objektem nacistického „rasového inženýrství“ se zjevně smutnými důsledky se měly stát nejen národy států okupovaných Německem, ale také obyvatelstvo četných středoevropských satelitů Berlína.

Důležitou pozitivní stránkou monografie je bohatý a kvalitní kartografický materiál, který komplexně znázorňuje sledované problémy a usnadňuje vnímání složité látky. Šestnáct barevných map úspěšně znázorňuje dynamiku regionálních územních změn a vývoj konkrétních konfliktů ve střední a východní Evropě.

Solidní a vyčerpávající studie A. P. Salkova, která zpřístupňuje odborné veřejnosti dosud nepoužité archivní materiály z klíčových archivů Ruské federace a Běloruska, je bezesporu cennou syntézou se značným přínosem k rozvoji slavistiky a historické vědy. Monografie A. P. Salkova bude určitě užitečnou pro historiky a slavisty nejen v Bělorusku, Rusku a v jiných postsovětských státech, ale také pro širokou odbornou veřejnost ve střední a východní Evropě, tím spíš, že přístup k ruským archivům je v těchto zemích z různých důvodů omezen. Je jenom politováníhodné, že tato kniha byla vydána malým nákladem 100 exemplářů, a proto bude sotva přístupná badatelům mimo Bělorusko.

Kirill Ševčenko

Michał OSTAPIUK,

Komendant „Bury“. Biografia kpt. Romualda Adama Rajsa „Burego“ 1913–1949,

Białystok-Olsztyn-Warszawa, Instytut Pamięci Narodowej 2019, 359 s. (+přílohy),

ISBN 978-83-8098-586-5.

V rámci jednoho z významných výzkumných projektů polského Ústavu národní paměti (Instytut Pamięci Narodowej – IPN) vyšla v loňském roce práce Michała Ostapiuka s hlavním titulem *Komendant „Bury“*. Mladý historik, aktuálně pracovník olštýnské pobočky IPN, ve své studii představil osudy jednoho z nejznámějších a zároveň nejkontroverznějších představitelů polského protikomunistického odboje – Romualda Adama Rajse, ps. „Bury“. Ačkoliv postava tohoto odbojáře není pro polskou historiografii zcela neznámá, první podrobnější zpracování přinesla až recenzovaná Ostapiukova práce.¹ Jistě není bez zajímavosti, že se jednalo o nejprodávanější knihu vydanou IPN v roce 2019.² Práce je založena na poměrně rozsáhlé pramenné základně, včetně sbírek autora a pozůstalých po Rajsovi. Michału Ostapiukovi se tak podařilo shromáždit také řadu unikátních fotografií. Za přínosnou lze označit i představenou bibliografii.

Romuald Rajs se narodil 30. listopadu 1913 v Jablonce v tehdejší rakousko-uherské Haliči v rodině správce statku. Rodinná historie snad předznamenala jeho budoucí službu vlasti, jeden z předků se totiž zúčastnil již listopadového povstání v letech 1830–1831 a bratr Stanisław sloužil během první světové války v tzv. východní legii. S uniformou spojil svůj život i Romuald Rajs. V roce 1934 absolvoval poddůstojnickou školu a nastoupil službu u útvarů v okolí Vilna (dnes Vilnius). Během německé agrese v září 1939 bojoval v armádě „Prusko“, při ústupu na trase Bjaroz (Bereza Kartuska) – Kovel (Kowel) byl však jeho oddíl zajat běloruskými partyzány a předán Sovětům, kteří 17. září 1939 zahájili okupaci východní části

1 Např. Jerzy KUŁAK, *Rozstrzelany oddział. Monografia 3 Wileńskiej Brygady NZW. Białostoczczyzna 1945–1946*, Białystok 2015; Idem, *Walki Zgrupowania NZW-WiN na Białostoczczyźnie wiosną 1946 r.*, *Zeszyty Historyczne WiN-u* 10, 2001, č. 16; Idem, *Organizacja i walki III Wileńskiej Brygady Narodowego Zjednoczenia Wojskowego (NZW) kpt. Romualda Rajsa „Burego“ (1945 – październik 1946)*, in: Małgorzata Giżejewska (ed.), *Dzieje polskiego podziemia na Białostoczczyźnie 1939–1956*, Toruń 1992; Kazimierz KRAJEWSKI – Tomasz ŁABUSZEWSKI, *Białostoczczyzna w walce*, in: Kazimierz, Krajewski – Tomasz Łabuszewski (eds.), *Wyklęci. Żołnierze podziemia niepodległościowego w latach 1944–1956*, Warszawa 2017.

2 Instytut Pamięci Narodowej, *Bestseller IPN 2019*. Dostupné na: <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/85641,Bestsellery-IPN-2019.html?search=8367870930830>, 1. 4. 2020.

Polska (s. 38). Jednalo se o první, nikoliv však poslední střetnutí Rajse s běloruským obyvatelstvem. Po krátké internaci byl Rajs propuštěn, ale již v březnu 1940 byl znovu zatčen, tentokrát nově vzniklými litevskými orgány a odeslán na nucené práce. Litevská administrativa, a především bezpečnostní služby (např. tajná policie Sauguma a pomocná policie) v této části Říšského komisariátu Ostland potíraly nejen činnost polských organizací, včetně represí polských obyvatel, ale participovaly též na vyvražďování Židů. Právě „v povědomí o litevských zločinech je nutné hledat budoucí nekompromisní postoj ‚Bureho‘ k litevským policistům, na kterých lpěla vina [...] za zločiny vůči civilnímu obyvatelstvu“, píše Ostapiuk (s. 48). V následujícím období se Rajs zapojil do tvořícího se odboje, nejprve v rámci vilenských struktur Svazu ozbrojeného boje (Związek Walki Zbrojnej – ZWZ), později Zemské armády (Armia Krajowa – AK). Konkrétně se stal velitelem útočné roty a instruktorem 3. vilenské brigády AK pod velením por. Gracjana Fróga, ps. „Szczerbić“. Rajs též sehrál důležitou roli ve známém „puči“, ke kterému došlo v prosinci 1943. Velení AK se tehdy rozhodlo zbavit Fróga velení a podřídit brigádu por. Zygmuntovi Szendzielarzovi, ps. „Łupaszko“.³ Došlo ale k zatčení důstojníků ze štábu AK a odmítnutí vykonání rozkazu. Spor se nakonec podařilo urovnat. Blížíci se fronta, stejně jako i činnost litevských formací, před vedení odboje totiž stavěly důležitější úkoly.

Právě rok 1944 přinesl vyvrcholení polsko-litevského konfliktu, jednalo se přitom o střet velice brutální, který znamenal mnoho obětí i mezi civilním obyvatelstvem. Svou úlohu zde se svými vojáky sehrál i Romuald Rajs, např. po obsazení obce Mikuliszky (8. ledna 1944) vlastnoručně popravil zajaté litevské policisty podezřelé z represí vůči polskému obyvatelstvu (jiné příslušníky, mezi kterými byli též Bělorusové, ale propustil). Ostapiuk uvádí, že vykonáním trestu chtěl Rajs uchránit mladé vojáky ze svého oddílu před demoralizací. Naopak během svého pozdějšího působení na Białystocku se již na „zkušené“ podřízené plně spoléhal (s. 89–90).

Dne 7. července 1944 byla jako součást rozsáhlé akce „Bouře“ zahájena operace „Ostra brama“, jejímž cílem bylo osvobození Vilna před příchodem Sovětů. Romuald Rajs během těžkých bojů projevil své velitelské schopnosti, za něž byl též vyznamenán Křížem Virtuti Militari V. třídy. Osvobození Vilna ale neproběhlo

3 Např. Dariusz FIKUS, *Pseudonim „Łupaszka“*, Warszawa 1990; Patryk KOZŁOWSKI, *Jeden z wyklętych. Zygmunt Szendzielarz „Łupaszko“*, Warszawa 1993; K. KRAJEWSKI – T. ŁABUSZEWSKI, *„Łupaszka“, „Młot“, „Huzar“. Działalność 5 i 6 Brygady Wileńskiej AK 1944–1952*, Warszawa 2002; T. ŁABUSZEWSKI, *Oddziały partyzanckie 5. Brygady Wileńskiej AK na Pomorzu, Warmii i Mazurach 1945–1947*, Warszawa – Jedwabno 2017; Piotr NIWIŃSKI, *Okręg Wileński AK w latach 1944–1948*, Warszawa 1999.

zcela podle plánu velení AK, neboť se brzy projevila nutnost spolupráce s Rudou armádou disponující potřebnou těžkou technikou. Zcela bez komplikací se ale neobešlo ani Rajsovo působení v čele své jednotky. Například přepadení vojenského konvoje 13. června 1944 skončilo masakrem, ze kterého však Ostapiuk „Burého“ neviní (s. 117–118). Jinak se vyvíjel i postoj Sovětů k polskému podzemnímu státu (Polskie Państwo Podziemne – PPP). Sotva totiž utichly zbraně, začaly orgány NKVD se zatýkáním odbojářů. Romulad Rajs zatčení unikl přesunem na území „lublinského“ Polska. Právě zde se odehrála nejtragičtější a nejkontroverznější část Rajsova působení v konspiraci. Toto období zároveň logicky představuje nejspornější část recenzované knihy.

Po krátké epizodě v Polské lidové armádě se Rajs rozhodl na podzim roku 1945 přejít k pravicově orientovanému Národnímu vojenskému sjednocení (Narodowe Zjednoczenie Wojskowe – NZW). Důvod měl spočívat především v touze pokračovat v odbojové činnosti, nikoliv ve změně jeho politického smýšlení (s. 162). Vzhledem ke svým zkušenostem se stal velitelem Pohotovostního oddílu zvláštního určení Obvodu Białystok NZW (Pogotowie Akcji Specjalnej Okręgu Białystok – PAS NZW). Jestliže Rajs svým přechodem k národoveckému odboji svůj ideový postoj změnit neměl, pak s ohledem na organizaci, jíž se stal členem, provedl změnu velice zásadní. NZW podřízená v ilegalitě působící Národní straně (Stronnictwo Narodowe – SN) totiž zastávalo nekompromisní postoj nejen v otázce tehdy aktuální politické situace a koncepce odboje, ale též v otázce národnostní. V okolí Białystoku, kde Rajs operoval, se to týkalo především běloruské menšiny. Autor recenzované publikace se ale k otázce národnostní politiky SN postavil mírně řečeno vyhýbavě. Vyvozuje např., že „politický program, za který bojovalo NZW, nepředpokládal ‚očistění‘ polských území od národnostních menšin – předpokládala se polonizace jejich představitelů“ (s. 193). Vzhledem k brutálnímu postupu oddílů NWZ proti běloruskému a ukrajinskému obyvatelstvu (např. likvidace v obcích Wierzchowiny či Piskorowice), lze jen stěží s představeným způsobem „polonizace“ souhlasit.⁴

Vzhledem k postoji národoveckého odboje, který razil politiku dle hesla „Polsko Polákům“, a k nelítostné partyzánské válce, jejíž tíha ve velké míře dopadala především na civilní obyvatelstvo, tento konflikt eskaloval. Nelze zpochybňovat, že běloruské obyvatelstvo mělo ke komunistické politice a SSSR poměrně kladný postoj, což naznačuje i vznik různých bojůvek po vzniku druhé Rzeczypospolité;

⁴ Např. Grzegorz MOTYKA, *Tak było w Bieszczadach*, Warszawa 1999; Grzegorz MOTYKA – Rafał WNUK, *Pany i rezuny: współpraca AK-WiN i UPA 1945–1947*, Warszawa 1997.

podobně se tak dělo též v září 1939. Ostapiuk ve své práci zdůrazňuje též podíl Bělorusů v řadách Polské dělnické strany (Polska Partia Robotnicza – PPR). Uvádí rovněž, že „část Bělorusů, silně zkomunizovaných již v předchozím období, se ochotně podílela na ‚upevňování lidové vlády‘, majíce tím dodatečnou motivaci v podobě nutnosti sebeobranu před ‚rabujícími‘ podzemím. Třeba přiznat, že časté реквизиce potravin v běloruských vesnicích, jaké prováděli polští partyzáni, byly pro Bělorusy velkou zátěží. Činnost tohoto typu obvykle měla velmi brutální charakter, co by nemělo být překvapivé. Pamatujme, že odbojáři žili v neustálém pocitu ohrožení života ze strany komunistického režimu, což se muselo odrazit v jejich přístupu k obyvatelstvu, kterému – někdy neprávem – přičítáno spolupráci s okupantem.“ (s. 191–192). Je zřejmé, že autor nevnímá příklon Bělorusů ke komunistům jako reakci na útlak ze strany partyzánských oddílů.

První z tragických událostí týkající se činnosti Romualda Rajse se odehrála 29. ledna 1946 ve vesnici Zaleszany, kterou NZW identifikovalo jako silně prokomunistickou. Na základě této skutečnosti Rajs rozhodl, že běloruská vesnice bude za trest zničena. Tři muži, označení jako podporovatelé režimu, byli popraveni (další tři byli zřejmě zastřeleni později). Rajsovi vojáci poté vesnici vypálili a právě tehdy došlo k největší tragédii. Někteří obyvatelé, včetně dětí, se totiž ve svých domech ukryli. Dle závěrů prokuratury IPN, která se případem poprvé zabývala v letech 1997–2005, na následky činnosti oddílu PAS NZW pod Rajsovým velením zemřelo v Zaleszanech celkem šestnáct osob.⁵ Autor Rajsovy biografie vidí hlavní důvod vysokého počtu obětí v neuposlechnutí rozkazu k vyklizení svých obydlí (sic!), čímž vina „logicky“ nemůže být přičítána Rajsovi (s. 214). Bezprostředně po událostech v Zaleszanech se oddíl přesunul do nedaleké Wólki Wygonowské, jejíž část byla rovněž spálena a dva muži popraveni. Ostapiuk k této akci uvádí, že je „na místě podtrhnout, že v akci kterou přímo řídil kpt. Rajs, nedošlo k žádným nežádoucím excesům. Výsledkem podpálení vesnice bylo shoření šesti budov obytných a několika hospodářských“ (s. 217). Vypalování domů tak autor evidentně za exces nepovažuje. Tím ale „pacifikace“ údajně zkomunizovaných běloruských vesnic neskončila.

Oddíl PAS NZW se následně přesunul do Krasnej Wsi, kde si partyzáni na místním starostovi vynutili povozy, které je následně odvezly do nedaleké vesnice

5 Instytut Pamięci Narodowej, *Informacja o ustaleniach końcowych śledztwa S 28/02/Zi w sprawie pozabawienia życia 79 osób - mieszkańców powiatu Bielsk Podlaski w tym 30 osób tzw. furmanów w lesie koło Puchał Starych, dokonanych w okresie od dnia 29 stycznia 1946r. do dnia 2 lutego 1946*. Dostupné na: <https://archive.is/jCe43#selection-1075.47-1075.52>, 1. 4. 2020.

Puchały Stare. Část vozků vojáci PAS propustili, třicet z nich ale 31. ledna 1946 popravili a hromadný hrob zamaskovali větvemi. Ostapiuk jako důvod uvádí (spíše však spekuluje) postoj vozků k etabloujícímu se režimu, tedy možnou ochotu spolupracovat s komunistickým bezpečnostním aparátem (s. 221). Dne 2. února 1946 Rajsův oddíl „zakročil“ proti obyvatelům vesnic Szpaki, Zanie a Końcowizna, přičemž příslušníci PAS NZW si v těchto vesnicích nepočínali mírněji. Po obsazení Szpak byli muži uznáni za spolupracovníky režimu popraveni (dle prokuratury IPN celkem pět osob).⁶ Dle některých svědectví se též měli někteří Rajsovi vojáci pokusit o znásilnění dvou žen. Autor Rajsovy biografie tuto skutečnost na základě logických závěrů zpochybňuje, zároveň ale též uvádí, že „*Wiarus*“ [Włodzimierz Jurasow, velitel jedné z čet – pozn. aut.] byl proslulý dodržováním železné disciplíny a v celé historii jeho činnosti (přičemž velel četě již na Vilensku v roce 1944) nebylo zaregistrováno tak drastické porušení disciplíny, jako je znásilnění či vražda. Můžeme tedy s velkou pravděpodobností blížící se jistotě stvrdit, že kdyby se popisované události odehrály a informaci o nich by „*Wiarus*“ zaznamenal, viníci by byli velmi přísně potrestáni“ (s. 230).

Další krev byla prolita ve vesnici Zanie, kde zemřelo 24 osob včetně žen a dětí. Vesnice byla vypálena. Ostapiuk za tyto činy viní velitele jedné z čet PAS Jana Boguszewského, ps. „Bitny“, jenž si měl počínat svévolně. Co se týče Romualda Rajse, ten je – nepřekvapivě – dle autora nevinný, neboť charakter Boguszewského blíže neznal, a navíc byl zvyklý, že vojáci striktně dodržovali jeho rozkazy, k čemuž v tomto případě dojít nemělo (s. 233). Poslední z uvedených vesnic – Końcowizna, se měla provinít tím, že si udržovala ozbrojenou formaci (snad proti útokům a rekvizicím?). Navzdory obraně se podařilo Rajsovým vojákům vesnici obsadit, tentokrát ale patrně nedošlo k žádnému zabití, a to i „díky tomu, že „*Bury*“ vzal v úvahu všechny eventuality, které mohly vést ke smrti náhodných osob. Navzdory ozbrojenému odporu se podařilo vesnici potrestat bez prolití krve“ (s. 239).

V následujícím období byl Rajs se svou jednotkou převelen na území bývalého Východního Pruska (Okręg NZW „Bałtyk“), kde sice rovněž pokračoval v likvidaci komunistických aktivistů, ale vzhledem k negativnímu postoji autochtonního obyvatelstva (Němci, Mazuři) nemohli partyzáni počítat s potřebnou podporou. V polovině února 1946 byla jednotka PAS 3. brigády NZW během pobytu ve vesnici zaskočena sovětskými jednotkami, které ji rozprášily. Sám Rajs se vrátil zpět na Białystocko. Někteří jeho podřízení, např. Kazimierz Chmielowski, ps. „Re-

⁶ Ibidem.

kin“⁷, se ale naopak rozhodli zbraně složit. Přitom ještě v srpnu 1945 národovecký odboj neváhal „likvidovat“ příslušníky jiných odbojových skupin, např. AK, kteří se na základě komunisty vyhlášené amnestie rozhodli vrátit do civilního života. Toto „poslední“ období činnosti Romualda Rajse se vyznačovalo především snahou uniknout zatčení. Úřad veřejné bezpečnosti (Urząd Bezpieczeństwa Publicznego – UBP) se ale prostřednictvím kurýrů zajišťujících spojení k Rajsovi nakonec přeci jen dostal, a ačkoliv první pokus o jeho zatčení nevyšel, 17. listopadu 1948 již příslušníci UBP příležitost využili. Následovalo vyšetřování a politický proces s velením 3. brigády NZW, na jehož konci si Rajs vyslechl trest smrti. Dne 30. prosince 1949 byl ve sklepení białostocké věznice popraven. Snad ironií osudu se tak stalo z rukou kata běloruského původu Alexandra Jurčuka (s. 322). Po celé období komunistického režimu lícila propaganda Rajse a další příslušníky odboje jako bandity a spodina lidské společnosti, kteří se ve svém počínání přibližovali nacistům.⁸ Tento přístup pochopitelně obraz protikomunistického odboje značně deformoval. Teprve po pádu komunismu mohl být představen objektivní pohled nejen na Rajse, ale obecně na problematiku rezistence. Stalo se tak?

Polská historiografie, podobně jako např. česká, se v prvních letech svobodného výzkumu zaměřovala především na vyvracení této „černé legendy“ panující kolem tzv. prokletých vojáků (żołnierze wyklęci), tedy příslušníků protikomunistického odboje. Avšak mnohé výsledky současného historického výzkumu naznačují, že výlučně pozitivní pohled na odbojáře často přetrvává. To se týká především záležitostí, kolem kterých panují značné pochybnosti, např. postup vůči národnostním menšinám. Část polské historické obce naopak tento přístup vnímá velmi negativně. Bouřlivé reakce vyvolala záhy po svém vydání rovněž biografie Romualda Rajse. Velmi kriticky se o ní vyjádřil např. odborník na problematiku východních území, pracovník Polské akademie věd, prof. Grzegorz Motyka.⁹ Mediální rozměr Ostapiukově knize dodaly i otevřené dopisy, které si profesor Motyka s předsedou IPN dr. Jarosławem Szarkem vyměnili.¹⁰ Kritika se netýkala jen sledované publika-

7 K jeho postavě nejnověji: Michał OSTAPIUK, *Podporucznik Kazimierz Chmielowski „Rekin“ 1925–1950*, Białystok-Olsztyn 2020. Dostupné na: <https://ipn.gov.pl/pl/publikacje/ksiazki/94596,Podporucznik-Kazimierz-Chmielowski-Rekin-19251950-PDF-do-pobrania.html>, 8. 4. 2020.

8 Z tendenční literatury např. Norbert Zenon PICK, *Sztylet Burego*, Warszawa 1965; Feliks SIKORSKI, *Ryngraf z trupią czaszką*, Warszawa 1973.

9 Grzegorz MOTYKA, *Komendant „Bury”, Kmicic z IPN-u*, Gazeta Wyborcza, 25. 3. 2019.

10 Instytut Pamięci Narodowej, *List otwarty prezesa IPN dr. Jarosława Szarka do prof. Grzegorza Motyki*, Warszawa 19. 11. 2019. Dostupné na: <https://ipn.gov.pl/pl/dla-mediow/komunikaty/83190,List-otwarty-prezesa-IPN-dr-Jaroslaw-Szarka-do-prof-Grzegorza-Motyki.html>, 1. 4.

ce, ale vztahovala se obecně i k činnosti IPN, jakožto vědecké instituce, která tuto práci schválila, vydala a veřejně prezentovala. Proč je vlastně tato kniha natolik kontroverzní?

Z představeného nástinu působení Romualda Rajse a oddílů NZW na východě Polska je zřejmé, že přineslo tragické následky pro běloruské civilisty. Oficiální vyšetřování, které prokurátor IPN ukončil v roce 2005, představilo vypálení vesnic a popravu jejich obyvatel jako činy nesoucí vzhledem k běloruskému původu obětí stopy genocidy. Činnost NZW byla zároveň uznána za neslučitelnou s polskými snahami o znovuzískání nezávislosti. Dle prokuratury navíc tyto represe nepřispívaly k tehdejší polsko-běloruským vztahům, právě naopak – spíše motivovaly běloruské obyvatelstvo k podpoře komunistického režimu. Kontroverze již řadu let vyvolává též oslavování Romualda Rajse během průvodů ve východopolské Hajnówce u příležitosti dne paměti „prokletých vojáků“ 1. března.

Postoj IPN, nejen k Rajsovi, ale k národoveckému odboji obecně, se v průběhu let měnil. V současné době se pozitivní obraz NZW stává součástí prezentovaného kánonu. V březnu 2019 tak provedli prokurátoři IPN revizi vyšetřování vypálení běloruských vesnic a došli k závěru, že „ve světle nejnovějšího historického výzkumu jsou informace výsledků závěrečného vyšetřování případu ‚Burého‘ v mnoha ohledech chybné“.¹¹ Uvedeným „historickým výzkumem“ je míněna recenzovaná práce a kniha *Przeciwko Pax Sowiecka*.¹² Prokuratura IPN tedy na základě dvou studií zcela změnila své předchozí rozhodnutí. Nestandardní postup dokresluje i skutečnost, že nebylo zahájeno nové vyšetřování, ale pouze převzaty teze z uvedených prací.

Závěry prvního šetření prokuratury poukazující na národnostní a konfesní menšiny ve své knize logicky odmítá i Ostapiuk. Hlavní důvod zásahu naopak vidí v prokomunistických aktivitách obyvatel postižených vesnic. Pravicová národnostní politika NZW zde roli hrát neměla. Ačkoliv sám Rajs se měl vyjádřit ve smyslu, že je nutno „odstranit“ národnostní menšiny a vytvořit čistě polský stát, Ostapiuk

2020; Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, *Odpowiedź prof. dr. hab. G. Motyki na list otwarty prezesa IPN dr. Jarosława Szarka z 19 listopada 2019*, Warszawa 20. 11. 2019. Dostupné na: <http://isppan.waw.pl/aktualnosci/wydarzenia/>, 1. 4. 2020.

11 Instytut Pamięci Narodowej, *Komunikat dotyczący informacji zawartych w ustaleniach końcowych śledztwa S 28/02/Zi w sprawie pozbawienia życia 79 osób – mieszkańców powiatu Bielsk Podlaski, w tym 30 osób tzw. furmanów w lesie koło Puchał Starych, dokonanych w okresie od dnia 29 stycznia 1946 r. do dnia 2 lutego 1946 r.*, 11. 3. 2019. Dostupné na: <http://archive.is/xOUop>, 1. 4. 2020.

12 Mariusz BECHTA – Wojciech J. MUSZYŃSKI, *Przeciwko Pax Sovietica, Narodowe Zjednoczenie Wojskowe i struktury polityczne ruchu narodowego wobec reżimu komunistycznego 1944–1956*, Warszawa 2017.

argumentuje tím, že „Bury“ skutečně ostře formuloval metody boje s komunistickým režimem, avšak od takových konstatování k jejich realizaci je cesta daleká“ (s. 194). Vypalování vesnic a popravy běloruských obyvatel autor nevzal v úvahu. Právě poněkud „výběrový“ přístup *a priori* odmítající Rajsovu vinu je hlavní slabinou recenzované práce. Jak již bylo na několika příkladech naznačeno, autor předpokládá, že Rajs ani většina jeho podřízených neměli záměr dopouštět se násilí na nevinném obyvatelstvu, tím spíše na tom běloruském. Zůstává ale nesporným faktem, že převážnou většinu, či dokonce absolutní většinu obětí, tvořili právě běloruští civilisté. Ostapiuk, stejně jako i další zastánci tohoto pohledu argumentují – nutno podotknout, že velmi přesvědčivě – detailním rozbořem jednotlivých událostí, na jejichž základě pak lze dojít k závěru, že hlavním důvodem zásahu byly politické aktivity obyvatel vesnic, nikoliv jejich národnost či vyznání.¹³ Není ale na místě naopak obecnější pohled, ze kterého jasně vyplývá, že národovecký odboj proti běloruským a ukrajinským vesnicím poměrně běžně zasahoval nesmírně brutálně? Skutečně lze tedy národnostní kritérium vyloučit?

Přistoupíme-li na autorovu argumentaci, můžeme si položit podobně diskutabilní, leč klíčovou otázku: Jaký asi mohl mít Romuald Rajs přístup k národnostním menšinám? Připomeňme, že v září 1939 byl běloruskými partyzány zajat, s litevskými formacemi během svého působení na Vilensku přímo bojoval. Přístup autora Rajsovy biografie ale není ojedinělý. Nezanedbatelná část polské historiografie spojená především s IPN totiž představuje problematiku protikomunistického odboje a jeho postav velmi nekriticky. Naopak, velmi negativně jsou nezdědky hodnoceny práce, ve kterých nejsou účastníci odboje líčeni vždy zcela kladně,¹⁴ byť v některých případech je kritika na místě.¹⁵

Takřka výhradně pozitivně je např. prezentována postava mjr. Zygmunta Szendzielarze, ps. „Łupaszko“, jedné z dalších ikon protikomunistické rezistence.

13 Srov. K. KRAJEWSKI – Grzegorz WĄSOWSKI, *Kapitan Romuald Rajs „Bury” a Białorusini – fakty i mity*, Glaukopis, 2016, č. 33, s. 93–115.

14 M. OSTAPIUK, O co chodzi Jerzemu Kułakowi?, *Debata*, 2016, č. 2, s. 27–30.

15 Osobě Romualda Rajse a i dalším sporným postavám odboje se ve své knize věnoval publicista a novinář Piotr Zychowicz, autor řady populárně-historických prací. Ačkoli v některých konkrétních závěrech se mohl dopustit nepřesností či špatné interpretace faktů, nelze opomíjet hlavní tezi jeho práce – objektivnější pohled na problematiku protikomunistického odboje, která není zatížena státní historickou politikou a patriotickým étosem. Piotr ZYCHOWICZ, *Skazy na pancierzach. Czarne karty epopei Żołnierzy Wyklętych*, Poznań 2018; K. KRAJEWSKI – G. WĄSOWSKI, *Kpt. Romuald Rajs „Bury” na kartach książki „Skazy na pancierzach” czyli prawda według Piotra Zychowicza*. Dostupné na: http://podziemiezbrojne.pl/resource/Bury_vs_Zychowicz.2018.pdf, 3. 4. 2020.

Hrdinství mnoha odbojářů, kteří v některých případech strávili dlouhá léta v leších, byli vystaveni permanentní hrozbě smrti či zatčení, psychickému vypětí a v poslední fázi i beznaději, je přitom neoddiskutovatelné. Právě prožité válečné zkušenosti jsou nepochybně též tím, co velmi výrazně ovlivnilo smýšlení, a především jednání členů konspirace. Realita partyzánské války, na východě navíc často doprovázená zločiny vůči civilnímu obyvatelstvu, musela nevyhnutelně ovlivnit lidské chování. Historik Polské akademie věd Paweł Rokicki ve své disertační práci představil velmi detailní analýzu jedné z temných kapitol polsko-litevských vztahů, ke které svým dílem přispěl i hrdina polského odboje major Szendzielarz. V souvislosti s těmito událostmi pak velmi výstižně uvedl, že „válečná demoralizace měla nepochybně široký rámec. Její důsledky lze nalézt jak v jednání partyzánů, tak i litevských policistů účastnících se [...] represivních akcí na Vilensku na konci června roku 1944“.¹⁶ Právě v souvislosti s polsko-litevskými střety další významný historik problematiky odboje dr. Kazimierz Krajewski uvedl, že „všechny strany používaly pravidlo kolektivní viny, ale polská strana byla vždy tou poslední, která používala odvety vůči protivníkovi [...]“.¹⁷

Znamená to tedy, že polské partyzány, kteří zabíjeli civilisty a vypalovali vesnice, nelze z těchto činů obviňovat, neboť dříve se podobných činů dopustili např. Litevci, Ukrajinci, Sověti? Tento pohled části současné polské historiografie je o to zajímavější, že zločiny spáchané na Polácích Litevci či Ukrajinci jsou dodnes předmětem velmi vášnivých diskusí. Vypalování vesnic a zabíjení civilistů je zločinem bez ohledu na to, z jakých důvodů bylo páčáno. Z četby mnoha prací tak vzniká obraz „neposkrvněných bojovníků“, které víra v oprávněnost věci, za kterou bojovali, ochránila před negativními jevy doprovázejícími nejen válečné konflikty, ale obecně i stresové situace (např. posttraumatický stresový syndrom). Vzhledem ke způsobu prezentace a rozsahu, který je problematice odboje v současném Polsku věnován, lze nabýt spíše dojem budování „kultu prokletých vojáků“, než přiblížení osudů lidí, kteří žili ve strašných časech. Paradoxně velmi odlišný pohled představil ve svých vzpomínkách již před řadou let jeden z účastníků partyzánských válek: „Mnoho let po skočení války jsem se pokoušel analyzovat sebe samého, nakonec jsem se přiklonil k tomu, že jsem do té zvířecí fáze došel především svou výchovou

16 Paweł ROKICKI, *Głinciszki i Dubinki. Zbrodnie wojenne na Wileńszczyźnie w połowie 1944 roku i ich konsekwencje we współczesnych relacjach polsko-litewskich*, Warszawa 2015, s. 184.

17 Instytut Pamięci Narodowej, Panel dyskusyjny „Wykłęci. Kontrowersje i fakty (»Łupaszka«, »Bury« i »Ogień«)» – Gdynia, 28 września 2019. Dostupné na: <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/78670,Panel-dyskusyjny-Wykłęci-Kontrowersje-i-fakty-Lupaszka-Bury-i-Ogien-Gdynia-28-wr.html?search=8367870930830>, 1. 4. 2020.

v mládí – v atmosféře přehnaně vlastenecké. [...] Kdy se dítěti od kolébky vštěpuje, jak důležitá je vlast a že je nutné za ní bojovat s nepřítelem až do vítězství nebo smrti, tak to dítě, když dospěje, bude bojovat dle rozkazu a střílet do každého, kdo má jiné názory nebo jinou národnost.“¹⁸ Citovaná slova patří Stefanu Dąbskému, jenž působil v likvidačním oddíle AK v okolí Rzeszowa. Bez ohledu na pravdivost jím popsaných skutečností představují jeho vzpomínky velmi syrový pohled na mentalitu mladého muže, kterého formovala válka a život v konspiraci. Dąbski, stejně jako jeden z Rajsových podřízených Kazimierz Chmielowski a další tisíce dalších, vstoupil do řad odboje velmi mladý, neměl ani osmnáct let. Pochopitelně, že na mnoho jiných odbojářů nemusely válečné prožitky zapůsobit tak drastickým způsobem jako na Dąbského.

V případě Romualda Rajse i dalších účastníků odboje není na místě zpochybňovat dokonané zásluhy pro vlast, nelze ale opomíjet ani jejich nepřilíš chvályhodné činy, bez ohledu na to, z jakých pohnutek je vykonali. Osudy lidí na přelomu minulého století totiž nebyly černobílé.

Adam Zítek

Paweł MACHCEWICZ,

Muzeum,

Kraków, Znak 2017, 299 s., ISBN 978-83-240-4252-4.

Zatímco „reforma“ polského soudnictví se v České republice dočkala určitého ohlasu a média o ní čas od času informovala či ji komentovala, stranou pozornosti (a to i většiny české odborné veřejnosti) zůstal jiný projev změn v současném Polsku: spor o Muzeum druhé světové války v Gdaňsku. Ukazuje přitom, jak nebezpečná může být instrumentalizace historické vědy pro potřeby politického boje a jak zahleděnost do vlastních národních dějin může zhatit nadějný projekt, který mohl nabýt světového významu.

V polském muzejnictví nasadilo vysokou laťku Muzeum varšavského povstání otevřené v roce 2004. Zásadní zásluhu na jeho vzniku měl tehdejší varšavský primátor a pozdější polský prezident Lech Kaczyński. I když lze diskutovat o obsahu a pojetí expozice, není pochyb, že se jedná po všech stránkách o velmi kvalitní

18 Stefan DĄBSKI, *Egzekutor*, Warszawa 2013, s. 115. Srov. recenzi v Slovanském přehledu 98, 2012, č. 1–2, s. 28.

muzeum, které se v lecčems může stát vzorem. Muzeum druhé světové války v Gdaňsku mělo šanci navázat na úspěch Muzea varšavského povstání. Ba co víc, díky tématickému vymezení existovala naděje, že Polsko nebude mít jen další národní muzeum, nýbrž se bude moci pochlubit institucí, která bude mít celosvětový význam. Vzniklo přitom jako odpověď na snahu Eriky Steinbachové ze Svazu vyhnanců zřídit v Berlíně muzeum, jehož expozice by se věnovala osudům Němců vyhnaných ze svých domovů v důsledku druhé světové války.

V Polsku, kde je paměť o největším konfliktu 20. století z řady pochopitelných důvodů velmi živá, proklamace E. Steinbachové vyvolaly diskuse a obavy z revize této historie, která by tím pádem mohla do popředí stavět pouze utrpení Němců. Uznávaný polský historik Paweł Machcewicz¹ proto 8. listopadu 2007 otiskl v deníku *Gazeta Wyborcza* článek, v němž odmítl, aby se Polsko omezilo jen na jalové protesty. Místo toho navrhl vybudování muzea věnovaného druhé světové válce, které by komplexně ukázalo zkušenost z tohoto konfliktu nejen z pohledu Poláků, ale i všech národů do něj zavlečených. Takové muzeum by se tím pádem stalo důležitou institucionální autoritou v celosvětovém měřítku.

Skutečnost, že právě P. Machcewicz navrhl zřízení nové muzejní instituce a načrtl její poslání, přispěla k rozhodnutí, aby to byl on, kdo povede kolektiv historiků a muzejníků pověřených vybudováním muzea. Své zkušenosti z této – můžeme-li to tak nazvat – mise, stejně jako následné potýkání se s vládou strany Právo a spravedlnost po volbách v roce 2015, dnes již bývalý ředitel Muzea druhé světové války sepsal v recenzované publikaci.²

Skutečnost, že vznik muzea podpořila vláda vedená Donaldem Tuskem, dala této instituci do vínku břímě, které se po roce 2015 ukázalo jako stěží zvládnutelné. Kdo by však tehdy mohl předpokládat, že muzeum vyvolá o několik let později leckdy naprosto absurdní polemiky?

Jak P. Machcewicz ve své knize uvádí, určité náznaky budoucích sporů byly patrné už během diskusí o tom, jak by mělo Muzeum druhé světové války vypadat a jak by mělo tuto historii prezentovat. Machcewicz a jeho spolupracovníci prosazovali koncepci, podle níž chtěli válku ukázat zejména jako utrpení běžných lidí,

1 Vedle řady monografických studií (např. *Polski rok 1956*, Warszawa 1993; „*Monachijska menażeria*“. *Walka z Radiem Wolna Europa 1950–1989*, Warszawa 2007) se například podílel na vydání souboru dokumentů a studií k vraždě Židů v Jedwabněm v roce 1941 (*Wokół Jedwabnego*, I.–II., Warszawa 2002). Srov. Jaroslav VALENTA, *Kolem Jedwabného*, Slovánský přehled 89, 2003, č. 2, s. 199–213.

2 Kniha vyšla i v anglickém překladu. Paweł MACHCEWICZ, *The war that never ends. The Museum of the Second World War in Gdańsk*, Oldenbourg 2019.

zvláště pak civilistů. To by podle jejich názoru pomohlo vystoupit z hranic národního (tj. polského) vnímání války a představit tak expozici, která by byla světově unikátní a doceněná i jinými národy světa (s. 37). V tomto ohledu samozřejmě naráželi na odpor národně zaměřených historiků, kteří naopak prosazovali vybudování výstavy stavící do popředí roli Polska a utrpení Poláků. Nelze přitom říci, že by Machcewicz a jeho kolegové zapomínali na polskou zkušenost. Ta samozřejmě v expozici měla být přítomna, avšak jako součást mozaiky zkušeností všech národů válkou zasažených. Velmi dobře to vystihl jiný z polských historiků Grzegorz Motyka, když napsal (s. 39): „Kritikové koncepce muzea hodně mluví o výjimečnosti polské historie, avšak zároveň, jakoby nevěřili vlastním slovům, se bojí ji porovnat s jinými státy.“

Rozhodnutí vybudovat muzeum v Gdaňsku – v místě, kde válka začala – se jevilo jako logické. Problematické to však bylo tím, že vybudování muzea podpořila vláda, její premiér z Gdaňska pocházel a strávil zde část života.

Machcewiczovi se podařilo brzy vybudovat kolektiv pracovníků – zkušených historiků a muzejníků, kteří začali pracovat nad závěrem výstavy. Architektonickou soutěž vyhrál projekt, kdy hlavní dominantou muzea se stala nachýlená budova evokující padající dům, ale také jeřáb – jeden ze symbolů Gdaňska. Na výstavbě muzea se podílela v roli konzultantů i řada významných zahraničních historiků, včetně Normana Daviese nebo Timothyho Snydera. Značné nároky na management kladla stavba samotné budovy probíhající v nelehkých geologických podmínkách. Vedle stavby se však rozvíjela i rozsáhlá sbírková činnost a také publikování řady cenných monografií k dějinám druhé světové války.

Po volbách v říjnu 2015 se stavba muzea chýlila ke konci, avšak vyjádření jednoho z polských historiků nakloněného nové vládní garnituře, že „Paweł [Machcewicz] je mrtvolou“ (s. 5, 161) dávalo tušit, že pro ředitele a jeho spolupracovníky nastává velmi těžké období. Volby, v nichž vyhrála národně-konzervativní strana Právo a spravedlnost, zároveň znamenaly pomyslný startovní výstřel, jenž zahájil závod s časem. Ukázalo se totiž, že není možné vedení muzea okamžitě odvolat. Například město Gdaňsk hrozilo, že by v takovém případě stáhlo darování pozemku, na němž se muzeum stavělo. Odpůrci muzea proto museli hledat jiné způsoby, jak vedení muzea změnit. Tím ale zůstal určitý čas, kdy bylo možné muzeum dokončit a otevřít výstavu v té podobě, jak bylo naplánováno. Neboť pak už bylo s ohledem na autorská práva obtížné koncepci výstavy radikálně měnit.³

3 Stále přitom trvá soudní spor mezi současným vedením muzea a autory výstavy ohledně změn, které současné vedení v expozici nakonec provedlo. O jejich rozsahu a charakteru podrobněji:

Další četba Machcewiczovy knihy ukazuje, kam může vést naprostá nekompetentnost politiků Práva a spravedlnosti a jejich příznivců z řad historiků či novinářů. Člověku zůstává až rozum stát nad jejich bizarními „argumenty“ (např. prezentovanými poslancem a dnes ministrem školství⁴ Dariuszem Piontkowským – s. 190), které leckdy připomínají ty, jaké používali příznivci sarmatismu v Polsku 18. století (s. 289–290). Pracovníci muzea a tvůrci výstavy museli čelit například výtkám ze „zhoubného univerzalizmu“ a podléhání Bruselu (s. 211), tlaku (nezdráhal bych se to však označit za štvanci) národovecky orientovaných médií vytýkajících mimo jiné, že expozice málo zdůrazňuje polskou válečnou zkušenost. Zcela ignorovány zůstaly hlasy autorit ze zahraničí (Timothy Snyder) podporující koncept výstavy nebo i polských historiků (Andrzej Nowak) těšících se uznáním mezi politiky Práva a spravedlnosti (s. 229). Je to velmi smutné čtení, podobně jako reakce polského ministerstva kultury na protest občanského sdružení *Conditio humana*, které několik let s muzeem spolupracovalo a zřejmě jako jediná česká organizace sdružující příznivce historie žádala ministra kultury Piotra Glińskiego, aby upustil od záměru odvolat vedení muzea.⁵

Aby bylo možné P. Machcewicze co nejdříve odvolat, rozhodlo ministerstvo kultury o vzniku Muzea Westerplatte, které mělo za úkol prezentovat polskou obrannou válku v září 1939. Plán byl takový, že po nějaké době toto jen na papíře existující muzeum bude sloučeno s Muzeem druhé světové války. Tím pádem měla vzniknout nová instituce a do jejího čela měl být jmenován nový ředitel. Ten dosavadní by samozřejmě skončil. Paradoxně, jak uvádí Paweł Machcewicz, byl zvolen podobný scénář, jakým bylo v Rusku v roce 2014 zlikvidováno muzeum vzniknuvší o devatenáct let dříve na místě bývalého gulagu Perm 36 (s. 49, 295).

Vedení muzea svádělo předem prohranou bitvu, nicméně i přes tuto disparitaci sil se prostřednictvím stížností u soudu (podal ji mimo jiné i veřejný ochránce práv) podařilo dosáhnout dočasného zastavení slučování obou muzeí. Získal se tak čas k dokončení výstavy a k jejímu otevření v původně naplánované podobě. Nicméně nejistota visící neustále ve vzduchu měla negativní dopady. Poznal jsem to na

<http://ohistorie.eu/2020/06/03/maly-przewodnik-po-zmianach-w-muzeum-ii-wojny-swiatowej/?fbclid=IwAR286dv1V7TiN3rS9tPSqfgo0sRpyMg-NGmHPodaz6g5XyI41Z1F4Za-ZOTQ> (7. 6. 2020).

4 Polsky „minister edukacji narodowej“. Tento resort má však pod sebou pouze školství do úrovně maturity. Vysoké školy podléhají ministerstvu vědy a vysokého školství.

5 Odpověď napsal viceministr kultury Jarosław Sellin. Oba dokumenty jsou k dispozici na facebooku sdružení: <https://www.facebook.com/Conditio-humana-553377648014640/> (8. 6. 2020). Sám jsem rovněž poslal protestní dopis ministrovi Glińskému. Odpověď jsem neobdržel.

vlastní kůži, kdy z důvodu, že nebylo jisté, zda vedení muzea nebude odvoláno, musela být prezentace mé knihy o Svatokřížské brigádě (notabene o kontroverzní jednotce polského odboje, která je národoveckými historiky v současné době prezentována jako skoro následovníhodný vzor) na poslední chvíli přesunuta v lednu 2017 z Domu setkání s historií (Dom Spotkań z Historią) na Varšavskou univerzitu. Kvůli tomu se o změně zájemci většinou nedozvěděli, a tak na prezentaci (zaštiťtou osobní účastní českého velvyslance ve Varšavě) dorazilo jen pár lidí.

Výstavu se v březnu 2017 podařilo dokončit a otevřít veřejnosti. Setkala se se značným zájmem a pozitivními ohlasy a do 17. května 2017 ji vidělo sto tisíc návštěvníků (s. 286). V té době se chýlila ke konci i soudní bitva. Dne 5. dubna 2017 Nejvyšší správní soud zrušil předchozí rozhodnutí vojvodského správního soudu a uznal právo ministra kultury na sloučení Muzea druhé světové války a Muzea Westerplatte a tím i na jmenování nového ředitele. Události nabraly spád a už o dva dny později Paweł Machcewicz opustil muzeum i Gdaňsk. Postupně byli odvoláni nebo sami odešli pracovníci, kteří se v předchozích letech podíleli na vzniku muzea a expozice.

Někteří čtenáři možná namítnou, že Machcewiczova kniha je psaná z jednoho úhlu pohledu. Samozřejmě, určité zaujetí nelze beze zbytku vyloučit. V knize je popsána historie, která se autora velmi dotýká. Na druhou stranu je však kniha napsána střízlivým jazykem, nesklouzává k emocím, autor věrohodně argumentuje, přesvědčivě polemizuje se závěry oponentů, jejichž názory rovněž prezentuje, a opírá se o příslušné dokumenty. Machcewiczovy vzpomínky na budování nové muzejní instituce zůstávají proto nejen svědectvím doby, ale také mementem, jaké škody může napáchat „historická politika“. Příklad Muzea druhé světové války totiž ukazuje, jak byla kvůli národoveckému sobectví promrhána jedinečná šance polské historické vědy dát světu uznávané výzkumné a muzejní centrum pro dějiny druhé světové války.

Jiří Friedl

ZPRÁVY

Jevgenij Viktorovič ANISIMOV,
***Děržava i topor. Carskaja vlast',
političeskij sysk i russkoje obščestvo
v XVIII vjeke,***

Moskva, Novoje Litěraturnoje Obozrenije
2019, 422 s.,
ISBN 978-54448-0974-7.

Ruská historiografie v poslední době věnuje oprávněně zvýšenou pozornost dějinám 18. století. Vidí v nich mnohé kořeny toho, co se odehrávalo v moderní době. V návaznosti na předchozí bádání se zaměřuje na biografie představitelů ruského státu, ovšem již nikoli pouze cara Petra I. Velikého a carevny Kateřiny II. Veliké, ale i další, méně významné. Obvykle výklad o nich zasazuje do hospodářských a sociálních dějin, geneze a proměn vizí, kterými chtěli ruský stát přiblížit vyspělejším zemím, vývoje státních a společenských institucí a dokonce i všedního života různých společenských vrstev. Přední ruský znalec tohoto období, Jevgenij V. Anisimov (*1947), autor obsáhlých monografií o předních osobnostech ruského 18. století, např. *Anna Ioanovna* (Moskva 2002), *Imperatrisa Jekatěrina Velikaja* (Sankt Petěrburg 2007), *Ivan VI. Antonovič* (Moskva 2008) a *Afrodita u vlasti. Carstvovanie Jelizavety Petrovny* (Moskva 2010), se ve své poslední monografii zaměřil na objasnění způsobů a metod, jakými se v 18. století pátralo po osobách, které se

provinily proti státu a carovi, tj. byly zatíženy politickými delikty. Navázal na svoji práci *Dyba i knut. Političeskij sysk i russkoje obščestvo v XVIII vjeke* (Moskva 1999), aby detailněji a v širších politických a společenských souvislostech pojednal o institucích, osobách a nařízeních, kterými se v 18. století bojovalo proti tomu, co se dobově označovalo jako zrada na státu a panovníkovi (rusky „gosudarstvennyj izmen“). Tímto pojmem byly označovány nejen jakékoli úkony, které směřovaly k palácovým převratům, jimiž bylo ruské 18. století vysloveně přeplněno, ale i všechna křivá obvinění a nařčení úřadujících panovníků, jejich rádců a oblíbenců. Kdokoli něco takového učinil a dozvěděl se to některá z osob, která měla pátrání na starosti, následovalo oznámení na nejvyšší místa. Pak obvykle na příkazy carův pokyn začínalo rychlé vyšetřování a po něm velmi tvrdý trest.

Anisimov se kromě toho ve své publikaci zaměřil na formování Preobraženského příkazu jako jedné z nejstarších ruských institucí typu tajné policie, Tajné kanceláře a Kanceláře vyšetřování, které s ním zpočátku fungovaly souběžně. Objasnil rovněž obsah a význam konkrétních ukazů a carských nařízení, které vymezovaly pravidla pátrání po politických delikventech a také určovaly, jaký měl následovat trest. Důležitou částí knihy se stalo prokázání, že činnost ruské tajné policie v 18. století byla

institucionalizována jen zčásti. Důležitá vyšetřování a pátrání po zvláště nebezpečných osobách dostávaly na starost konkrétní tzv. komise, což byly skupiny osob, jež dostávaly od cara adresné instrukce, co a jak mají vyšetřovat, či po čem mají pátrat. Tím přežíval systém carských příkazů obvyklý pro dobu panování prvních Romanovců v 17. století.

Na publikaci je třeba upozornit i proto, že pojednává o pátrání po osobách, které se dopustily, dnes bychom řekli, nedovoleného opuštění státu. Za takový trestný čin bylo považováno jakékoli překročení hranic Ruska či setrvávání za nimi, k němuž nedal car předchozí písemný souhlas.

Historická rusistika často zdůrazňuje, jak car Petr I. Veliký (1689–1725) „otevřel okno“ do Evropy tím, že vysílal syny významných ruských šlechticů do západní Evropy. Měli se v ní seznámit s nejnovějšími poznatky tamní vědy, techniky a umění i technikami činnosti, jež chtěl v Rusku rozvinout. Většinou ovšem již neuvádí, že se tak stávalo výhradně na základě carova pokynu a jeho přesných dispozic, co dotyčný v zahraničí smí a nesmí, s kým se může nebo nemůže setkat, a co má zjistit. Stejně tak je jen vzácně zmiňováno, že za státní zradu bylo považováno i to, pokud se osoba vyslaná do zahraničí opozdila a nevrátila v určený čas. Za porušení carem určených „pravidel“ hrozily tvrdé, až hrdelní tresty. Pokud se dotyčný vrátil do Ruska na první výzvu, nebo jednal s někým či o něčem, co nebylo v rozporu s oficiálně vyžadovaným obrazem Ruska a jeho obyvatele, byly tresty milosrdnější. V opačných případech nebylo ani pro šlechtice vyhnanství na Sibiř ničím výjimečným.

Anisimova kniha, která tyto a řadu dalších záležitostí týkajících se pátrání po politických deliktech a delikventech v Rusku

18. století zevrubně objasňuje, je velkým přínosem nejen pro poznání epochy, na niž se zaměřuje, ale i doby následující. Prokazuje, že moderní Rusko ze „svého“ 18. století skutečně mnohé čerpalo a řadu věcí doslova a dopísmene přejalo.

Radomír Vlček

Olga Genijevna AGEJEVA,
Imperatorskij dvor Rossii epochi Pavla I.,
Moskva, Fond Svjaz epoch 2018, 437 s.,
ISBN 978-5-9907285-6-1.

Doba panování ruského cara, imperátora Pavla I. Petroviče (1796–1801) je považována za jednu z nejrozporuplnějších v ruských dějinách. Je tak hodnocena především kvůli osobě panovníka, který často vydával protichůdná rozhodnutí. Jak však ukázaly moderní výzkumy ruských historiků, část z tohoto obrazu není objektivní, záměrně jej vytvořily osoby, které se na počátku 19. století podílely na jeho svržení a usmrcení. Potřebovaly jasné a pro širší veřejnost pochopitelné vysvětlení, jež mělo ospravedlnit jejich lidsky zruďný čin. Korunovaný car byl totiž v ruské společnosti apriorně zbožštěnou, jedinečnou osobností, které bylo nutné vždy a za všech okolností projevat úctu a poslušnost. Carovražda byla trestným činem, za nějž náleželo veřejné opovržení. Ostatně, ani děkabristé, když na počátku 19. století připravovali svoji vzpouru, si ji netroufli realizovat proti úřadujícímu korunovanému carovi Alexandru I. Pavloviči.

Anotovaná kniha nemá ambici být jednou z těch, které by se zamýšlely nad hodnocením osobnosti Pavla I. a jeho doby, ale být publikací, jež explicitně vysvětluje jeho nejdůležitější rozhodnutí a nařízení. Šlo

především o ta, která se týkala carské rodiny a jejího okolí, včetně institucí, které tvořily tzv. malé dvory. Objasňuje nejen, jak žil samotný car, jeho manželka a děti, ale i další členové carské rodiny. Pavel I. jako první ruský car svým manifestem definoval, kdo do ní patří, co z toho plyne a jaké prebendy, včetně honoračních, jednotlivým členům carské rodiny náležejí. Vytvořil zhierarchizovanou strukturu příbuzných úřadujících cara, vysvětlil, komu náleží označení velkokníže/velkokněžna, jak se k nim mají lidé chovat a také, jak oni, v podstatě „malí carové“, mají na veřejnosti vystupovat. Každý z nich obdržel přesně určenou apanáž ve formě movitého a nemovitého majetku, za což musel dodržovat přísná pravidla. Jednat v rozporu s nimi bylo zradou na „gosudaru“ plněním roli hlavy carské rodiny. Za ni musel (!) následovat trest. Obvykle šlo o jistou formu vydědění, resp. vynucení, aby se dotyčný vzdal prebend, které mu podle stanovených pravidel náležely.

Publikace O. G. Agejevy se nevyčerpává jen tímto popisem, ale např. pomáhá snáze pochopit, proč se mladší bratr Pavlova následníka na carském trůnu Alexandra Pavloviče Konstantin musel (!) vzdát nástupnictví poté, co si vynutil rozvod s první manželkou, Julianou Sasko-Kobursko-Saalfeldskou a znovu se oženil se svou dlouholetou milenkou, z carova pohledu neurozenou Johannou Grudzinskou. Kniha je přínosná i tím, že zevrubně a v širších dobových souvislostech pojednává o dalším, velmi významném kroku cara Pavla I., kterým bylo jeho obnovení primogenitury v nástupnictví ruských panovníků a sepsání precizního nástupnického řádu. Objasňuje, že tak bylo učiněno ve snaze ukončit dramatická dění 18. století, která byla provázána palácovými převraty, za nimiž se skrývala nejrůznější

zdůvodňování, proč ten či onen pretendent měl usednout na carský trůn.

Radomír Vlček

Modris EKSTEINS,
Svěcení jara. Velká válka a zrod moderní doby,

Praha, Argo 2019, 386 s.,
ISBN 978-80-257-2935-9.

Sedm let po anglickém originálu – *Rites of Spring. The Great War and the Birth of the Modern Age* vydaného nakladatelstvím Vintage Canada – vyšel v českém překladu mimořádně zajímavý příspěvek k pochopení každodenních prožitků souvisejících s první světovou válkou. Kanadský historik Modris Eksteins (*1943), věnující se německým dějinám a dějinám moderní kultury, se v něm zaměřil na její sociokulturní aspekty. Věnoval se jak těm, které válce předcházely, tak těm, jež byly její součástí a patřily k jejím následkům. Nešlo mu jen o kulturu ve vlastním slova smyslu a o její proměny a vnímání, ale i o znaky kulturních dějin chápaných v duchu jejich předního britského historika Petera Burka (*1937) jako soubor nepolitických, ale jich, stejně jako hospodářských, sociálních a právních dějin, či dějin idejí a ideologií, se zčásti dotýkajících předmětů minulosti.

Sté výročí, jež uplynulo od první světové války, bylo příležitostí k prezentování nejrůznějších pohledů na ni. Eksteinsova kniha nad nimi vyniká hledáním příčin nového přístupu k životu, který „totální“ válka se svými společenskými dopady změnila ve srovnání s předválečným životem téměř k nepoznání. Rozdělena je do tří částí chronologicky pojednávajících o předválečné,

válečné a poválečné době. Jejím východiskem je analýza sociokulturních aspektů zasazených do politického a kulturního dění před válkou. S ohledem na tradiční historiografický přístup k příčinám války je pozoruhodné, nakolik jsou ve dvou kapitolách první části nazvaných *Paříž* a *Berlín* zevrubně rozebrány stěžejní formy a konkrétní projevy tzv. Moderny a s nimi související změny vnímání okolí. Zatímco dění v Berlíně je představeno v podobě explozivně se rozvíjejícího celku hledajícího hodnoty, jež stály u kořenů měnící mentalitu společnosti, Paříž vystupuje jako reprezentant tradičních měšťáckých kulturních hodnot 19. století. Mezi tyto póly jsou včleněna další evropská centra včetně Sankt Petěrburgu jako místa, v němž se rodily moderní baletní, hudební a divadelní formy, jež pak výrazně ovlivnily celou evropskou společnost.

Druhá část publikace se zaměřuje na vlastní válečné dění. I když je rozsahem srovnatelná s ostatními, tvoří podstatu, kolem níž se vše ostatní „točí“. Válka je i v ní nazírána netradičním způsobem, především očima prostých vojáků. Učiněno tak je prizmatem jejich vzpomínek a reflexí, v nichž převažuje vidění světa založeného na kamarádství. Především na bázi korespondence konfrontované s deníkovými záznamy je vytvořen plastický obraz postupně se utvářejícího všeobecného znechucení válkou, na jehož začátku stálo vlastenecké nadšení a víra, že válka změní svět k lepšímu. Nepodstatným aspektem, který je sledován, je princip loajality vůči státu, jehož byli vojáci občany. V jeho velmi rychlém poklesu až rozpadu identifikovaném mj. ztrátou kulturní identity Eksteins spatřuje hlavní příčinu neúspěchu Ruska na východní frontě, především tzv. Brusilovovy

ofenzívy v roce 1916, jejichž následkem se stalo revoluční dění v roce 1917.

Třetí část se věnuje poválečnému dění. Evropa je v ní představena jako pestrá směsice často až protichůdných kulturních projevů, jejichž spojujícím znakem je dekadence. Mimořádná pozornost je věnována románu E. M. Remarquea *Na západní frontě klid*, poprvé vydanému v roce 1929. Sklidil tehdy celosvětový úspěch jako mimořádná reflexe kolektivních vzpomínek, jimiž se deset let od skončení první světové války bránilo jejímu novému zbožštění. Iluzornost takto směřovaného myšlení ovšem ukázalo dění v Německu, jež vyústilo do druhé světové války.

Eksteinsova kniha je primárně obrazem tzv. západního světa. Čerpá z pramenů a literatury, které jí poskytl především on. V mnohém však představuje i to, co se odehrávalo v Rusku a celé východní Evropě. Nesleduje sice zevrubně změny, které se v roce 1917 v Rusku odehrály, ale svým náhledem na světovou válku jako „totální“ střet v mnohém vysvětluje, co k nim vedlo, co ony způsobily, jak změnily základní lidské hodnoty a co bylo toho důsledkem. Obdobně jsou naznačeny vlivy pandemie tzv. španělské chřipky, která byla neméně závažnou vnější okolností, která změnila hodnotové žebříčky společnosti prvních desetiletí 20. století.

Radomír Vlček

Svitlana ŠULHA,
*Čechy v zachidnij Volyni: vid oseleonnja
do reemigraciji.*

Luck, Veža-Druk 2018, 471 s.,
ISBN 978-966-940-157-1.

Historie volyňských Čechů je předmětem zájmu nejen českých historiků a etnologů, ale také ukrajinských. Jedním z nich je docentka katedry obecných dějin Východoevropské národní univerzity Lesji Ukrajinki v Lucku Svítlana Anatolijevna Šulha, která publikovala svou habilitační práci nazvanou *Češi na západní Volyni: od osídlení do reemigrace*. Autorka na základě studia bohaté pramenné základny (celkem 863 položky) sestávající z archivních materiálů uložených ve Státním archivu Volyňské oblasti v Lucku (153 položky) a Státním archivu Rovenské oblasti, publikovaných pramenů, dobových periodik, publicistiky, memoárů a odborné literatury ukrajinské, ruské, české a polské provenience přibližuje osmdesát let, po které trval pobyt české menšiny na Volyni (1868–1947).

Předložená publikace je rozdělena do čtyř kapitol. V první autorka podává podrobný přehled dosavadní práce na dějinách volyňských Čechů, kde je z našeho pohledu přínosná zvláště informace o dosavadních pracích z pera ukrajinských historiků, kteří využívají místní pramennou základnu. To platí zejména o S. Šulha, která prostudovala všechny archiválie k dějinám volyňských Čechů ve státním archivu v Lucku, někdejší sídle polského Volyňského vojvodství (1921–1939), i materiály Státního archivu v Rovně. Nepochybně žádoucí by bylo prostudovat i materiály Státního archivu v Žitomiru, který byl hlavním městem někdejší Volyňské gubernie. Obsah centrálních archivů v Kyjevě a Sankt Petěr-

burgu autorka reprodukuje prostřednictvím citací z dosavadní odborné literatury.

Druhá kapitola se soustřeďuje na období od počátku českého osídlování na Volyni do konce první světové války. Autorka nepopisuje situaci Čechů jen na západní Volyni, jak by vyplývalo z názvu knihy, ale v širším kontextu Volyňské gubernie, celé Ukrajiny a Ruské říše. Přibližuje příchod Čechů na Volyň, který se těšil podpoře vládních úřadů, jež s pomocí českých „husitů“ chtěly oslabit na západní Ukrajině římský katolicismus, který byl oporou zdejších Poláků. Na základě dosavadních výzkumů podává obraz rozmístění Čechů dle jednotlivých volyňských újezdů. Soustřeďuje se také na český přínos k rozvoji tamního zemědělství a průmyslu. V neposlední řadě ukazuje Čechy jako vojáky bojující v první světové válce po boku Rusů jak v ruské armádě, tak v České družině.

Třetí kapitola přibližuje osudy volyňských Čechů po podepsání říšského míru mezi Polskem a sovětským Ruskem v roce 1921, kdy byla západní Volyň připojena k Polsku a stala se Volyňským vojvodstvím. Autorka ukazuje, že česká menšina vzhledem ke své malé početnosti nepředstavovala pro polské úřady, na rozdíl od Ukrajinců, významný politický faktor. Nastiňuje ekonomické úspěchy volyňských Čechů, a to jak v oblasti zemědělství, např. chmelařství, tak i průmyslu (výroba zemědělských strojů). O českou identitu a vztahy se starou vlastí pečovaly početné české organizace, zvláště Česká matice školská a český tisk.

Čtvrtá kapitola se soustřeďuje na podíl tamních Čechů na protifašistickém odboji a poválečná jednání o reemigraci, její průběh a adaptaci optantů ve staré vlasti. Po ukazuje na skutečnost, že jednotliví volyňští Češi byli zapojeni jak do polského tak

sovětského i ukrajinského odboje. Zdůrazňuje tvrzení Ukrajinské povstalecké armády o rovnoprávnosti všech občanů bez ohledu na jejich národnost a náboženství. Názor českých reemigrantů, že se museli bránit banderovcům a různým bandám považuje za „očividně subjektivní“. V souvislosti s reemigrací volyňských Čechů na základě československo-sovětské dohody z 16. července 1947 si všímá i reciproční opce východoslovenských Rusínů pro sovětské státní občanství. Uvádí, že naše *Dějiny volyňských Čechů III.* (2001) hovoří o 2550 optantech. Ve skutečnosti uvádíme na základě souhrnné zprávy československého ministerstva sociální péče z 6. října 1948 celkem 2550 rodin s 8556 osobami. Stejně číslo prezentují i slovenští autoři Michal Šmigel a Štefan Kruško ve své knize *Opcia a presídlenie Rusínov do ZSSR* (2011). Svitlana Šulha se rozepisuje také o výměně obyvatel z Maďarska, což ovšem nemá žádnou souvislost se západní Volyní.

Publikace je doplněna obrazovou přílohou (s. 434–470), mapkou osídlení volyňských Čechů v pohraničí českých zemí, místním a jmenným rejstříkem a seznamem pramenů a literatury. Jak je uváděno, kniha vyšla s podporou Ministerstva zahraničních věcí České republiky a Generálního konzulátu ČR ve Lvově. Vzhledem k této okolnostiaráží špatná kvalita českého jazyka v obsahu, českém resumé a citacích české literatury. Celkově lze konstatovat, že kniha obohatila dosavadní výzkum o informace z místních archivů, a tak rozšířila poznatky publikované v naší *Istoriji volynských Čechiv* (Praha 2013).

Jaroslav Vaculík

Sergej MEDVEĐEV,

Návrat ruského Leviathana,

Praha, Pistorius & Olšanská 2019, 280 s., ISBN 978-80-7579-048-4.

Jméno ruského publicisty a politologa přednášejícího na moskevské Vysoké škole ekonomické, Sergeje Medveděva, se na rozdíl od zavedených kapacit jako Tymothy Snyder nebo v Praze působící Mark Galeotti stává zdrojem českého poznání o současném Rusku zatím jednorázově. Pokud se ale Medveděvovo jméno z českého intelektuálního světa zase vytratí, jeho dílo by se díky nakladatelskému nápadu Pistoria & Olšanské a překladatelské práci Libora Dvořáka mělo stát trvalým. Tedy za předpokladu, že naše převládající veřejná rozprava o věcech východních nechce setrvat ve stádiu krátkých mediálních ruminací o Rusku s jeho „zájmy“, v nichž zcela chybí znalost identitárního rozměru: ruské kolektivní mentality a způsobu, jakým se tato mentalita promítá do Putinova vládnutí v jeho aktuální, agresivní fázi. Vytrácí se z nich zkrátka znalost ruského chorobopisu, z nějž Medveděv odvážně učinil čtivou materii svých esejů, psaných mezi lety 2014 a 2017.

Kniha sestává ze čtyř bloků, nesoucích výmluvné názvy *Válka o prostor*, *Válka o symboly*, *Válka o tělo* a *Válka o paměť*. Vzhledem k tomu, že originální ruská předloha českého vydání nesla název *Krymský park: kronika třetího období*, odráží toto „válečné“ členění základní pohnutku a impuls celé práce, jímž se stal obnovený imperiální apetit Moskvy, podnícený ukrajinskou revolucí z roku 2014. Právě na pozadí tohoto Putinova třetího funkčního období o sobě daly vědět archetypální komplexity dřímající na dně ruské psychiky a v symbióze s režimem, který z nich odvozuje svou legitimitu a vy-

užívá je pro své cíle, se staly základní hybnou silou ruského počínání uvnitř i vně země. „Právě Krym se stal oním fátlem, okamžikem pravdy, těžištěm základních motivů uplynulých let: postimperiální resentmenty se tu mísí s uraženou pýchou [...] bažení po revanši s hledáním ‚fašistů‘ v sousedních zemích, komplex méněcennosti [...] s globálními ambicemi.“

Ústředním motivem knihy je ruský ponor do minulosti, která zatěžuje přítomnost a zcela anuluje čas budoucí. Medveděv již na úvod uvádí, že jako historik byl fascinován nástupem Vladimira Putina jako dědice tradic samoděržavné moci, „poukazující k časům před šesti stoletími [...] Viděl jsem, jak se vracejí tradiční formy moci a podřízenosti, formy totalitního myšlení i čistě sovětské slovní obraty, praxe státního přerozdělování i rituály hierarchizované společnosti, připomínající jak Brežněvovu éru, tak stalinismus, nevolnictví i časy Ivana Hrozného.“ Ačkoli Medveděv není ve svých vývodech takto explicitní, hořký popis symptomatiky bývalé velmoci, patologicky zakleté do minulosti, v jednotlivých zastaveních navozuje představu příslovečné „říše zla“.

Ruská politická třída, jak se píše v oddílu *Válka o prostor*, vnímá mezinárodní politiku v intencích jakési Jalty, a co více - na státní záležitosti hledí optikou Vestfálského míru, který poprvé uznal stát za plnoprávného suveréna uvnitř vlastních hranic. Globalizace ani nadnárodní organizace v takovém hájemství nemají místo - jsou jeho zásadními nepřáteli. Ještě zajímavější postřeh v kapitole *Kremelský firewall* pak říká, že ruský tradicionalismus se umí přátelit s IPhonem stejně přirozeně jako Islámský stát (ISIS). K ISIS jsou na jiném místě autorem přirovnávány i okupační útvary vzešlé z ruské

agrese v ukrajinském Donbasu: také zde se přihlásily o slovo regresivní prvky, modernizace a kmenové pořádky definované podle Medveděva jako směsice stalinismu, monarchismu a pravoslaví, jejichž nositeli jsou Ruskem vyslaní žoldáci, deklasované živly a narkomafie. Medveděv se příliš nezabývá tím, jakou tento úkaz hraje roli v rámci perverzní silové strategie Moskvy, namířené proti odrodilé Ukrajině; všímá si více jeho mentální a psychologické povahy, neboť ve shodném schématu vězí podle něj i jeho rodná Rus. Tuto povahu popisuje také v jejích úsměvnějších projevech, jako je prokletí rušné Kutuzovovy třídy v Moskvě (nejnebezpečnější komunikace ruského hlavního města), v níž je jeden jízdní pruh vyhrazen vozům prominentů, se všemi nedůstojnými projevy kolektivního podvolení se, jaké to s sebou nese, nebo dálnice do Estonska, která 250 kilometrů za Moskvou bez varování končí jako bahnitá polní cesta. Podle Medveděva se Putinovi „mihotavou atmosférou neurčitosti“ podařilo vyvolat v pozorovateli žádoucí dojem, že ruské intriky stojí za kdejakou nesnází, již Západ poslední dobou čelí. Medveděv však zároveň tvrdí, že Moskva se přepočítala, když doufala ve snadnou dohodu s Evropou a Amerikou o nové dělbě světa. Západ se k podobnému velmocenskému handlu nemá, zatímco Rusko se v důsledku svého počínání ocitlo v obklíčení nevražícím světem. Sebenaplnující se proroctví zde přichází ke slovu v plné síle. Anexe Krymu byla počátkem hry, která skončila Ruskem zahnaným do kouta a sužovaným západními sankcemi, zatímco posedlost „beznadějně demonizovaným Majdanem“ prozrazuje, že kdyby Ukrajina „někam zmizela“, Rusko „nejdřív uvízne ve vzduchoprázdnu a pak se zřítí na zem“.

Že nás dojetí nad Annou Kareninovou či Labutím jezerem poznání „ruské duše“ příliš nepřiblíží, lze pochopit z autorovy hodnotné reflexe způsobu, jakým politickou morálku Ruska ovlivňuje dílo německého právníka Carla Schmitta, v jehož podání suverén překračuje platné právní normy. Okupace Krymu tak zákonitě vzklíčila z takto připravené půdy, neboť Putin si přinesl z leningradské ulice 60. let „jazyk a romantiku někdejšího delikventského Petrohradu. V Rusku totiž musíte být především ‚správněj řízek‘, co umí protivníka kvalifikovaně ‚podrazit‘, stát si za svou chlapeckou ctí, nikdy neprojevit slabost a trvat na svých slovech. Podle této logiky je velmi důležité umět porušit zákon: právě troufalost a ochota počínat si nezákonně činí zásadní rozdíl mezi ‚borcem‘ a ‚sráčem‘.“ S tímto předznamenáním se oddíl *Válka o paměť*, kde je líčena každoroční květnová „liturgie

Vítězství“ a podvázání svobodné diskuse o minulosti, čte s obzvláštní ironií.

Oddíl *Válka o tělo* prozrazuje autorovy preference, pokud jde o možnou léčbu ruského syndromu. Spatřuje ji jediné v globálních trendech, jež se ve slovníku kritiků ujaly jako „progresivismus“. Medveděva v jeho naději, že kampaně typu Me Too nebo hnutí za práva homosexuálů proboří archaický val obtáčející Rusko, utvrzuje neradostná situace sexuálních menšin a zacházení s ženami v Rusku (opomíjí, že tato hnutí momentálně oslabují pouze Západ, zatímco Rusko jich pro tento účel dovedně využívá). Eseje tak bezděky nastolují volbu „s progresivisty, nebo s Ruskem“ jako dilema dneška. Zda nejde o dilema falešné a škodlivé, musí namáhavě zvažovat i čtenář, který se nachází mimo dosah Putinovy zvůle.

David Svoboda

ZPRÁVY Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Za profesorem Markem Kazimierzem Kamińským (18. 3. 1948 – 20. 6. 2020)

Ke konci června mě zastihla smutná zpráva o smrti profesora Marka Kazimierze Kamińského, dlouholetého pracovníka Historického ústavu Polské akademie věd ve Varšavě a jednoho z předních odborníků na dějiny československo-polských vztahů.

Narodil se 18. března 1948 ve Varšavě, kde také na tamní univerzitě vystudoval historii a zároveň absolvoval doktorské studium. Jako téma doktorské práce si vybral vztahy mezi Československem a Polskem v letech 1945–1948. V sedmdesátých letech 20. století nebylo snadné tuto problematiku zpracovat. Pro situaci v tehdejšímu Polsku a Československu bylo symptomatické, že zatímco k určité části polské dokumentace (zejména ministerstva zahraničních věcí) získal přístup, do pražských archivů se prakticky nedostal. Avšak ani v Polsku nebyla situace jednoduchá. Skutečnosti, které M. K. Kamiński během výzkumu zjistil, totiž nezapadaly do obrazu odvčkého česko-polského přátelství prezentovaného propagandou obou komunistických států. Profesor Kamiński mi vyprávěl, jak jeho školitel prof. Włodzimierz Kowalski mu dokonce vyznačoval v předloženém konceptu doktorské práce, jaké pasáže je nutno vzhledem k jejich „závadnému“ charakteru vypustit. Jelikož však tak činil tužkou, začínající vědec je následně gumou zase vymazal. Protože československo-polské vztahy byly (nejen) těsně po druhé světové válce značně konfliktní, muselo být takových pasáží určitě dost. Neměnilo to však nic na tom, že rukopis knihy musel dlouho zůstat v „šuplíku“ a do rukou čtenářů se dostal až v roce 1990.¹ Publikovány byly před tím jen některé části knihy upravené tak, aby se konfliktním tématům vyhýbaly.² Další články, které M. K. Kamiński ze své disertace připravil, byly odmítány redakcemi polských vědeckých časopisů vzhledem k tomu, že zabývaly československo-polskými konflikty. Během pobytu v Paříži proto kontaktoval redakci exilového časopisu *Zeszyty Historyczne*, kde tak mohla alespoň vyjít stať o československo-polských vztazích těsně po skončení druhé světové války.³

- 1 Marek Kazimierz KAMIŃSKI, *Polsko-czechosłowackie stosunki polityczne 1945–1948*, Warszawa 1990.
- 2 Idem, *Z dziejów stosunków polsko-czechosłowackich po drugiej wojnie światowej przed lutowymi wydarzeniami 1948 roku*, in: *Stosunki polsko-czechosłowackie a rewolucje ludowo-demokratyczne*, Warszawa 1980, s. 75–93.
- 3 Idem, *Polsko-czechosłowackie stosunki polityczne przed konferencją trzech mocarstw w Poczdamie (maj–czerwiec 1945 roku)*, *Zeszyty Historyczne*, 1987, č. 81, s. 220–238, č. 82, s. 106–122. Peri-

Nepříjemné zkušenosti s komunistickou cenzurou sice neodradily M. K. Kamińského od pokračování ve výzkumu československo-polských vztahů, avšak další kniha nazvaná *Kształtowanie się stosunków polsko-czechosłowackich w latach 1948–1960* navazující na doktorskou práci musela na své vydání čekat ještě déle – více jak třicet let.⁴ Útlou knížku dostali čtenáři až v době, kdy se odborné poznání této kapitoly československo-polských vztahů posunulo už mnohem dál. Představuje tak cenné svědectví doby, kdy historikům archivů zůstávaly vesměs uzavřeny a museli si tak při pátrání po historické pravdě poradit jinak.

Za skutečností, že zmiňovaná publikace vyšla až v roce 2012, ačkoli se tak mohlo stát už mnohem dříve, není třeba hledat nějaké cenzurní zásahy nebo nepřejícné recenze. Marek Kazimierz Kamiński se v té době ve své vědecké práci totiž věnoval i dějinám polské zahraniční politiky a široce mezinárodním vztahům. Podobně jako u nás, tak i v Polsku bylo nutno po roce 1989 zaplnit řadu bílých míst a přinést nová zpracování moderních dějin, což bezpochyby absorbovalo značnou část energie M. K. Kamińského, než aby se mohl věnovat přípravě vydání dávno napsané práce. Ještě v roce 1987 se mu spolu s Michałem J. Zachariasem podařilo (dokonce bez většího zásahu cenzury) vydat knihu o polské meziválečné zahraniční politice, která se pak dočkala ještě dvou vydání v devadesátých letech.⁵ V té době ho také pohltil zájem o politiku velmocí ve vztahu k Polsku a Československu za druhé světové války a těsně po ní. Výsledkem byla nejen kniha o politice Velké Británie a USA k Polsku a Československu v letech 1945–1948,⁶ ale také podíl na zpracování kapitol o polské zahraniční politice za druhé světové války v souborné práci *Władze RP na obczyźnie podczas II wojny światowej 1939–1945* (Londýn 1994) a v pátem svazku syntézy *Historia dyplomacji polskiej* (Warszawa 1999). Vedle toho připravil s Jackem Tebinkou také cennou edici dokumentů k polsko-briským kontaktům za druhé světové války.⁷

Hlavním tématem vědeckého zájmu M. K. Kamińského zůstávaly ovšem československo-polské vztahy v první polovině 20. století. Už jeho kniha o československo-polských vztazích v letech 1945–1948 získala několik ocenění, ozývaly se však také hlasy poukazující

petie kolem vydání své doktorské práce Kamiński podrobně popsal v: *Moje doświadczenia z komunistycznym aparatem represji wymierzonym w słowo pisane*, in: Cenzura v PRL. Relacje historyków, Zbigniew Romek (ed.), Warszawa 2000, s. 113–119.

4 Idem, *Kształtowanie się stosunków polsko-czechosłowackich w latach 1948–1960*, Warszawa 2012. Srov. Slovanský přehled 100, 2014, č. 1, s. 213–214.

5 Idem, *Moje doświadczenia z komunistycznym aparatem represji wymierzonym w słowo pisane*, s. 118; Marek Kazimierz KAMIŃSKI – Michał Jerzy ZACHARIAS, *Polityka zagraniczna II Rzeczypospolitej 1918–1939*, Warszawa 1987; Eadem, *W cieniu zagrożenia. Polityka zagraniczna RP 1918–1939*, Warszawa 1993; Eadem, *Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939*, Warszawa 1997.

6 Marek Kazimierz KAMIŃSKI, *Polska i Czechosłowacja w polityce Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii 1945–1948*, Warszawa 1991. Znovu tato kniha vyšla v roce 2005 pod názvem *W obliczu sowieckiego ekspansjonizmu. Polityka Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii wobec Polski i Czechosłowacji 1945–1948*.

7 *Na najwyższym szczyble. Spotkania premierów Rzeczypospolitej Polskiej i Wielkiej Brytanii podczas II wojny światowej*, Marek Kazimierz Kamiński – Jacek Tebinka (eds.), Warszawa 1999.

cí na „národnostně zabarvené tendence“ autora.⁸ Ještě větší ohlas vzbudila v roce 2001 publikovaná monografie o územních sporech mezi Československem a Polskem po první světové válce,⁹ a to v ní prezentovanými názory.¹⁰ Tím se dostávám k problému, který se rozsáhlým dílem M. K. Kamińskiego o dějinách československo-polských vztahů vine jako červená nit. I když je nutno uznat Kamińskiego znalost pramenů, jeho velmi velmi ostrý až útočný jazyk, napadání historiků majících jiný pohled na věc, spolu s tím, že v podstatě ve všech problematických bodech v historii vztahů mezi Československem a Polskem viděl jen „zlou vůli“ na československé straně, jeho dílo podle mého názoru zbytečně devaluje. Kritika Edvarda Beneše a jeho zahraniční politiky přerůstala u Kamińskiego mnohdy až v obsesi.¹¹ Velmi signifikantní to bylo zejména ve studiích z posledních let publikovaných v časopise *Dzieje Najnowsze*.¹² Jak ovšem víme, historie není černobílá a v případě československo-polských vztahů to platí dvojnásob. Kamińským zvolený jazyk a nacionalistický pohled na věc neumožňoval vyvážené zhodnotit československo-polské vztahy. Věcná diskuse přitom byla velmi obtížná, jestli vůbec možná.¹³ I já jsem se s profesorem Kamińským občas dostal do prudkých, nepřijemných a zejména nevěcných disputací, když jsem polemizoval s jeho soudy obsaženými v knize o československo-polských vztazích v letech 1945–1948. Ze všeho toho zůstala jen trpká otázka: A k čemu to bylo dobré?

8 Srov. Slovanský přehled 77, 1991, č. 2, s. 157–160.

9 Marek Kazimierz KAMIŃSKI, *Konflikt polsko-czeski 1918–1921*, Warszawa 2001.

10 Srov. polemiku mezi Jaroslavem Valentou a M. K. Kamińským v: *Dzieje Najnowsze* 35, 2003, č. 4, s. 227–231.

11 Idem, *Edvard Beneš kontra gen. Władysław Sikorski. Polityka władz czechosłowackich na emigracji wobec rządu polskiego na uchodźstwie 1939–1943*, Warszawa 2005. K tomu srov. Jindřich DEJMEK, *Glosy k nové polské monografii o projektu československo-polské konfederace v letech druhé světové války*, Slovanský přehled 93, 2007, č. 4, s. 564–574. Marek Kazimierz KAMIŃSKI, *Edvard Beneš we współpracy z Kremlem. Polityka zagraniczna władz czechosłowackich na emigracji 1943–1945*, Warszawa 2009. Časopiseckou produkci dobře zachycuje bibliografická databáze Historického ústavu AV ČR (<https://biblio.hiu.cas.cz/#!/>), články vydané v místním tisku pak zčásti Mečislav BORÁK, *Očima Poláků. Historie a současnost československo-polských vztahů a polská menšina v Československu v zrcadle polského tisku na Těšínském Slezsku v letech 1989–1992. Komentovaná bibliografie*, Opava 2010.

12 Marek Kazimierz KAMIŃSKI, *Sowiety wobec sytuacji spowodowanej kryzysem państwa czechosłowackiego we wrześniu 1938 r.*, *Dzieje Najnowsze* 42, 201, č. 3, s. 15–22; idem, *Czechosłowackie i sowieckie reakcje na polsko-niemiecką deklarację o niestosowaniu przemocy z 26 I 1934 r.*, *Dzieje Najnowsze* 44, 2012, č. 3, s. 53–59; idem, *Polskie aspekty tzw. Afery Śeby*, *Dzieje Najnowsze* 43, 2011, č. 2, s. 15–24; idem, *Czechosłowackie próby zbliżenia z Niemcami Hitlera (listopad 1936 – luty 1937 r.)*, *Dzieje Najnowsze* 46, 2014, č. 1, s. 75–84; idem, *Beneš na przeszkodzie porozumienia z Polską w latach trzydziestych dwudziestego wieku*, *Dzieje Najnowsze* 46, 2014, č. 2, s. 15–23. Několik studií souhrnně vydal ve své poslední publikaci *Szkice z dziejów Polski i Czechosłowacji w latach trzydziestych XX wieku*, Warszawa 2014.

13 Srov. polemiku M. K. Kamińskiego s Jindřichem Dejmekem a Janem Němečkem v: Slovanský přehled 94, 2008, č. 1, s. 132–138; *Dzieje Najnowsze* 40, 2008, č. 2, s. 217–218; *Dzieje Najnowsze* 40, 2008, č. 3, s. 239–245.

I přes rozdílné názory na řadu věcí z moderní historie a někdy i velmi ostré spory musím však uznat, že profesor Kamiński byl ke mně vždy velmi přátelský. Setkal jsem se s ním poprvé v září 2002 v Londýně, kde jsme oba hledali prameny k dějinám československo-polských vztahů za druhé světové války. Spřátelili jsme se a od té doby jsme se několikrát do roka setkávali ve Varšavě, kde mi profesor Kamiński nezištně pomáhal zajišťovat ubytování v Historickém ústavu Polské akademie věd nebo literaturu potřebnou ke studiu. Nebýt jeho pomoci a také konzultací, byly by zřejmě moje začátky vědecké práce mnohem obtížnější. Profesor Kamiński otevřeně vyjadřoval své názory na všechny oblasti profesního života, jak o tom svědčí například ostrá, avšak nadčasová výtka na adresu nízkých platů vědeckých pracovníků,¹⁴ kvůli čemuž si řadu let musel přivydělávat přednášením na Varmijsko-Mazurské univerzitě v Olštýně.

V mých vzpomínkách zůstane Marek Kazimierz Kamiński především jako velkorysý člověk ochotný kdykoli pomoci. Diskuse o Kamińského pohledech na historii československo-polských vztahů však patrně přetrvají.

Jiří Friedl

Devadesátiny historika Michala Reimana

V letošním roce oslavil své 90. narozeniny historik ruských a sovětských dějin prof. PhDr. Michal Reiman, DrSc. Na počátku své plodné kariéry se však věnoval dějinám československým, a to jako zaměstnanec Ústavu dějin KSČ a Vysoké školy stranické (později Vysoké školy politické). I přes zavádějící názvy jeho prvních pracovišť podotkneme, že i v takovýchto institucích působili reformně naladěni lidé. Michal Reiman byl toho zřetelným důkazem.

Reiman studoval v první polovině 50. let historickou fakultu Lomonosovy univerzity v Moskvě. Značně jej ovlivnilo postupně se rozvíjející sovětské nekonformní myšlení. To způsobilo, že v 60. letech zaujímal názorově reformní pozice, což vyvrcholilo jeho aktivní účastí v politickém dění v období Pražského jara. Kvůli tomu byl od začátku normalizace perzekuován a zbaven zaměstnání. Mohl se živit jen jako překladatel. Po smrti svého otce, někdejšího ředitele Ústavu dějin KSČ (později Ústavu dějin socialismu), Pavla Reimana, roku 1976 po stupňujícím se nátlaku Státní bezpečnosti odjel na stipendijní pobyt do Spolkové republiky Německo a zůstal tam v exilu. Vzápětí byl zbaven československého občanství. Usadil se v Tübingenu, kde našel uplatnění na tamní univerzitě. Vedle toho byl zaměstnán na univerzitě v Kasselu. Od roku 1980 působil na Svobodné univerzitě v Berlíně. V emigraci patřil k československé exilové skupině Listy, v jejímž stejnojmenném periodiku publikoval. Jeho články se však objevovaly např. i v italských časopisech *Rinascita* a *Unita*. V zahraničí se aktivně zapojoval do četných německých, italských i mezinárodních diskusí k aktuálním politickým a historickým otázkám vztahujícím se předně k SSSR a tzv. východ-

14 M. K. KAMIŃSKI, *Moje doświadczenia z komunistycznym aparatem represji wymierzonym w słowo pisane*, s. 119.

nímu bloku. Obsah západoevropských a posléze i sovětských historických diskusí a svůj postoj k nim obsáhle vyložil ve svých vzpomínkách vydaných roku 2008 pod názvem *Rusko jako téma a realita doma a v exilu. Vzpomínky na léta 1968–1990*, jež představují bezesporu zajímavý a cenný pramen pro studium období Pražského jara i atmosféry v exilu.

Od počátku 90. let se Michal Reiman pravidelně vracel do České republiky, ale trvalé bydliště si již ponechal v Německu. Od roku 1995 působil na Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy. Hojně publikoval v českých vědeckých časopisech, např. na stránkách *Slovanského přehledu* či v *Soudobých dějinách*. Od poloviny 90. let působil v redakční radě a nyní je stále členem vědecké rady *Slovanského přehledu*. Je rovněž dlouholetým členem Česko-ruské komise historiků a archivářů a řady dalších vědeckých a vědecko-pedagogických komisí, spolků či sdružení, např. Výzkumného centra dějin východní Evropy Historického ústavu AV ČR.

Z četných prací Michala Reimana jmenujme publikaci *Ruská revoluce: 23. únor – 25. říjen 1917*, která vyšla poprvé roku 1967. Za svoji otevřenost a fakticitu si vysloužila vlnu kritiky ze strany tehdejších oficiálních sovětských historiků. Na druhou stranu se díky této ucelené práci jeho jméno stalo ještě známějším pro západoevropské prostředí: „Jiný znalec sovětských dějin, Alec Nove z univerzity v Edinburghu, mne vyhledal za své návštěvy v Praze. [...] chce prý vidět člověka, kterému Voprosy istorii KPSS věnovaly plných čtrnáct stránek.“ (Srov. *Rusko jako téma a realita doma a v exilu*, s. 167.)

Z pozdějších prací připomeňme jeho soubor dílčích studií publikovaný nejprve v německém prostředí a posléze roku 1991 i v Československu *Lenin – Stalin – Gorbačov, kontinuita a zlomy v sovětských dějinách*. Jmenujme také práci *The Birth of Stalinism* (Zrození stalinismu) z roku 1987 zaměřenou na úzké období let 1927–1929, kdy vrcholily vnitrostranické konflikty v rámci komunistické strany v SSSR. Reiman zde nepohlížel na vznik stalinismu prizmatem Stalinova osobního charakteru a pohnutek, ale jednoznačně skrze tíživou hospodářskou situaci země. V díle *O komunistickém totalitarismu a o tom, co s ním souvisí* z roku 2000 se soustředil na podobnosti a rozdíly mezi fašistickým, resp. nacistickým totalitarismem na straně jedné a komunistickým na straně druhé. V kontextu se věnoval vývoji teroru a represí v SSSR a vrátil se k významu ruské revoluce a jejím důsledkům.

Výsledky svého bádání vyložil také v obsáhlé publikaci z roku 2013 *Zrod velmoci. Dějiny Sovětského svazu 1917–1945*, jíž vypracoval ve spolupráci s Bohuslavem Literou, Karlem Svobodou a Danielou Kolenovskou. Jedná se o ucelený výklad dějin Ruska a SSSR od druhé poloviny 19. století po konec druhé světové války. Stěžejní část publikace je věnována období od roku 1914 a je v ní sledováno několik hlavních obsahových linií: konflikty uvnitř komunistické strany, hospodářské potíže, národnostní politika, represe a zahraničně politická situace. Výklad rozrušil četná klišé a zjednodušující konstatování, přičemž byl soustředěn na zevrubné vysvětlení velmi složité a často nepřehledné vnitropolitické situace velmoci. Ve stručnější formě a prakticky v tomtéž časovém rozsahu byla vydána práce v Německu v roce 2016 pod názvem *About Russia, Its Revolutions, Its Development and Its Present*.

Z Reimanových studií, v nichž se zaměřil na poválečné dění na sovětské politické špici, připomeňme např. *Stalin po válce (1945–1948)* (in: *Soudobé dějiny* 4, 1997, s. 42–

63), v níž přesně charakterizoval Stalinovu zahraniční politiku, nebo dvě studie *Poválečné konflikty a rivalita na sovětské politické špičce*. *Sovětské dějiny v nových dílech ruských autorů* (Soudobé dějiny 7, 2000, s. 547–593; Ibidem 8, 2001, s. 44–57), kde svůj výklad opřel o aktuální ruské publikace. Na turbulentní personální proměny v sovětském vedení se soustředil i v dalších příspěvcích, např. *Poválečné soupeření a konflikty v sovětském politickém vedení* (Slovanský přehled 90, 2004, s. 71–90) či *Sovětská politika a sovětské vedení 1948–1953. Sovětský kontext procesů v zemích „lidové demokracie“* (in: Jan Foitzik – Jiří Pernes /eds./, Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“, 2005, s. 22–32).

Nucený odchod do exilu byl pro Michala Reimana nepochybně velkým traumatem. Díky tomu se však stal jeho život mnohem pestřejším, měl možnost dobrat se kvalitní literatury a pramenů, s nimiž se mohli seznámit historici v komunistické ČSSR jen stěží. Mohl se účastnit zajímavých konferencí, být přítomen mnoha podnětným diskusím a ve druhé polovině 80. let také osobně sledoval období perestrojky v SSSR a debaty, které byly v tamních vědeckých kruzích vedeny. To vše, a ještě mnohem více, formovalo jeho rozhled a myšlení v širokých kontextech a promítlo se do jeho prací a názorů.

Lenka Vlčková Kryčerová

Osmdesátiny Rudolfa Fišera, odborníka na dějiny střední Evropy a Třebíčska

PhDr. Rudolf Fišer, CSc., rodák z Domaželic u Přerova (25. července 1940), avšak aklimatizovaný Třebíčák, absolvoval na přelomu 50. a 60. let studium historie a češtiny na filozofické fakultě v Brně. V době jeho nástupu na studium se univerzita v Brně oficiálně ještě kupodivu jmenovala Masarykova, fakticky však používala „krycí“ název Brněnská univerzita, v době ukončení studia už nesla nové pojmenování po Janu Evangelistovi Purkyně (UJEP). Mezi brněnské učitele Rudolfa Fišera patřili ještě Josef Macůrek a Jindřich Šebánek, představitelé generace narozené na přelomu 19. a 20. století. V intencích hlavního proudu Macůrkovy školy se R. Fišer zaměřoval na dějiny raného novověku střední Evropy. J. Macůrek jakožto historik zakotvený především v kulturních a sociálních dějinách ovšem osobně dbal o bádání i v dalších oborech, a tak našeho jubilanta světil svému mladšímu kolegovi Františku Hejlovi k výskolení v hospodářských dějinách, z čehož vzešla už Fišerova diplomová práce *K dějinám obchodních styků Krakova s našimi zeměmi ve dvacátých letech 17. století*. Následně patřil R. Fišer k oněm vysokoškolským absolventům, kteří museli vykonat celou dvouletou vojenskou službu, poté byl načas zahlcen startem své učitelské dráhy na Třebíčsku. Přes tyto překážky se mu podařilo připravit již soubornější rigorózní práci *Zahraniční obchod Levoče v první polovině 17. století* a na jejím základě v roce 1968 získat titul PhDr.

Fišerovy první dvě časopisecké studie *Dovoz moravského sukna na levočský trh v první polovině 17. století* (Časopis Matice moravské, 1969) a *Poddanské město Třebíč ve druhé polovině 17. století* (ČMM, 1971) předznamenal jeho další soustavnou vědeckou práci.

Jednu složku představovalo studium obchodní sítě východu střední Evropy v raném novověku, se specifickými uzly Krakovem, východoslovenskými městy a městy ve vévodství sedmihradském (které jako politicky zvláštní neutrální území mezi habsburskou a polskou frontou proti osmanské říši mohlo fungovat i jako zprostředkovatel obchodu dále až do jihovýchodní Evropy). Součástí tohoto studia bylo i napojení moravských měst na tuto síť, se specifickým zřetelem k roli velkých poddanských měst, zvláště západní a severovýchodní Moravy. Druhou klíčovou složkou studia R. Fišera se stala poddanská města na Moravě v raném novověku. Vedle již započatých studií ekonomických a obchodněekonomických rovněž s výrazným zřetelem k profesní a sociální struktuře poddanských měst, posléze i ke kulturní sféře, včetně zkoumání ztrát, které přineslo Obnovené zřízení zemské pro produkční a obchodní sílu, pro demografickou situaci i pro kulturní poměry v těchto městech.

Na prahu 70. let nastoupil R. Fišer na místo odborného asistenta na tehdejší Katedře historie střední, jihovýchodní a východní Evropy Filozofické fakulty UJEP, ještě těsně před emeritováním J. Macůrka. Po dalších deset let se systematicky a intenzivně věnoval především oné první jmenované problematice jak ve specifikovaných tématech, jmenovitě *Orientace a skladba levočského zahraničního obchodu v první polovině 17. století* (Historický časopis, 1973), *Zahraníční obchod Levoče v 17. století a jeho vztah k místnímu trhu* (ČMM, 1977), *Obchodní styky Levoče s Polskem a Slezskem v první polovině 17. století* (Acta Universitatis Wratislaviensis, č. 109), či v syntetičtějších souborech jako *Krakovský trh ve druhé polovině 17. století a jeho význam pro moravská a slovenská města* (Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, řada C 27), *Obchod východoslovenských měst se zahraničím ve století protihabsburských povstání* (spolu s F. Hejlem; HČ, 1984), *Die ostslowakische Städte in der Struktur der mitteleuropäischen Handelsverbindungen im 17. Jahrhundert* (spolu s F. Hejlem a M. Marečkovou v československém sborníku pro světový kongres historiků: *Problems of Continuity and Discontinuity in History*, Prague 1980). K této tematice se vázala i jeho objemná a důkladná kandidátská disertační práce *Zahraníční obchod Levoče ve druhé polovině 17. století* (Brno 1976).

Naprosto průlomový byl jubilant v této fázi svých vědeckých aktivit i po stránce metodologické. Mimo jiné připomeňme alespoň, že profilel a reálně odzkoušel možnosti počítačového pořádání, zpracování a dalšího využití obřích souborů kompatibilních ekonomických dat. Práce to byla extrémně náročná; berme na vědomí, že šlo ještě o dobu „počítačového pravěku“, kdy bylo možno využívat v Brně jen „sálový“ počítač na Vysokém učením technickém konstruovaný ještě na tranzistorové technologii, přičemž vstupní data se do něj vpravovala na principu děrných pásků. Už jen zajistit bezchybnou přípravu děrných pásků a dostat se na čekatelskou listinu uživatelů počítačového času tohoto „dinosaura“ bylo náročné. Jako příklad z dobových pramenů z takto zpracovatelných souborů ekonomických dat uveďme krakovské či levočské třicátkové celní registry (*Počítač – informační programový systém – Registra Tricesima*. HČ, 1977).

Ona druhá jmenovaná problematika je reprezentována v jubilantových výsledcích z té doby podílem na prvním svazku souborných dějin Třebíče: *Třebíč: Dějiny města*, I (spolu s E. Nováčkovou a J. Uhlířem, Brno 1978, 2. přepracované vydání 2004). Náročné denní dojíždění do Brna se však z vážných rodinných důvodů ukázalo časem jako neúnosné, tak se

náš jubilant i pracovně napevno vrátil do Třebíče, kde působil od prahu 80. let na tamějším gymnáziu, posléze i jako zástupce ředitele, až do svého penzionování (2002). Důkladné zpracovávání archiválií týkajících se středověké a raně novověké Třebíče a komparace s údaji o dalších větších západomoravských poddanských městech přineslo další objem jak dílčích studií a článků R. Fišera, tak knižních publikací. Zanoření se do problematiky nejstarších dějin Třebíče a západní Moravy ho přivedlo zejména k zapojení do velkého projektu *Historický atlas měst České republiky* koordinovaného při Historickém ústavu Akademie věd ČR; jako jeden z prvních výsledků vyšel z Fišerova autorství devátý svazek atlasu, *Třebíč* (Praha 2001). Paralelním výsledkem se ještě stala kniha *Kláster uprostřed lesa: dvě studie o trebičském benediktinském opatství* (Brno 2001). Tuto náročnou medievistickou problematiku konzultoval oslavenec ještě s profesorkou Sášou Duškovou, ta ovšem opakovaně veřejně uznala kvalitu práce svým vyjádřením, že vlastně nemohla zformulovat vůbec žádné připomínky. A tato práce se setkala s ještě jedním specifickým oceněním: totiž jen málokterou „suchou vědeckou práci“ potká osud druhého vydání (Brno 2012). Z dalších jubilantových knih k dějinám Třebíče a kláštera zmiňme ještě alespoň: *Z historie benediktinského opatství* (Třebíč 2004) a *Třebíč – paměť kláštera a města* (Třebíč 2018).

Třebíč má ovšem ještě jednu výjimečnost – své židovské město silně nadregionálního významu. Jemu se věnoval R. Fišer jak v rozmezí vývoje ghetta od počátků židovské komunity v Třebíči, tak v dimenzi sociálních dějin, až po emancipaci po josefinských reformách, tak například i v dimenzi dějin urbanismu či dějin kultury a vzdělávání (např. *Třebíč. Osudy židovských domů*. Třebíč 2005). Na rozdíl od mnoha jiných judaistických prací, které nemají daleko k módnímu zboží, Fišerovo zpracování zůstává výsledkem přísně kritických vědeckých postupů, a proto trvalým přínosem v poznávání středoevropských židovských komunit v průběhu raného novověku.

Propojení své vědecké profese s pedagogickým působením prezentoval jubilant ve vynikající středoškolské učebnici dějepisu *Dějiny českých zemí, 1, 2*, kterou připravil se svým někdejší spoluzákem z fakultních studií a dlouholetým pracovníkem Historického ústavu AV ČR Josefem Harnou (Praha 1996 a reedice). A pro oblast vědecko-organizační práce připomeňme Fišerovo desetileté působení coby tajemníka Matice moravské, jakožto svého času autonomní sekce Československé historické společnosti, a zároveň činnost tajemníka redakce *Časopisu Matice moravské*.

Nezbývá než popřát co nejsrdečněji Rudolfu Fišerovi ještě mnoho energie do dalších badatelských výstupů; ty dosavadní jsou již předmětem úcty v samotné Třebíči i předmětem uznání ve vědecké komunitě celé střední Evropy.

Vladimír Goněc

SEZNAM AUTORŮ

Mgr. Mihail Ceropita

Ústav světových dějin, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova,
nám. Jana Palacha 1/2, 116 38 Praha 1
e-mail: ceropita@seznam.cz

Doc. PhDr. Marek Jakoubek, Ph.D. et Ph.D.

Ústav etnologie, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova,
nám. Jana Palacha 1/2, 116 38 Praha 1
e-mail: marek.jakoubek@ff.cuni.cz

Mgr. Jana Kočí, Ph.D.

Centrum empirických výzkumů, Fakulta veřejných politik, Slezská univerzita v Opavě,
Bezručovo nám. 885, Předměstí, 746 01 Opava
e-mail: jana.koci@fvp.slu.cz

Mgr. Andrea Preissová Krejčí, Ph.D.

Centrum empirických výzkumů, Fakulta veřejných politik, Slezská univerzita v Opavě,
Bezručovo nám. 885, Předměstí, 746 01 Opava
e-mail: andrea.preissova@fvp.slu.cz

Dr hab. Piotr Maciej Majewski

Instytut Historyczny, Uniwersytet Warszawski
Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa, Polsko
e-mail: pm.majewski2@uw.edu.pl

Mgr. Milan Sovilj, Ph.D.

Ústav pro soudobé dějiny, Akademie věd ČR, v. v. i.
Vlašská 355/9, 118 00 Praha 1
e-mail: sovilj@usd.cas.cz

SLOVANSKÝ PŘEHLED | *SLAVONIC REVIEW*

Journal for the History of Central, Eastern and Southeastern Europe

Redakce / Editorial Board:

Vedoucí redaktoři / Editors-in-chief: Ladislav Hladký – Radomír Vlček

Výkonný redaktor / Managing Editor: Jiří Friedl

Redakční kruh / Associate Editors:

Roman Baron, Eva Irmanová, František Šístek, Jana Škerlová

Redakční rada / Editorial Council:

Lukáš Babka, Juraj Benko, Pavel Boček, Marcel Černý, Vladimír Gončec, Petr Kaleta, Miroslav Kouba, Kateřina Králová, Bohuslav Litera, Jan Němeček, Jiří Padevět, Jan Pelikán, Marek Příhoda, Přemysl Rosůlek, Josef Šaur, Václav Štěpánek, David Svoboda, Jaroslav Vaculík, Emil Voráček, Zbyněk Vydra, Jiří Výkoulal

Vědecká rada / Scholarly Advisory Board:

Jaroslav Pánek (Praha), Svatava Raková (Praha), Miroslav Tejchman (Praha), Irena Gantar Godina (Ljubljana), Lubica Harbulová (Prešov), Piotr Maciej Majewski (Warszawa), Michal Reiman (Berlin), Miloš Řezník (Warszawa), Jelena Pavlovna Scapionova (Moskva)

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. / Published by the Institute of History of AS CR, v. v. i.

Časopis vychází dvakrát ročně / The journal is published twice a year

Adresa / Address: Prosecká 76, 190 00 Praha 9 – Nový Prosek

Tel.: +420 532 290 509; E-mail: slovanskyprehled@hiu.cas.cz

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/slovansky-prehled.ep/>

<http://www.hiu.cas.cz/en/institute-of-history-publishing/journals-and-periodicals/slavonic-review.ep/>

Pokyny pro autory / Submission Guidelines for Authors:

<http://www.hiu.cas.cz/nakladatelstvi/periodika/slovansky-prehled.ep>

ISSN 0037–6922

Slovanský přehled, ročník 106.

Distribuci pro předplatitele provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s. p.,

Politických vězňů 909/4, 225 99 Praha 1.

Příjem objednávek: telefonicky na bezplatné lince zpracovatele 800 300 302; na webu zpracovatele

www.postabo.cz; písemně na adrese Česká pošta, s. p., oddělení předplatného tisku, Olšanská 38/9, 130 00 Praha 3; e-mail: postabo.prstc@cpost.cz.

Objednávky přijímá též:

Suweco CZ, s. r. o. (www.suweco.cz)

Kosmas, s. r. o. (www.kosmas.cz)

Jednotlivá čísla je možné koupit též
v Knihkupectví Academia nebo přímo
v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i.,
Prosecká 76, 190 00 Praha 9,
tel. 286 882 121, l. 230
e-mail: j.kozohorska@hiu.cas.cz.

Cena výtisku 100 Kč.

Výrobu zajišťuje nakladatelství

Aleš Skřivan ml., Praha 9 – Letňany

SCOPUS (<https://suggestor.step.scopus.com/progressTracker/?trackingID=0F53C099A1FC206C>)

ERIH PLUS (<https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/periodical/info.action?id=481689>)

H-Soz-Kult (<https://www.hsozkult.de/journals/id/zeitschriften-747>)

Recenzio.net (<https://www.recenzio.net/rezensionen/zeitschriften/slovansky-prehled/slovansky-prehled>)

CEJSH (<http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.3111a42d-c41b-3f03-8867-b741b7917dba>)

EBSCO (<https://www.ebscohost.com/titleLists/30h-coverage.htm>)

FACEBOOK (<https://www.facebook.com/slovanskyprehled/>)

Academia.edu (<http://independent.academia.edu/Slovanskyprehled>)